

BAŞÛR

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*başûr@
mejuya pêşveçûnên kurdistana başûr
@Abdusamet yigit
Weşanên civakî
2022-Almanya-Berlin
Grafik: zindî şîyar*

.
ISBN 968-4-940976-34-4

Pêşgotin:

Dîroka başûr û ankû başûrê kurdistanê wê dema ku mirov wê li wê binerê û li ser wê bihizirê wê gelek aliyên wê yên giring ên ku mirov wê kifşbikê wê hebê. Her bixwe wê, weke deverek ku wê li keviya diclê wê di wê temenê de wê, nîşanakên pêşveçûnên dema çand û dema ubeyd wê li hebin û wê di wê temenê de wê weke çavkaniyek giring a ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Bi teybetî herêmên ber zagrosan û zap û hwd wê di wê temenê de wê weke deverna çîyayî ên xwe lê girtinê dibin. Di nava dîrokê de wê, bo demên piştî medan wê were gotin ku wê dema ku wê iskeder wê herêmên kurdistanê wê dagirbikê wê kurd wê xwe bi sipêrina zagrosan. Di wê demê de wê iskender wê nikaribê bi ser wan de wê herê.

Di demên berê ên kevnera ên mesopotamîkî de wê ji demên neolitikê û heta demên şariştaniyê ên demên sumer wê di awayekê de wê bi derfet bê ku mirov li ser wê pêvajoyên pêşketinên şariştani û civakê bi wê temen û çerçoveyê kifşbikin û werênina ser ziman bê.

Di awayekê de wê, were dîtin ku wê bajarwelatên weke urukê ku wê li keviya xabûrê, herêmên weke bajarwelatên arapha, lagaş, kur, larsa, sippar, sarûppak, kiş, uruk, nippur, ningirsu, umma, hamazi, adab û hwd wê çend ji wan bajarwelatîyên ku wê navê wan li herêmê û dora herêmê wê derbas bibê bê.

Wekî din wê di wê temenê de wê, di demên piştê wê, herêmên weke babilê wê weke navend bin. Di demên piştê ên şariştaniyê ên meseşopotamîkî de wê, di demên gûtiyan de wê herêm wê ji qasîtiyan re ku ew jî wê weke çengekê gûtiyan bin wê ji wan re wê, navendîtiyê wê bikê. Wê di wê temenê de wê nivîsên bizmarî ku wê derkevin li holê wê di wê temenê de wê gelek agahiyên di derbarê wê de wê bidina me.

Başûr wê, di awayekê de wê, bi rojhilatê kurdistanê û herêmên wê re wê di awayhekê de wê weke bi hev re wê, di ahengekê de wê were dîtin ku wê bibê û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di demên medan de wê, herêm di wê temenê de wê giringiya xwe wê biparêzê û wê ji herêmên akbatanê û heta şehrêzor û hewlêrê wê were

dîtin ku wê bi herêmên li dora wê re wê li wan wê serwer bin. Ev wê piştê jî wê di demêmn axamanişan de jî wê were dîtin ku wê wusa bê. Di wê demê de wê, baweriyên cihê wê li ser êzdayî, zerdeştî, mitrayî û hwd wê li wê bijin. Cihutî jî wê bijî. Wê wekî din wê li herêmê wê navendên ku wê cihû wê bi wan re wê werina ser ziman ên weke 'edibanê' û hwd jî wê li herêmê wê bibin. Gotina edîbanê di kurdî de wê wateyên weke 'pîroziya bilind', 'hanîna ji baxtê', 'qirkirina li jor' û hwd re wê bi xwe re wê karibê bîne ser ziman. Wêki din bi tîgînên weke bi dîtinê ên bejnûbalê re wê xwediyê tîgîna bi zerefatê ku mirov wê karibê werênê ser ziman bê. Ji wateyên navê wê digihîjê wê ku wê di temenê baweriyê de wê, xwediyê temen û çerçoveyek fahmkirinê bê.

Weke navendek ku wê cihuyên herêmê wê xwe li wê bigirin û wê bidina li hev bê. Li herêmê wê cihû wê weke ku wê werê dîtin wê di demên med û piştî wê de jî wê hebin. Piştî medan wê di awayekê de wê, rewşên xirab wê di awayekê de wê bijîn. Di wê temenê de wê, seferên Nebukadnesar ku wê li urşelimê wê li ser herêmên lê cihû dijîn wê bibin û ankû wê weke ku wê di dema me de wê were ser ziman keyaniya yahuda ku wê, di wê temenê de wê bi encamên wê re wê were hanîn li ser ziman.

Pêşveçûnên demên medan û piştê wê rengê pêşketinên demên hemdem ên piştê jî wê di awayekê de wê bidina dîyarkirin. Di demên piştê wê, axamanişî û piştê di dewaama wan de wê, sasanîyî wê werin. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê, demên piştê wê werin. Di wan de wê, civak wê bi pêşveçûnên xwe yê ku ew bi wan re wê, dijî re wê, di awayekê de wê bijî.

Demên sasanîyan wê, di wan de wê kurd wê weke ku wê, di destana dema sasanîyan a papag ku wê di dema kûrê ardişêr de wê were nivîsandin de wê bahsa kurdan wê bê kirin û wê di wê de wê bê gotin ku kurd wê di bin serkêşiyek medig de wê, li hemberî ardişêrê yekem serî rakirina wê binivîsênê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema ku mirov wê li demên serhildanên kurdan binerê wê di wê demê de wê ya kurdên keyûşî ku wê weke kawûşakan wê ava bikin re wê were dîtin. Di şahnama firdewsî de jî wê ev tekoşîn wê di awayekê de wê were hanîn ser ziman û wê di nivîsandinên xwe de wê bikê mijar û wê werênê ser ziman.

Li başûr wê piştî sasanîyan wê hatina islamê û piştê abasiyan wê di awayekê de wê dikarê wê di awayekê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Wê di wan de wê kurd wê, raperînen wan wê bibin û wê, di

awayekê din de jî wê di pêvajoyek ku wê hin bi hin wê bûhûrîna li islamê wê bibê de jî wê piştî wê pêvajoyên xwe di wê de bi hêzkirin û kirina desthilat jî wê were dîtin. Di demên eyeridiyan, kekoyidiyan û heta demên şadadî û merwanî wê ew wê were dîtin. Ev pêvajo wê heta dema imparatoriya eyûbîyan ku wê bi serwerîya wan a li giştîya herêmê re wê bibê re wê bidomê û wê bi encam bibê.

Di wê demê de wê, were dîtin ku wê, piştî wê, derketina sefewîyan û piştî wê osmanî wê weke du fektorên din ku wê, li herêmê wê serwer bibin û wê bi şer û pevçûnên wan re wê, herêm wê bi encamên wan re wê bijî.

Ev pêvajo wê di awayekê de wê weke ku wê were ser ziman wê, di awayekê de wê, heta demên piştî osmanîyan jî wê di awayekê de wê were dîtin ku wê, çawa wê, raperînên kurdan wê bidom in. Wekî din di demên sefewîyan de jî wê were dîtin ku wê di awayekê de wê weke ku wê raperînên kurdan wê bibin. Di dema şah abbas û heta mihemed xodabendî de wê weke herêmên bokan dora wê di şûr de ku wê derbas bikê ku mirov wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê çawa wê piştî re wê bibê wê karibê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Wekî din wê, nûqteyek din jî ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê rewşên weke di destana kela dimdidmê de wê werina ser ziman wê di rengekê de wê di derbarê xosletên wê demê û raperîn û serhildan û di dewama wê de hewldana parastina serbixwebûna xwe a kurdan wê di awayekê de wê di wê de wê bê kirin mijar û wê di wê temenê de wê temenekê fahmkirinê ê baş wê di derbarê demê de w bi xosletên wê re wê karibê bide me.

Di demên piştî de jî wê li herêmên başûr wê ji dema serhildana mîr mihemedê rawandûzî û heta demên piştî a dema raperîna şêx abulrahman û piştî dema serkevtin û têkçûnên şêx mehmed berzencî wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê pêvajoyên ku wê başûr wê derbas bibê wê ev dem wê di awayekê de wê weke demna giring ku wê mohra xwe wê li dîroka wê bidin bin.

Di serdema navîn de jî wê herêm wê di awayekê de wê bi mirgehên kurdistanî û serwerîya wan re wê derbas bibê. Wê bi rojhilat re wê di ahengekê de wê hebûna xwe wê di awayekê de wê zêdetirî wê bide dîyarkirin û wê di wê çerçoveyê de wê pêşketinên wê bin. Di demên destpêka islamê û heta demên piştî de jî wê, başûr û rojava wê di awayekê de wê, bi hevdû re wê di xatekê de wê were dîtin ku wê, were lê hizirkirin û wê, seferên li wan wê di wê temenê de wê bibin. Seferên

xalid b. welid di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman ku ew li herêmê dikê.

Başûr wê di wê demê û di demên piştê de jî wê di temenekê bi serdestiya li lê re wê weke derfîyê li herêmên din ên asya divebê re jî wê were dîtin û wê di wê temenê de wê li wê were nêzîkkirin. Di wê temenê de wê, dema ku wê seferên islamistan li hemberî sasanî wê bibin wê pêşî wê li ser xate rojava re wê li wir wê werina kiran û di hat tefkir ku ev dever hat fetihkirin wê, sasanî jî wê karibê were fetihkirin. Di wê demê de wê bi fermana hz. Omer wê seferên ku wê li wê herêmê wê werina kiran wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê bibê.

Di demên piştê wê, dema ku wê fetihkirinên li wê bibin wê piştî wê êdî wê, abasî wê li wê serwer bibin. Piştî wê sefewî hinekî jî osmanî. Lê di awayekê de wê heta demên hemdem jî wê kurd wê di temen de wê bi civakî wê li lê serwer bin. Di demên hemdem de wê, di wê temenê de wê, hêrişên li lê û tekoşîna kurdan a di demên hemdem de ku wê li wê bibê wê di berdêla gelek windahiyên mazin de wê, kurd wê desthilatiyek kurdistanî wê li wê avabikin. Di demên hemdem de wê piştî keyaniya şêx mehmed berzencî wê di awayekê de wê, êdî wê piştî wê tekoşîna kurdan a maf û azadiyê wê li wê bidomê. Piştî mudahaleya amarika a li dora salên 1990î û pê de wê kurd wê, li herêmên xwe yê başûr wê di awayekê de wê, serwer bibin. Lê hê jî wê di awayekê de wê mirov nikaribê bibêjê ku kurd wê pirsgirêkên wan ên civakî wê bi giştî li wir wê werina çareserkirin bin. Ber ku wê, çendî ku wê di demên hemdem de wê desthilatiyek kurd wê li lê hebê jî lê wê ji sadî 40 herêmên başûr wê dervî wê statûyê wê werina hiştin bi armanca kontrolkirina wê. Ev wê weke aliyekê wê pirsgirêkên wê yê demê ku wê di demên hemdem de wê hê jî wê bi wê re wê rû bi rû wê bijin bin. Ji aliyekê din ve jî wê, ber ku wê rejimên weke iran û tirk wê, başên kurdistanê ên bakûr û rojhilat wê di nava sînorê wan de bê wê ew çawa wê pêşîya kurdên wan beşan wê bigirin wê ew wê herêmê w bikina qada şer. Wê barkirinên şerên ku ew li wê dikin wê herêmê wê di wê temenê de wê, bikina herêmek şer. Pirsgirêkên ku wê başûr wê î ro wê l irex yê civakî û hwd ku wê bijî ev jî wê ji metingerên li ser serê civake kurd jî wê di wê temenê de wê bijî.

Abdusamet Yigit

Destpêk: başûr

Dema ku em bahsa dîroka kurdistanê bikin wê bêgûman wê dîrok wê bi hev ve girêdayî wê di ahengekê de wê were ser ziman. Ber ku wê di temenekê bi girêdana bi hev ve girêdayî, bi rêya tîkiliyê bê û ankû bertekê û hwd ve wê, bi tîkiliyek dîyalektîkî a dîrokî wê di wê temenê de wê karibê bi wê re wê, were hanîn li ser ziman bê. Di dîrokê de wê, hildana li dest wê di serî de wê, li ser wê temenê wê tîkiliyek wan a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê wê bi wê re wê di rengekê de wê hebê. Ber vê yekê wê mijare dîrokê wê ji aliyê teorîkî ve wê hertimî wê ji wê aliyê ve jî wê bê mijare hizirkirinên weke ku mirov wê bi serê xwe wê hilde li dest û ankû wê bi tîkiliya bi hev re a girêdayî û hwd re wê were hildan li dest bê.

Di wê temenê de wê dîrok wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê dema ku mirov wê hilde li dest wê di wê temenê de wê, bi hev ve wê girêdayî wê di nava tîkiliyekê de wê karibê were hildan li dest. Ev wê dema ku mirov wê dîroka kurdistanê a rojava, bakûr, başûr û rojhilat û hwd wê hilde li dest jî wê di wê temenê de wê karibê wê hilde li dest û wê bi wê rengê wê fahmbikê. Lê ji aliyekê din ve jî wê, dema ku mirov wê di çerçoveya wê herêma wê de wê hilde li dest jî wê di wê temenê de wê di temenekê wê şenberîya wê herêmê, demografiya wê û ardnigariya wê û hwd re wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di wê mijarê û çerçoveya wê xabatê de wê di dîroka kurdistanê de bê. Lê wê dsi awayekê de wê bi zêdeyî wê herêmên başûrê kurdistanê û ankû di çerçoveya tîgîna başûr de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê ye

giring bê ku mirov wê hilde li dest bê. Di wê temenê de wê dema ku mirov wê, herêmên başûrê kurdistanê wê di wê temenê de wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê were dîtîna ku wê çawa wê dîroka wê di awayekê de wê xwediyê çerçoveyek kevn bê.

Di awayekê de wê başûrê kurdistanê wê, dikeve ber kontara zap, zagros û herênên din ên herêmê de. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê ev herêm wê weke ku wê li dora musil û heta kerkekê wê di awayekê de wê nêzî herêmên çemê diclê û wê di wê temenê de wê li rex wan re wê herikina çemê diclê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê mirov wê karibê wê di wê temenê de wê hilde li dest bê. Di aslê xwe de wê, di çerçoveya dîroka wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare başûr wê dema ku mirov wê bi dîroka wê re wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê di demên berî zayinê de jî û piştî zayinê de jî wê were dîtîna ku wê di awayekê de wê, xwediyê rewşek k uwê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê rewşa mijare başûr û mejuya wê de wê di awayekê de wê fahmkirina wê, weke aliyekê ku wê di çerçoveya giştîya kurdistanê de ku wê kaeribê werê fahmkirinê bê wê bi serê xwe jî wê di wê xate xwe ya dîrokê de wê weke aliyekê pêwîst bê ku mirov wê di wê temenê de wê, di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê mejuya wê herêmê wê di derbarê pêşketinên wê yên ku ew dibin de jî wê di awayekê de wê têgînekê de wê bide me. Di demên şadadîyan û bi vir ve wê li herêmê wê weke 'herêma badînanê û ankû herêmek ku wê di wê temenê de wê bi desthilatîyên mirgehî wê di awayekê de wê were dîtîna ku wê, were dîtîna bê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê li herêmê wê di awayekê de wê dema ku mirov wê li wê dinerê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê çawa wê xwediyê rengê pêşketinê bê. Wê dema ku mirov wê li dîroka wê binerê wê weke ku wê çawa wê di demên hûrî û mîtannîyan de wê bakûr û rojava wê di awayekê de wê bi hevdû re wê di awayekê de wê bi wê re wê di yekitiyekê de wê di bin desthilatîya wan deman de wê were dîtîna wê bi heman rengê wê di demên medan û pê de wê, di awayekê de wê, başûr û rojhilatê kurdistanê jî wê bi heman rengê wê pêşveçûnên wan di renekê de wê di zikhev de wê bibin. Wê diwê temenê de wê ev wê di rewşa wê ya ardnigariya wê û hwd de wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtîna.

Li herêmê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di awayekê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê pêşketinên wan

ên deesthilafî, çandî, zimanî û hwd jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê, herêmên di nava rojhilat û başûr de ku wê herdû aliyên wê li wê bigihênina li hev ên weke şehrêzor û hwd wê di wê çerçoveyê de jî wê dem bi dem wê ji aliyê bîrewerî, aqil û demên pêşveçûnên bi aqil û hwd ve wê were dîtîn ku wê bi bandûra xwe re wê derkevina li pêş.

Li rojhilat wê herênên weke hemedên, urmiya, kirmaşanê, mihabadê û hwd wê di awayekê de wê were dîtîn ku wê di wê temenê de wê ew navendîtîya wan wê di herêmê de wê bibê. Wê dema ku wê bahsa herêma urmiyê wê were kirin wê navê 'gola urmiyê wê bi zêdeyê wê weke aliyekê giring wê di mejiyê mirov de wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê bi wê re wê di rengê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Urmiya wê di demê berî şadadîyan de wê ji kurdên kekoyîdîyan û eyeridîyan û hwd re jî wê, navendîtîyê wê bikê. Di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê ev herêm wê di awayekê de wê weke deverna ku wê di wê temenê de wê dema ku wê, bi ardnigarî wê were lê hizirkirin wê xwe bi pêşveçûn û xwezayê xwe re wê di her demê de wê balê li xwe wê bide kişandin.

Di demên piştê wê, di awayekê de wê dema ku wê em li demên şadadîyan wê binerîn wê ev herêm wê di awayekê de wê weke herêma ku wê di wê temenê de wê, bi awayekê de wê navendîtîyê wê ji wê re wê bikin. Minaq wê başûr û rojhilat wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê, li wê bihizirê ku wê mijare rewşa herêmê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Herêmên başûr û ji wê bi ber rojhilat ve herikina wan wê di demên berî dîrokê de wê, di awayekê de wê weke deverna asê ku wê, mirov wê bi komî wê xwe li wê bigirin bê. Li wê herêmê ji lêkolînên arkoloji ku wê werina kirin wê were fahmkirin wê di demên destpêkê ên şariştaniyê de wê, çanda ubeyd wê di awayekê de wê li wê herêmê wê di awayekê de wê bi cihê wê û wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê ji wê herêmê wê li hewirdora xwe wê hin bi hin wê weke bereyek berfireh dibê wê bibê û wê bigihê aliyên bakûr û rojava ku wê çanda tel-xelef wê li wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, bi qasî hevnasîna van herdû çandan wê di awayekê de wê yek bi yek wê xosletên wan ên ji rewşên wan ên teybet

ku ew dihên jî wê giring bin ku mirov wê karibê wan kifşbikê û werênê ser ziman bin.

Di awayekê din de wê, di mijare çanda ubeyd de wê li herêmê wê di wê temenê de wê nîşanakên wê li herêmê li keviya zagrosan û hwd wê heta herêmên başûr wê di wê temenê de wê bibê.

Ji rengên pêşveçûnên li herêmê wê mirov di awayekê hesanî de wê fahmdikê û kifşdikê wê, ev herêm wê di awayekê de wê di demek ku wê ava diclê wê zêde bilind û wê gelek şaqên wê yên li herêmê diherikin û ku wê li keviyên wan wê niştecihîti wê bibê wê nîşanakên wê hebin. Li herêmê li doran musil û kerkukê wê bajarwelatên weke arapha û hwd, hinekê din ku mirov wê bi wir ve wê bi ber bakûr ve wê were uruk û hwd wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê bahsa wê bikê. Di dema çanda ubeyd de wê were dîtin ku wê uruk wê di awayekê de wê weke deverek ku wê bi zêdeyî wê navend bê. Wê gelek nîşanakên wê hebin û wê bi hesanî wê karibin werina kifşkirin ku wê çawa wê weke navendek şariştanî wê bibê wê karibê kifşbikê bê. Di wê temenê de wê, nîşanakên wê jî wê weke ku mirov wê ji berhemên çanda ubeyd a herêmê û di vegotinên pîrr piştê ên weke bi destana gilgamêş û hwd re ku mirov wê kifşdikê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê weke ku wê ji navaroka destanê wê were kifşkirin ku wê, çemê xabûrê jî wê di wê demê de wê bilind û heta ku wê li ser wê re wê keştî wê bibin û wê bi wan re wê rêwîti wê bê kirin. Di *destana gilgamêş* de wê di wê temenê de wê bahskirin û hanînên ser ziman ku wê werina kirin wê di wê temenê de wê têtîgîn û çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê di regekê de wê bidina dîyarkirin.

Çanda ubeyd wê li herêmê li ber rêza çîyayên zagrosan wê rû bide û wê li herêmê wê pêşkeve. Di dewama wê de wê di demên gûtîyan û qasîtiyan de jî wê were dîtin ku ev herêm wê weke navendekê. Nîşanakên wê hena ku wê komêmn qasîti wê li ber çîyayê zagrosan wê bijin. Wekî din wê di nava hinek vegotinên piştê wê, di derbatê hatina hatina li babil û nqaşkirinên bi kevir û serdor û hwd wê bahsa kar û xabatên wan wê were kirin.

Ji wan vegotinan wê mirov fahmdikê ku wê li herêmê wê di wê temenê de wê, qasîti wê bi hûnerî û hebûna xwe re jî wê li herêmê wê weke ku wê xwediyê temen û çerçoveyek pêşketinê bin. Li herêmê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê, herêmên mezrabota di nava diclê û firatê de wê rûbidin wê herêmên başûr û ankû başûrê kurdistanê wê di wê temenê de

wê ew nîşanak wê di wê de wê hebin ku wê ji herêmên diclê heta xabûr û çemên zap û hwd wê li herêmê wê ew wê bi wê re wê were dîtin.

Di wê temenê de wê çanda ubeyd wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê bi çandiniyê, çêkirina malan weke sitargehan û hwd re wê di rengekê de wê were dîtin. Wekî din wê di wê temenê de wê çanda girêdayî axê wê zêdetirî wê di temenekê xwezayî de wê bi wê re wê di wê temen de wê weke ku mirov wê karibê wê kifşbikê wê li wê hebin û wê xwe di reng û awayekê de wê bidina dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, li herêm wê weke ku wê di nava vegotinên ku wê di demên piştê ên şariştanî de wê werina dîtin wê herêm wê weke navendekê bê. Di wê temenê de wê ji kerkuk û heta musilê wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, ji xwe wê, musil wê weke babila wê demê wê di awayekê de wê gelek bermehiyên şariştanî wê ji wê demê wê di wê de wê hebin. Ev wê di wê temenê de wê têgînekê wê bide me ku wê, li herêmê wê di wê demê de wê herêmên li dorê jî wê çawa wê bi tevgerîyekê wê hebin.

Ji herêmên musila roja me û heta şehrezor wê di wê temenê de wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Şehrezor nîşanakên wê hena ku wê weke herêmek navend a şariştanîû pêşketî ku wê li herêmê wê bibê. BI teybetî wê di demên piştî zayinê de wê di awayekê de wê gelek zaneyên ku wê navê wan wê bi wir ve girêdayî wê werina ser ziman wê bibin. Di wê temenê de wê di demên berî hatina islamê de jî wê, di awayekê de wê, were dîtin ku wê di seferên islamistan de wê bi zêdeyî wê ev herêm wê di awayekê de wê were dîtin ku wê ji xwe re wê bikina ermanc.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşên şariştanî û têgînên wê di wê temenê de wê di awayekê de wê li ser temenekê civakî wê xwe bide dîyarkirin. Hinek nîşanakên wê di çerçoveya çanda ubeyd de ku wê mirov wê karibê kifşbikê û werênê ser ziman wê bi wan re wê were dîtin ku wê temenê niştecihbûnê wê li wê herêmê wê ji ya ku em î ro dizanin wê karibê kevntir herê bê. Di wê çerçoveyê de wê çavkaniyên herêmê ew wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin bin.

Di awayekê din de jî wê, li herêmê wê dema ku em li demên wê destpêkê ên şariştaniyê dibînin wê weke ku wê di sêkika çemê diclê, zapê û gola urmiyê ku ew di wê demê de jî wê gol bê û ankû ne gol bê wê di

wê temenê de wê, di awayekê de wê, were lê hizirkirin. Wê bandûra van hersê navendan wê di awayekê de wê li rewşên herêmê wê were dîtin.

Urmiya wê, qadaka mazin a niştecihî wê li dora xwe wê biafirênê. Di wê temenê de wê ev wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, weke ku wê, dî dîmenekê de wê were dîtin wê rewşa rojhilat û başûr wê di zikhev de û ankû bi hev re li hev wê di awayekê de wê weke ku wê xwediyê rewş û renekê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveya pêşveçûnên herêmê û kifşkirinên ku wê bi demê re wê werina dîtin de wê bi wan re wê rewşa herêmê wê weke navendek şariştanî û tégînî wê bide dîyarkirin. Di demên berî zayinê de wê, weke herêmên mesopotamiya jor wê, di awayekê de wê, pêşveçûnên wê di renekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê rewşa herêmê wê bi pêşketinên wê yên ku wê hin bi hin wê li hev zêde bibin re wê were dîtin.

Di mijare pêşveçûnên li herêmê de wê weke ku wê were ser ziman wê mijare dema ubeyd wê di awayekê de wê bi destpêka pêvajoya şariştaniya sûmer re di ahengekê de wê, ji aliyê hinek erkologan ve ê were dîtin. Llyod û Frankfort wê du ji wan erkologên ku wê di wê nûqtayê de wê di wê rengê de wê bixwezin ku ew hizrên xwe werênina ser ziman bin. Lê Speiser û Kramer wê mijare *dema ubeyd* wê dema ku ew şirove dikin wê rewşa pêşketin û kifşkirinên bi nivîs û nivîsandinê re ku wê bibin wê weke referans wê hildin li dest û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bixwezin ku wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, demên ku ew wê werina wê li du deman wê weke ku wê bixwezin wê beş bikin. Dema pêşî a dema berî naqşkirinên li ser çomlekan û hwd bê. Ya din jî ya bê wê bê wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê pêşketina dema lehengîyê wê weke demek ku wê di wê temenê de wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, gelek erkolog û filolog wê dema ku wê werênina ser ziman wê rewş û dema Urukê wê di awayekê de wê, weke destpêkekê wê, di mijarê de wê bixwezin ku wê bikirpênin. Di wê rewşê de wê wateya urukê wê di çerçoveya xate pêşketina şariştanî de wê çî bê wê di wê temenê de wê li ser wê were rawastin.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare urukê di wê temenê de wê pêşketinên wê di aslê xwe de wê, dema ku em demên sûmerî dixwênin wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di

dewama wê d ewê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê weke ku wê di awayekê de wê, weke pêvajoyek destpêkî û bi wê re weke pêvajoya pêşketinê a şariştaniya sumer bê wê li wê were lê hizirkirin û wê were ser ziman.

Demên urukê û şariştaniya wê, dihê dîtin ku wê weke demên pêşî û giring bin. Lê di wê temenê de wê, çavkaniyên Urukî wê dema ku em pêvajoyên piştê ên şariştaniya sumer wê dikin ku fahmbikin wê bi wê re wê weke ku wê weke demek destpêkî a giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Li gorî ku wê were kifşkirin wê bi awayekê li ser temenê zankirinê wê were ser ziman ku wê li dora pênc-hezar salan wê destpêka wê bibê. Lê gelek çavkaniyên weke yên bi çandiniyê û hwd re wê, didina nîşandin ku wê li herêmê wê niştecihî û hwd wê, mejuya wê ji wê pîrr zêde wê kevntir wê herê. Li herêma afrînê û hwd wê, bawergehên ku wê werina kifşkirin wê weke yên ayndarê wê kevntir wê werina bi dîrok kirin. Wekî din wê, li deverên rojhilatê kurdistanê wê deverên ku wê, di wê temenê de wê heta demên dîroka neolitikê ku wê were ser ziman wê ji wê kevntir jî wê bê birin.

Li ser wê temenê wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di derbarê demên pêşî ên şariştaniya wan de wê, di wê temenê de wê ne zelaliyên ku ew hena wê hê jî wê temenê manipilasyonên ku wê werina kirin wê biafirênê. Sumerî wê weke ku wê ji nava nivîsên bizmarî wê werê xwandin wê xwe weke "ki.en.gî" ankû "ki.en.gîr" wê bi navbikin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê ew wê, di demên xwe de wê, pêvajoyên pêşketinê ên ku ew kevntir diçê wê pêşketina wan bi awayekê mihtemel wê bi wê rengê wê kevntir wê herê.

Di mijare sumeriyana de wê, dema Urukê wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê di aslê xwe de wê weke demek pîrr zû ku wê xwe bide dîyarkirin û wê dema ku mirov li çavkaniyên bi wê binerê wê karibê wê bi rehetî wê bibêjê ku wê weke demek têrpêşketî a şariştaniya wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê sazûmanek civakî a şariştaniya û rengên fahmkirina wê û a nava wê bi wê re wê hebin. Bajarvanî û hwd wê, di wê temenê ew wê sazûmana wê ya temenî wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê di çerçoveya jîyane komî de wê, nîşanakên wê hebin. Ku em wê bi çerçoveya dema ubeyd de wê şirovebikin wê weke demek zêde pêşketî ku ew bi naqşan bê û ankû piştê bi kifşkirinê bi nivîsandinê û hwd bê wê, êdî wê xwe bi wê re wê

fêrî hanîna li ser ziman wê bikin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê, bi wan re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê kifşbikê wê were dîtin.

Demên sûmerîyan ên şariştaniyê wê dema ku mirov li wan dinerê wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Dema şariştaniyê a urukê wê, di wê temenê de wê, demek ku wê bi pêşketina wê ya bi kifşkirinên nivîsandinê û rijandina li ser rûpel re wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê ev herênên başûr ên ber zagrosan wê di awayekê de wê di wê temenê de wê, were dîtin ku wê, weke demên zû ku wê li wan wê çanda civakê wê hin bi hin wê pêşkeve bê. Di çerçoveyek pergali de dema ubeyd ku mirov wê li wê bihizirê wê diawayekê de wê ji wê gelek aliyên ku ew karibin ji wê werina fahmkirin wê bibin. Wê di wê temenê de wê di nava çanda wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di regekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di demên gûtîyan de wê herêm wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê, di awayekê de wê, bi zêdeyî wê weke herêmen navend wê pêşkeve. Lê wê di wê temenê de wê li ser xate keviya diclê re wê di awayekê de wê pêşveçûnên wê xwe di regekê de wê bidina dîyarkirin.

Di demên şariştaniyê de wê li mesopotamya jorin de wê, di wê rengê de wê weke ku mirov wê karibê kifşbikê wê di regekê de wê xwe di awayekê de wê di regek de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Ev jî wê bi wê re wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di demên gûtî û qasîtîyan de wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê, li herêmê wê di awayekê de wê serwerî û pêşveçûn wê di wê temenê de wê li herêmê wê xwe di regekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Kifşkirinên ku wê li keviyên zagrosan wê werina dîtin wê bidina nîşandin ku wê weke herêmên niştcehî wê di wê temenê de wê di regekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di demên piştî gûtîyan de wê, li herêmê wê nîşanaka hebûna nairi, loloyî û gelek komên din ên civakî ku wê di dewama hev de wê werin wê were dîtin. Ev jî wê di awayekê de wê ji herêmên keviya zagrosan bi ber herêmên keviya diclê û heta herêmên babila demê wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, di demên piştî de wê, dema ku wê dem wê were demên medan de wê herêm wê di awayekê de wê li wê

asûrî, babilî û ankû medî wê li herêmê wê serwer bin. Di wê temenê de wê nîşanakên wê dihên dîtî ku wê li herêmê wê ev kom wê di awayekê de wê bi hevdûre wê di temenê têkiliyên xwe yên ku ew didênin û pevçûnên ku ew bi hev re dikin wê di wê temenê de wê li herêmê wê serwer bibin. Di nava *destana kawayê hesinkar* de ku wê weke destanaka kurdî a demê bê ku wê di wê temenê de wê bahsa wê demê û rengê têkiliyên demê di nava kawayên medî û asûrîyan de wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, gelek nîşanakên wê hebin ku wê di wê demê de wê di nava med û asûrîyan de wê, pevçûnên bi xwûn wê di wê demê de wê di nava wan de wê di rengekê de wê weke ku wê rûbidin. Di dema Tiglat pleser sêyem de wê bahsa şerê wan ê bi medan û asûran re wê were kirin. Di awayekê din de jî wê bahsa seferên wî yên li herênên başûrê roja me ên ber zap, zagrosan û heta herêmên nava rojhilatê kurdistanê roja ku wê bikê wê bahsa wê were kirin. Di wê demê de wê, di dema wî de wê, heta ku wê gotinên weke ku ew serwerîyê dikê û wê kabileyên medî wê li xwe wê, bi dana bacan ve wê bide girêdan jî wê bahsa wan wê were kirin. Di wê demê de wê, di nava rojavayê kurdistanê roja me û yên herêmên başûr û rojhilat de wê di awayekê de wê weke ku wê bahsa wan wê were kirin wê çawa wê gelek kabileyên medî wê ji wan hêrîşan wê bo ku ew xwe bi parêzên wê barî rojava bikin wê di derbarê wê de jî wê ragihandinên ku wê bibin wê bibin.

Di aslê xwe de wê, weke ku wê were ser ziman wê di dema senharib de wê rewşa asûran û pevçûnên bi wan ên li dora babilê û hwd re wê kêmbûn wê bi wan re wê çêbibê. Di wê demê de wê, komên iskitî jî wê weke ku mirov wê ji nava dîroka heredot wê bixwênê wê li herêmê wê bibin. Ji hinek aliyên din ve wê dema ku wê bahsa demên asûran wê bikin ku wê heta dema Esarhaddon ku wê ew bidomê wê di wê demê de wê, di awayekê de wê were dîtî ser ziman ku wê li herêmê wê ew bandûra wan wê hin bi hin wê kêmbibê. Di wê demê de wê ew wê biqasî ku wê were ser ziman wê li herêmên başûr û rojhilatê rojava ê kurdistanê û herêmên din ên li dorê wê bixwezê ku ew seferê bikê û bi wê serwerîya xwe di awayekê de wê bide çêkirin û li gorî ku wê were ser ziman ew wê dikê jî.

Di wê demê de jî wê biqasî ku mirov wê ji ragihandinên ku wê, di derbarê Esarhaddon û dema wî de wê were ser ziman de wê werê ser ziman ku wê, medî wê li herêmê wê di wê demê de wê serwer bin. Heta ku wê, dema ku wê bahsa demê Esarhaddon wê were kirin wê bi gotinên

ew dixwezê li ser kabileyên medî serwerîyê çêbikê wê ew wê seferê wê bikê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê bahsa wê were kirin.

Demên medî û piştî wan herêm

Wekî din wê di çerçoveya listeya keyên medî de ku wê ji nava dîroka heredot de wê were ser ziman wê li ser temenekê wê bi çavkaniya ji heman malbatê wê di awayekê de ku wê çêbikê wê di renekê de wê were hanîn li ser ziman. Di awayekê de wê weke ku wê di dema keyên medî ên weke diyaqos, firortis, qiyakser û heta kurê wî astiyaq wê di wê temenê de wê tenê wê demek ku wê hem berî wê hebê û hem jî wê piştî wan wê li ser temenekê civakî ku xwe wê bide dîyarkirin wê dewama wê jî wê hebê.

Di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku med wê di wê çerçoveyê de wê serwerî û serdestîya wan a li herêmê wê di awayekê de wê xwe bi awayekê demdirêj wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê weke ku wê bi navê destana kawa re wê weke di heviyekiyekê de wê were ser ziman ku wê weke berî zayinê li dora 612'an wê were û ava bibê jî wê di wê temenê de wê ji çavkaniyên ji tewratê û heredot mirov wê fahmbikê ku wê berî wê dîrokê jî wê di wê temenê de wê, rewşa medan wê di awayekê de wê hebê û wê serwer bin.

Weki din weke ku me li jor hanî ser ziman ku wê, Esarhaddon ku wê bahsa seferan li hemberî herêmên medan wê bikê wê li dora 680'yê û wan de wê di wê temenê de wê ev rewş wê di awayekê de wê derbas bibê. Ev wê di wê temenê de wê dikarê wê didewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê, herêmên li dora zagrosan wê di awayekê de wê ji demên gûtî û qasîtîyan ku wê demên dirêj ên weke bi hezar salan wê navê wan derbas bibê wê li dora wan herêman wê derbas bibê. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê xwediyê rewşek serwerîyê bin.

Piştî ku wê cihûtî wê pêşkeve û wê li herêmê wê bicih bibê wê di bin sêwana med de wê li herêmên li dora babilê û heta deverên din ên herêmê wê were dîtin ku wê bicih bibê. Di wê temenê de wê, dema ku wê, dîroka wê ya di wê demê de wê were lêkolînkirin wê di wê temenê de wê di awayekê vekirî de wê, ew aliyên wê bi wê re wê li herêmê wê werina kifşkirin.

Di aslê xwe de wê, hebûna cihutiyê li herêmê û pêşketina wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê, bandûra êzdayîyê, mitrayîyê û zerdeştîyê

wê di wê demê de wê li wê zêde wê hebê. Ev têngîn wê weke têngînên ku wê li herêmê wê pêşketî bin û wê bi gelek awa û têngînên ku ew di wê çerçoveya têngîna 'xate êzdayî' de wê li herêmê wê pêşketî wê hebin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di **têkiliyên** Nebukadnezar ên bi cihûyan û seferên wî yên ku herêmên li dora deverên weke yên urşelimê û hwd ku wê bikê wê di wê temenê de wê karibê wê di awayekê de wê bahsa wê bikê. Di wê demê de wê di encama seferek sernekevî a li herêmên li dora misrê ku wê bixwezê bikê û pê de wê, dema ku ew vegehiyê wê, keyaniya yahuda li urşelimê jî wê girêdanên xwe wê jinûve wê derbas bikê. Wê ew jî wê seferê li wê bikê û wê dorpêç bikê. Piştî wê dorpêça li dora 597'an de wê, bikeve. Di wê demê de wê Yahoyakim wê li ser taxt bê û piştî wî kûrê yakoniya wê derbas bibê. Di wê demê de wê Nebukadnezar wê yakoniya, û bi wî re li dora deh-hezar cihu wê bişênê penaberîyê li deverên din ên cûr bi cûr. Piştî wê Nebukadnezar wê kesekê din ê bi navê sidkiya ku wê were bi nav kirin ji gotinan wê bîne serê cihûyên wir li şûnê mana. Di dewama wê de wê were gotin ku wê sidkiya wê dev ji dana bacê li Nebukadnezar wê berdê û wê bi firawunê misrê ê demê hofra re wê bikeve nava têkili û hevkarîyê ku ew karibê ji jê piştgirîyê ji hemberî Nebukadnezar bistênê. Lê Nebukadnezar wê di wê demê de wê li dora 589'an wê cardin wê wegehiyê li yahuda û wê dorpêçbikê. Di wê demê de wê bo ku ew ji komkujiyê xilas bibin wê cihu wê li herêmê wê derkevin û belav bibin. Weki ku wê di nava gel de wê were ser ziman wê heta herêmên amon, adon û moab wê herin bo ji mirinê **xilas bibin**.

Li herêmê wê di wê demê de jî wê medî wê di wê demê de wê serwer bin û wê navenda wan wê ji qada herêmên babilê û heta herênên akbatane demê ku wê bikeve herêmên rojhilata roja me wê di wê temenê de wê karibê wê di awayekê de wê, werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê medî wê li herêmê wê sazûmanek civakî a giştî wê biafirênin. Wê di wê temenê de wê sazûmana wan ya herêmî wê weke ku mirov wê dibîne wê di çerçoveyek imparatorî de wê bi awayekê konfederalî bê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê temenê de wê, were dîtin ku wê, yekitiyek zêde berfireh wê li herêmê wê çêbikin. Serwerîya medan a li herêmê wê biqasî ku mirov wê dibîne û fahmdikê wê li herêmê jî wê weke çerçoveyek ku wê bibê destpêkek berfireh jî. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de wê dibînê ku wê med wê weke desthilatiya wê ya navendî wê rêgezên navendî ên desthilatî ku wê bi wê werina jîyankirin wê bide destnîşandin. Di dewama wê de wê li herêmê wê weke ku mirov wê dibînê wê komên din ên civakî wê weke ku ew di nava xwe de û bi rengê jîyane xwe re wê hebin wê bijîn. Di wê temenê de wê gotina 'hefteûdu millet' wê weke gotinek ku wê li ser wê temenê wê ji wê demê bê. Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dema medî de wê, di wê temenê de wê, dema ku wê derkevina li pêş wê desthilatiya asûr a demê wê hin bi hin wê bi awayekê wê, ji holê rabikin û wê di awayekê din de wê li herêmê wê deema desthilatiya med wê li herêmê wê bi wê re wê dest pêbikê.

Di awayekê de wê diakrê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare têngîn û desthilatîya medî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê di mijare pêşveçûnên demê de wê, were dîtîn ku wê med wê, di wê demê de wê li wê herêmê wê serwer bibê û wê heta ber firatê û ankû herêmên rojava ên roja me wê di awayekê de wê, ew serwerî û serdestîya bi desthilatî a wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li herêmê wê dikarê wê di dewama wê de wê wê werênê ser ziman ku wê, piştî desthilatiya med ku wê were gotin ku wê, di 550 de wê bi rûxihê wê li herêmê wê pêşveçûnên nû wê bibin. Wê li herêmê wê axamanîşî wê bibin û wê di aslê xwe de wê ji rewşa axamanîşî ku mirov wê li wê dinerê wê di rewşa desthilatîya herêmî de ew hêz û qûdretbûna berê wê êdî wê weke ku wê newê bidest xistin. Wê bi wê re wê di warê hêzî û serwerîya herêmî de wê valahi wê derkeve li holê. Wê demek dirêj wê li hemberî desthilatiya kiros ku wê medan wê têkbibê wê hêzên herêmê wê têbikoşin. Di wê temenê de wê weke ku wê di nava têngînên heredot de wê mirov wê rastî wê dihê wê, heta demên kuştina kiros wê di awayekê de wê ew rewş wê li herêmê wê bidomê.

Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê rewşên bi pêşveçûnên herêmê ve wan hilde li dest wê karibê wê, bi wê re wê bibênê ku wê gelek aliyên wê yên ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bidina dîyarkirin. Medî piştî wan jî wê klanên wan û ankû ew hêzên di nava konfedereliya wan a desthilatî de bin wê hebûna xwe wê bidina domandin. Lê wê di wê temenê de wê encamên rûxandina med û desthilatiya med wê bo wan wê di wê demê de wê giran wê were.

Pêşveçûnên ku wê piştî wê li herêmê wê rûbidiin û wê bibin wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê li wan bihizirê wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke aliyên ku mirov wê li wan bihizirê bê. Di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di regekê de wê li wê bihizirê ku wê dema axamanîşyan wê demek ku wê weke li herêmê wê bi pevçûnên navxweyî re wê di awayekê de wê herêm wê ji aliyekê ve jî wê were ji hêzkerin.

Desthilatiya med wê li herêmê wê biqasî ku wê were dîtin wê weke encamên wê bi sedsalan wê piştî wê jî wê xwe di regekê de wê bidina dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, li herêmê wê di demên axamanîşan jî wê di awayekê de wê bi encamên wan re wê xwe di awayekê de wê bikina serdest. Ev wê, di awayekê de wê bê dîtin. Axamanîşî wê li herêmê wê, piştî medan re wê nikaribê desthilatiyek weke ya med a berê wê avabikê. Di wê temenê de wê, bi pêvajoyên şerên navxweyî re wê li herêmê wê bikê serdest. Ew şer û pevçûnên ku ew dikê wê bina sedema bêbandûrbûna wê ya bi demê re ku wê bibê jî.

Di wê temenê de wê valahiya bidesthilatî ku wê bibê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di mijare axamanîşan de wê, piştî wan ew valahiya ku wê bi wan û şerên wan ên li herêmê re wê bibê wê, heta dema şasaniyan wê di wê temenê de wê, were dîtin. Sasanî wê hinekî din wê bi têngînek berfirehtir wê bixwezin ku wê bikin. Wê di wê temenê de wê bi tememî li ser nirxên medî û her wusa têngînên zerdeştîyê ku wê di wê demê de wê weke têngînên di nava baweriya herêmê de wê hebin re wê xwe di regekê de wê, bikê ku ew bikê serwer.

Di wê çerçoveyê de mirov wê, dibînê ku wê bi demê re wê, sasanî wê li ser wê nirxên baweri û hwd re wê, bikê ku ew li herêmê piştgiriyê ji nava xalkên medî ên herêmê bigirê. Li ser wê temenê wê çîna serdest kurd/med wê di wê demê de wê hin bi hin wê, piştgirîya xwe wê, bi wê re wê hinekî wê bide wan.

Lê demên sasaniyan wê hinek xosletên wê yên din jî wê hebin. Di wê demê de wê piştî rûdana 'telukeya roma' ku wê herêmên herêmê wê bixwezê ku ew dagir bikê û wê pêvajoyên hêrîşên bi wê armancê wê bikê wê bê sedema ku wê li herêmê wê hêzên hêrîşên ên ku wan berê hevdu herê nekir jî ew hev herê bikin û di bin sêwana sasanî de hêzên xwe bikina yek. Di wê temenê de wê ev bo wê kurdan jî wê di wê demê de wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bûhûrîner bê.

Ya ku wê di aslê xwe de wê di wê temenê de wê sasanî wê bikê sasanî û weke hêzek mazin li herêmê ku ew xwe bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê telukeya roma ku ew wê were hîskirin bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê, di awayekê de wê, êdî wê di wê temenê de wê bê weke destpêka pêvajoyekê. Di awayekê de wê herêmîên rojavayê kurdistana roja me û heta herêmên palmira ku wê bîn kirin bin pêvajoyên hêrîşê û rewşa trejediya zenûba ku wê li herêmê wê deng vedê wê di wê temneê de wê, bê sedema ku wê, êdî wê bi hevdu re wê di wê temenê de wê tevgerînek xort wê were pêşxistin. Ev rewşa bi hev re tevgerîne wê heta demên derketina Manî û kurkeyê kurd Kayuş û ankû hêza kawûşakanîyan. Wê di wê demê de wê ev mirgeha kurd wê, wê hema bêja wê, gelek herêmên rojhilat, başûr û heta ku wê yên bakûr wê di awayekê de wê bin desthiletîyek ku ew di wê demê de wê di destê xwe de wê avabikê û wê li ser wê re wê di bin sêwana wê de wê bigihênê li hev. Wekî din jî wê rewşa manî wî wê, di nava xalkên herêmê de wê bê temenê reaksiyonên pirr mazin. Ev jî wê, di awayekê de wê, bi demê re wê di aslê xwe de wê bê sedema derbeyek mazin a bi ji hevçûn û ketina sasanî jî wê biafirênê. Bertekên piştî manîyan wê heta demên mezdekiyan ku wê li hemberî wan wê bibê wê di wê temenê de wê mejuyek wê hebê.

Ji demên derketina islamê û bi vir de herêm

Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa mezdekiyan wê heta dema ya babekiyan wê weke pêvajoyek civakî a bi raperînê û bertekê a li ser wê temenê kurdistanî bê. Di wê temenê de wê, ev pêvajo wê, di awayekê de wê di çerçoveya pêşveçûnên herêmê de ku mirov wê hilde li dest wê, di awayekê de wê, çerçoveyek berfireh a fahmkirinê wê bi xwe re wê di derbarê pêşveçûnên herêmê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Mezdeki jî û babeki jî wê kurdên rojhilat û başûrî bin û wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê li ser temenê pêşveçûnên bi baweriyên xwe re wê ew wê bertekê wê wê di awayekê de wê li herêmê wê bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de wê di wê demê de wê, piştî wê demê wê bi awayekê ve kirî wê were dîtîn ku wê di demên derketina islamê de wê bi zêdeyî wê, bertekên mazin wê di wê temenê de wê li herêmê wê bibin. Li herêmê wê piştî wê, weke ku wê bi kurdên desniyan re wê raperîna dema mir caferê desni bê û ankû raperîna civakî a bi ibnul Eş-as re wê bibê wê karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, raperîna ibnul Eş-as wê werênê ser ziman wê di wê demê de wê, di awayekê de wê, çerçoveyek berfireh de wê, rewşek civakî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev wê weke rewşên ku wê li ser axa başûrê kurdistana demê wê awayekê de wê bibin bin.

Li gorî hinek çavkaniyana de wê ev dem û pêşveçûnên wê di çerçoveya dema abduelmelik b. merwan de ku wê rûbidin de wê werênina hanîn li ser ziman. Di wê demê de wê, li gorî ku wê dema ku wê were ser ziman wê, waliyê herêmê haccac wê bi zêdeyî wê bi wan bûyaran re wê alaquadar bibê. Di wê demê de wê, tevgera Abdulrahman b. Eş-as´ de ku wê weke raperînekê wê were ser ziman wê were ser ziman bê. Li gorî ku wê were ser ziman ev ev raperîn wê weke raperînek herêmî bê û wê di wê demê de wê başûr, rojhilat û bakûr jî wê hinekê wê hlde li nava xwe.

Di wê demê de wê, weke ku wê were ser ziman wê, di rewşa ketina Ibnul Eş-as ku wê bikeve basra de wê, xalkê basra hemû wê, bi awayekê wê bîatê wê ji wî re wê bikê û wê, di çerçoveya raperîna wî de wê, tevli wî bibê. Haccac wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê, di wê demê de wê, bi kirinên xwe yên nebaş re wê, li herêmê wê were dîtin û wê li hemberî wî û desthilatiya wî herêm wê bi giştî wê weke ku wê were dîtin wê bidin serkêşîya ibnul eş-as´ de wê bigihijina li hev û wê bixwezin ku ew desthilatiya xwe di wê temenê de wê ava bikin.

Li gorî ku em dibînin wê di wê demê de wê desthilatiya Ibnul eş-as ku wê li herêmên kurdistanê wê wê di wê temenê de wê weke raperînek kurdistanî a demê jî wê di rengekê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Li dora destpêka salên 701´ê û wan de wê, were dîtin ku wê, rewşa pevçûnên nava hêzên ibnul eş-as û haccac wê di awayekê de wê zêdetir wê bibê. Di wê demê de wê li dora dawîya hefteya duyem a adarê de wê komek hêz ku wê di bin serkêşîya Ebred el –kelbî de wê hêrîşî hêzên ibnul eş-as wê bikin wê di wê demê de wê xwe bi herêmên musil, hewlêr û basra ve wê bikişênin. Li gorî hinek dîrokzan ku wê werênina ser ziman wê di dema ku wê xwe bikişênina li basra wê, di wê demê de wê li dora hefteyekê wê, bi hêzên Abdulrahman b. abbas bê rabi re wê şer bikin. Piştî wê, ew jî wê di awayekê de wê, bi tevlibûnên li nava hêzên ibnul eş-as re wê li dora kuffê wê xwe bigirin.

Lê li gorî ku wê were ser ziman wê hêzên haccac wê herina bi ser basra de wê li dora wê ku wê, pozisyona xwe wê xort bikin wê piştî wê li deverêk weke bi navê´ ´deyrul kurre´ wê leşkergeha xwe wê ava bikê. Di wê demê de wê weke ku wê were ser ziman wê, dema ku wê agahi wê ji ibnul eş-as re wê herê ew jî wê hêzên xwe wê, bîne deverêk bi navê

cemcimê û wê li wir bikê pozisyonê û wê di wê demê de wê, li hemberî hêzên haccac wê, herkesekê ku wê destê wan çêkbigirê wê li herêmê wê li hemberî hêzên haccac wê bikevina nava tevgerê de. Biqasî ku wê were ser ziman wê di wê demê de wê komên civakên herêmê ên weke ibazî, zûtî, Esavî, sayabice û hwd ku wê di wê demê de wê navê wan wê hebê wê dema ku wê agahi wê ji wan re wê herê ku wê hêzên haccac wê bi ser wan û herêmên wan de wê herin wê bi hevkarîya ibnul eş-as re wê, hêzên xwe berhev bikin û wê bikina pozisyonê bi hêzên haccac re şerkinê de.

Di wê demê de wê li gorî wê were ser ziman wê hêzên herdû aliyên wê li herêma cemacimê wê werina hemberî hev û wê tamîtamina wê ser sê heyvan re wê li wir wê şerbikin. Li dora 15 temuza 702'an de wê bi têkçûna hêzên ibnul eş-as re wê bi encam bibê. Piştî wê re wê li herêmê wê biqasî ku wê were dîtin wê aheng û dengeyên hêzê wê pirr zêde wê, di wan de wê, gûharîn bibê. Li gorî ku wê were gotin wê ev şer wê, encamên wê, li herêmê wê zêde bibin. Di wê demê de wê, dema ku wê ev têkçûn wê bibê di wê demê de wê, êdî wê Mihemed b. merwan wê hêzên xwe bi ber musulê de wê bide herikandin û wê wan herêman wê bi temenî wê bixwezê ku ew bikê bin destê xwe de. Di wê demê de wê hema bêja wê hemû aşîr û êlên herêmê di nava wê raperîna ibnul eş-as de wê cih bigirin. Piştî wê bo ku ew xwe li herêmê bide herêkirin wê bi fermanên ne şopandina hêzên şerkinê li qada cemacimê û hwd re wê, bi biryarên ku wê bide re wê bixwezê ku ew bide nîşandin ku ew dixwezê bi wan re bikeve nava têkiliyek baş de. Di wê demê de wê, hêzên ibnul eş-as wê giştîya herêmê wê kontrol bikin. Piştî wê têkçûnê wê, kurê mihemed b. merwan Abdullah b merwan wê bi hêzek mazin wê herê bi serê rojava û şamê de. Di wê temenê de wê ber ku wê, bi wê bawer bikin ku wê piştî wê têkçûnê wê ti hêzên ku wê êdî wê li hemberî wan wê bisekinê wê nebê.

Lê ji aliyekê din ve jî wê haccac wê weke ku wê mihemed b. merwan wê werênê ser ziman wê tevnegerê. Di wê demê de wê dema ku wê ibnul eş-as wê bi hêzên xwe wê piştî şerê cimacim wê herê meskenê wê li wir wê, hêzek mazin wê di bin serkêşê kûr mihemed b. merwan wê bişênê bi ser wî de. Armanc wê carê yeker wê ibnul eş-as bixwe bê.

Li gorî ku wê were ser ziman wê di wê demê de wê, hêzên ku wê jî umarê û sûsê jî wê werin wê tevli şerê bi ibnul eş-as re wê bibin û wê piştî wê ew wê, were sabûrê û wê li wir wê bi kurdên wir re wê, hêzek xwe ya mazin wê ava bikê. Di wê demê de wê, weke ku wê were gotin wê hêzên ibnul eş-as wê xwe cardin wê li hev wê bidina hev û wê di wê

demê de wê, bi ber kirman, Zerenc û bûştê ve wê herê. Li gorî ku wê were ser ziman wê xalkên van herêman wê ew wê baş pêşwazî bikin. Lê hêzên haccac ku wê werin wê di wan de wê, were dîtin ku ew wê wan nekina bajêr de. Li dervî kirmanê wê bihêlin.

Li ser wê temenê wê were ser ziman ku wê haccac wê ji wê pîrr bi hêrs bibê û wê bixwezê ku ew bajêr bidest bixê û wê, şer li hemberê wê bide dest pêkirin. Lê ew çendî ku ew şer dikê jî were gotin ku wê li hemberê xalk, sûwar û cengawarên kirmanê wê bi sernekevin.

Lê di wê demê de wê biqasî ku wê were ser ziman wê seyra bûyan wê li bûstê wê di awayekê de wê, bigûharê. Li gorî ku wê were gotin wê li bûstê wê ji kabileyaya seybanîyan wê, dema ku wê ibnul eş-as wê bikina mêhwan wê ew wî li zincirê bixin ku ew wî radestî haccac bikin. Li ser wê agahiyê wê, Rutbil ku wê weke serekê leşkerî û aşîrî ê mazin bê wê ji serêkê seybanîyan Iyad wê bixwezînin ku ew wî serbest berdin.

Li gorî ku wê hinek dîrokzan wê werênina ser ziman wê ev agahi wê li herêmê wê belav bibê. Ji xwe wê di encama wê têkiliya Rutbil de wê iyad wê ibnul Eş-as wê serbest berdê. Li ser wê, Halife b. hayat wê, di sale 702'ê de wê mihemed b. kasim li farisê wê, weke walî wê bide destnîşandin û wê biavêjê wir. Lê wê ji wî bixwezê ku ew bi kurdên wir re ew şer bikê. Li ser wê, di hinek agahiyên din de wê were ser ziman ku wê, belazûrî were tayin kirin û wê, bi hênceta raperîna ibnul eş-as wê, hêzek mazin wê ji şamîyan wê avabikê û wê bi sedema ku kurdan li hemberî emewîyan raperîn kiriya wê bide hêrişkirin. Li gorî ku wê were gotin wê ev hêz wê hêrişî herêmê bikê û wê ziyaneke mazin jî wê bide herêmê. Piştî Haccac wê ji wê bixwezê ku ew hêz hêrişî herêmên deylemîyan bikê.

Di wê demê de wê, di dema raperîna ibnul eş-as de wê, li giştîya kurdistanê û dora wê, kurd wê di awayekê de wê were dîtin ku wê di nava raperînê de bin. Di wê demê de wê, li ser wê temenê wê, li gelek deveran wê ev hêzên ku wê, werina şandin li herêmê wê were dîtin ku wê bikeve şeran de. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, haccac û hêzên wî fahmbikin ku wê di wê demê de wê nikaribin encamê bidest bidest bizin. Ber vê yekê wê hin bi hin wê rêya levkirinê wê weke ku wê were ser ziman wê hilbijêrê ku ew karibê kurdan di wê demê de ji rewşa raperînê dûrbikê.

Gelek dîrokzan wê di wê temenê de wê, werênina ser ziman ku wê di wê demê de wê tevî ku wê li gelek deveran wê di wê demê de wê raperîn û hwd wê bibin jî lê wê di awayekê de wê were dîtin ku wê, piştî wê

rêyek levkirinê wê were dîtin û wê di wê temenê de wê, bi xalkên herêmê re wê temenekê têkiliyê wê bê afireandin. Li gorî ku wê were ser ziman wê di wê demê de wê, herêma şehrezorê wê di wê demê de wê weke navendek giring a ku wê di wê demê de wê li wê hêrîş wê werina kirin. Ligorî ku wê were ser ziman wê herêma şehrazorê wê di wê demê de wê, ji gelek pêvajoyên hêrîşan re wê were kiriin weke temen. Li gorî hinek rîwayatna wê Hz. Omer wê waliyê hulwanê Azre b. keys wê bi erk bikê ku ew şehrezorê fetihbikê. Di wê rewşê de wê, Azre b. keys wê çendî ku wê bikeve nava hewldanaka bi wê rengê de jî wê bi sernekeve li hemberî şehrezorîyan. Lê di wê demê de wê, di dewama wê de wê bahsa wê were kirin ku wê xalkên derebaz û samagan wê, di berdêla ti hêrîş li wan nebin û ji wan newina girtin û ji rêyên wan newina girtin wê dana bacê li Utbe b. Ferkad. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di hinek şîrove û vegotinên din de jî ew were ser ziman ku wê, li herêmê wê hêrîşna mazin wê ji aliyê Utbe b. Ferkad wê werina kirin û wê bahsa fetihkirina wî ya şehrezorê wê bikê. Lê di awayekê de wê dema ku em li navaroka vegotinên li ser şehrezorê dinerin wê çendî ku wê hêrîş li wê werina kirin û kevilkirin wê werina kiriin jî wê serkevtinên li hemberî wan wê zêde dîrok wê şahidiyê ji wan re wê nekê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di awayekê de wê ev herêm wê heta musilê wê di xatekê de wê weke herêmek giring bê û wê, hêzên ku ew dihên herêmê ên bi wê rengê wê bixwezin ku ew li wê herêmê serwer bibin.

Tabî ev nûqte wê weke nûqteyek ku mirov wê hinekî din wê li ser wê bisekinê bê. Lê em di dewama wê de li nûqteyek din wê vegeirihin. Li nuqteya ibnul eş-as vegeirihin. Li gorî ku wê were ser ziman wê di wê temenê de wê, çendî ku wê bi wê rengê wê bahsa şiketinên hêzên ibnul eş-as wê were kirin jî lê wê encamên wê û rewşên piştire wê bidina nîşandin ku wê, li herêmê wê piştî wê di awayekê de wê serwerî wê, bi wê re wê di destê xalkên herêmê de wê bimênê. Wê ev pêvajo ku wê ne bi tememî jî bê wê, dawîyê bi awayekê li seferên bi armanca fetihkirinên li herêmê jî wê ji gelek aliyên ve wê werênê.

Di wê temenê de wê, weke ku wê were dîtin wê di dema Mihemed b. merwan de wê, çêkirina levkirinekê di nava xalkên herêmê de wê di wê temenê de wê, hinekê jî wê nîşanaka wê bê. Ev pêvajo wê weke ku em ê piştire wê bibinin wê bi encamên wê re wê, heta demên desthilatîyên eyeridi, kekoyidi û hwd li rojhilat û bi heman rengê pêşketina mirgehên başûrî û hwd re wê bi encam bibê. Piştî wê desthilatîyên kurd ên weke

şadadî û heta merwanî û eyûbîyan wê di awayekê de wê, temenê wê were afirandin.

Herêm wê di wê temenê de lê wê, di wê demê de wê ji hêrîşên hêzên haccac wê gelek zirar û zîyanên mazin wê bibînê. Encamên ku wê haccac wê bi hêrîşên xwe re wê tefkir bikê wê di aslê xwe de wê weke ku wê were dîtin wê bidest nexê. Piştî wê demê wê, di awayekê de wê, di demên babekîyan, abû mislimê xorasanî û heta rewşa kurdên desniyan û hwd ku ew wê weke komên êzdayî û maniyî û hwd bin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, rûbidin.

Di awayekê de wê, ev pêvajoya levkirinê wê piştî wê, barkirina navenda abasîyan ji Reheyê li baxadadê wê weke ku ez wê dibînin wê temenê wê jî wê biafirênê. Ev wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê, dema emewîyan wê di awayekê de wê, li herêmê wê, bi xwe re wê di rengekê de wê, heta mirina muawiya bixwe jî wê seferên şer ên li herêmê wê bibin. Lê piştî wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê di wê de wê gûharîn wê bibê.

Ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê hinekê li ser wê bisekinê bê. Weki din wê weke ku mirov wê dibînê wê li herêmên li dora şehrezorê wê di wê demê de wê seferên ku wê bibin wê, Rabi b. ziyad ku wê ji aliyê Abû musa el esarî ve wê were şandin û piştî wê, Mencuf b. sewr es-sedûsî û piştî wî Abdullah Emir wê li wê herêmê wê weke kesên ku wê sefere wê bikin wê navê wan wê derbas bibê bin. Abdullah emir wê li senbi û zûtê wê seferê wê bikê û wê, gelek komkujiyên mazin wê ji gotinan wê bikê. Di wê demê de wê, wê piştî wan komkujiyan wê weke ku wê infial wê di nava kurdan de wê çêbibê wê bo wan herêman wê deng wê derkevin û wê rabina ser xwe. Gelek dîrokzan wê dema ku wê nûqtayê wê şîrovebikin wê bi gotinên weke 'kurd wê bi wan re wê bina yek' re wê werênina ser ziman. Di wê demê de wê, piştî şerên li senbî û zûtê wê Eyzec'ê jî wê ji aliyê hêzên abduallah emir ve wê were dagirkirin û ankû wê weke ku wê were ser ziman wê were fetihkirin. Di wê demê de wê, wê were dîtin wê kelehên farisê wê, di destê kurdên zerdeştî û ankû êzdayî de bin. Li gorî hinek riwayatna wê, Hz. Omer wê Carûd el abdi wê bo fetihkirinê wê bişênê û ew dema ku ew dihê wê nava herre û şîrazê de wê dema ku ew derbas dibin wê, di hêrîşeka kurdan de wê, were kuştin. Ber vê yekê wê were gotin ku wê, piştî wê belazûrî wê ji wê deverê re wê weke 'rê lê derketina carûd' jî wê were bi navkirin. Piştî kuştina Hz. Omer li dora 644'an wê, osman wê were li dewsê û wê di wê demê de ew wê weke ku wê were ser ziman ew

wê, bi fermana wî selman b. rabî el-behili wê bi fermana wî bajarê Erranê wê dorpêç bikê. Li gorî hinek ragihandinên ku wê di derbarê wê rewşê de wê werina kirin wê di wan de wê were gotin ku wê di wê demê de wê zêde şer û pevçûn wê nebin. Wê bi rêya levkirin û aşîtiyê wê bibê û wê piştî wê, Selman b. Rabi el-behili wê, pêşî derbasî beylekan bibê û piştî wê Berzê. Lê berî ku ew were nêzî bajêr wê li keviya cemê sûrsûrê wê, hêzên xwe bi cih bikê. Gelhê bajêr jî wê dema ku ew wê dibihîzin wê bikevina rewşa pozisyona xwe parastinê de.

Di wê demê de wê biqasî ku wê were ser ziman wê li gûnd û navçeyên li dora bajêr wê gelek dever wê, werina kevilkirin bi hêrîşên li wan kirinê. Piştî wê ku wê agahi wê bigihijina li bajêr wê, xwe hêrîşên hovane hêzên Selman b. Rabi el-behili biparêzên wê bixwezin ku ew bi wan levbikin. Di wê temenê de wê bê gotin ku wê, bê ku wê hêrîşî bajêr were kirin û ti kesek were kuştin wê, bi levkirinê wê, destûr ji wan re wê were dayin ku ew bikevina bajêr. Piştî wê, rewşê wê, êdî wê deriyê dagirkirina herêmên el-Mısıryan, el-Herhaliyan û Tibar jî wê ji dagirkirinê re wê were vekirin. Di wê demê de li gorî ku wê were ser ziman wê kurdên el-Belasecan wê, li hemberî wan hêrîş û dagirkirinên Selman b. Rabi el-behili wê li berxwe bidin. Di wê demê de ev herêma kurdên êzîdî wê, piştî wê, bi awayekê hovane wê biqasî ku mirov ji ragihandinên di derbarê de ku wê werina ser ziman wê fahmbikê ku wê werê tarûmarkirin. Belazûrî wê dema ku wê bahsa wê, rewşê bikê wê di dewama wê de wê bîrê ser ziman ku wê, Selman b. Rabi el-behili wê bajarekê din jî wê bi heman rengê wê dagirbikê û wê werênê ser ziman û ew wê bajarê şemkûr bê.

Lê wê dema ku em bahsa rewşa herêmê wê bikin wê di awayekê de wê, bi derketin û pêşketina islamê re wê, bê rewşek desthilatî û şerên desthilatî. Di dema xalifetiya Ali de wê, di awayekê de wê weke ku wê li herêmê wê, bi çav wê were dîtin ku wê weke ku wê sefer wê di awayekê de wê werina sekin in. Ev rewş wê, di awayekê de wê weke rewşek ne zêde demdirêj bê. Lê piştî ku wê Ali wê ji aliyê kesekê xaricî ve wê were kuştin wê piştî wê çendî ku wê kûrê wî hasan wê herê li dewsa wî. Lê wê ew nikaribê weke dema Ali wê karibê ramyarîya demê û herêmê bi olî wê bimeşênê. Ev rewş wê li leyha Muawiya wê weke rewşekê wê xwe bide dîyarkirin. Ji wê rewşê wê, muawiya wê sûd wergirê û wê di demek kin de wê seferên xwe serdestkirinê wê hem li herêmê û hem jî wê li deverên din ên li dorê wê serdest bikê.

Di wê temenê de wê, piştî Ali çûna dewsa wê Hasan wê di wê demê de wê, hê rewşek nû bê û muawiya dixwezê ku ew ew wê rewşê wê weke firsend wê bibênê ku ew xwe weke xalifê mazintir bide dîyarkirin û bide herê kirin. Di wê rewşê de wê, seferên wî yên li herêmê wê bi zêdeyî wê di wê temenê de wê bibê. Muawiya wê weke ku wê were dîtin wê di wê demê de wê herêmên rojhilat û başûr û heta ku wê bigihijê herêmên qafqasan wê li ser wan wê xwediye hasabekê ku ew di mejiyê xwe de dikê bê. Ber vê yekê wê li wê herêmê wê seferên xwe wê bikê. Piştî ku wê, were ser desthilatê wê di sale din de wê, li herêma El-İlanê wê sefera xwe wê bikê. Ev herêm wê biikeve ber sînore başûr, bakûr û ermeniya roja me de. Muawiya wê li wê herêmê wê Abdullah b. Hatim b. en-Nûman b. el-Bahlî wê tayin bikê û wê di wê temenê de wê, bixwezê ku ew wê li wir weke temene serkevtina wî bide çêkirin. Wê di wê demê de wê ew wê were dîtin ku wê hem li wan herêman û hem jî li herêmên başûrê kurdistanê û heta rojhilat wê di herêmek berfireh de wê hinek seferan wê bide kirin. Di wê demê de wê di dema seferek li herêmên qafqasya de wê, bimirê û piştî wê li şûna wî birayî wî Abdullah b. Hatim el-bahlî wê were tayin kirin. Ew jî wê bixwezê ku ew li herêmên qafqasya xwe serwer bikê. Ber vê yekê wê herêma Dabilê wê weke navendek leşkerî wê hilbijêrê. Lê di wê demê de wê hem di dema wî û birayê wî de jî wê were dîtin ku ew heta ku ew piştgirîya kurdên herêmên negirin wê nikaribin li herêmê serkevtinek ber biçav û mayinda bidest bidest bixin. Ber vê yekê wê, di wê demê de wê, gelek deverên ku wê, di wê demê de wê Abdullah b. Hatim el-bahlî ku wê di seferên wî de wê, werina rûxandin wê weke nîyeta xwe ya baş wê bixwezê ku ew wan ji nûve bide avakirin. Lê ev rewş wê, ji muawiya re wê nebina rewşna ku ew karibê bi wan xwe di awayekê de serbixê.

Di dewama wê de wê piştî wê demê wê li herêmê wê seferên wan ên şikandina keşên pêşeng wê li herêmê wê bê dayin destpêkirin. Muawiya dixwest ku ew di salên xwe yên dawî de ew Yezid weke welihatê xwe derxê li pêş.

Piştî rewşa kerbela û qatilkirina Hz. Huseyin û piştî wê, rewşa bûyara harrê ku wê rû bide wê di wê temenê de wê, wûcana muawiya û piştî wî Yezid ku wê were dewsa wî jî wê pirr zêde wê, bikê zorê de. Ev rewş wê ji xwe wê bina sedema wê ku wê Yezid wê zêde li ser taxtê xalifetiyê nemênê. Lê di wê demê de wê rewşên ku wê, li herêmê wê rûbidin wê li mekkê jî wê bandûra xwe wê bidina nîşandin. Wê ev wê, di rewşa piştî mirina Yezid de ku wê Abdullah b. Zubeyr ku wê xwe li mekkê weke

xalife bide denezandin wê weke rewşek nû wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Di demên ku wê, li misir û heta sûrî wê abdulelîk wê wûcana xwe wê xort bikê wê beremberê wê li herêma başûrê kurdistanê, û heta baxdadê wê, Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sekafî wê, were tayinkirin û ew wê, di wê demê de wê, derkeve li pêş. Li gorî hinek gotinên ku wê piştî wê, di derbarê wî kesî de ku wê, mihtacê zelalkiirînê bê wê bê gotin ku ev kes bi xwe jî wê weke kurdekê bê.

Ev kes wê li herêmên weke kuffê û gelek herêmên wê xwe bide dîyarkirin û wê di wê demê de wê hêzek zêde mazin ku wê were gotin bi deh hezaran bê wê ji xwe re wê artişan wê ji herêmê wê bide avakirin. Di wê demê ev kes wê were dîtin ku wê li herêmê wê bidest tayinkirinan wê bikê. Minaq wê bidestê wî kesê ku me navê wî hanî ser ziman wê li musilê û heta herêma şehrezor û hemedênê wê Abdurrahman b. Sa'id b. Kays el-Hemedani' wê were tayinkirin. Piştî wê dibê ku wê rewşa hemedênê wê hinekî din wê teybet wê were dîtin wê, kesê bi navê Yezid b. Muawiye el-Eeceli' lê were tayin kirin. Li kûm û isfahanê wê Ibn Malik el-Bekravi wê were lê tayin kirin. Li hilwan û mesabazanê wê Yezid b. Ebu Necebe el-Fezari' were lê tayin kirin. Li rey û destabûyê wê Zehr b Kays wê were lê tayin kirin. Li dinwarê WÊ ishaq b. mesûd wê were lê tayin kirin. Wê Sa'id b. Huzeyfe el-Yeman jî wê li herêmên kurdan ên weke navend hilwanê wê, di wê demê de wê were avêtin û çendî rast a wê, bê gotin ku ev kes bixwe jî wê ber wê yekê wê weke kesekê kurd wê di nava gel de wê ji jê were bahskirin.

Li gorî hinek ragihandinan jî wê bê gotin ku wê, di wê demê de wê, hilwan wê hê bi tememî ne di bin kontrolê de ya û wê bo kontrolkirina kurdên wê herêmê wê bê tayin kirin. Lê îdiaya pêşî wê, di wê warê de wê ji mirov re wê rasttir wê were ku wê piştî wê demê wê, di wê demê de wê li wê pêşveçûnên ku wê bibin wê vê rastiye wê weke ku wê piştrast bikin.

Ji wan tayinkirinên ku wê Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sekafî wê bi gelek tayinkiriinên din ên li herêmê wê bikê wê di wê temenê de wê were kifşkirin ku ev kes wê di wê demê de wê desthilatiya xwe ya li herêmê wê bi xwedîyê wê pêşbixê û wê xort bikê. Di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê were dîtin. Ev wê, di awayekê de wê, weke ku wê were dîtin wê, piştî denezendina xalifetiya Abdullah b. Zubeyir wê, herêmê wê ev kes wê weke kesekê ku wê bi birayê wî Musab wê piştî mirina Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sekafî re wê, li herêmê li ser wê temenê desthilatiya ku wî avêtiya wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê. Li bakûr û herêmên li dora wê heta herêma cizirê, musil, û herêmên qafqasya roja me ên weke

erمنيya û azarbeycana roja me wê li wan herêman wê serwerîya wî were dîtin. Di wê demê de wê were dîtin ku ew wê, di wê demê de wê, piştî li herêmê serwerbûna wî wê bi komên ne misilman re wê bidest bi çûna bi wan re wê alaquadar bibê. Ev rewş wê heta dema Abdulmelik b merwan û dema haccac ku wê weke kesna bi hêz li herêmê wê derkevina li pêş wê ev rewş wê xwe di awayekê de wê bi wê rengê wê bide domandin. Piştî wan wê di wê temenê de wê, rengê nêzîkatîya dema Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sekafî û heta ya dema haccac wê, pirr zêde wê gûharîn wê di nava wan de wê bibê. Haccac wê weke kesekê zêde serî li şer, pevçûn û seferkirina li herêmên li dora herêmê re wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, dema ku em li dema haccac wê dinerin wê weke ku me hinekê li jor wê hanî ser ziman wê di aslê xwe de wê tişî şer û pevçûnên bi xwûn ên ku ew li herêmê dide meşandin û wê di wê demê de wê li hemberî wê herêm wê di bin serkêşîya ibnul eş-as de ku wê xwe bi hêz bikê û wê rabê serpîyan û wê raperînên mazin wê bide nîşandin.

Lê wê di wê demê de wê ne tenê wê raperîn wê ev tenê bin. Minaq wê di dema ku wê Haccac wê were wê piştî wî tayinkirinên ku wê bikê wê di wê demê de wê çawa wê, desthilatîyek xort wê di bin destê xwe de wê ava bikê wê bi wê bê. Li gorî ku wê were ragihandin wê, di wê demê de wê haccac wê li hemedênê wê kezekê bi navê hemze û li medainê wê kesekê bi navê Mutarrif wê bide tayinkirin. Di wê demê de wê, li herêmê wê dema ku wê bahsa haccac wê were kirin wê di awayekê de wê bahsa zilma ku ew li li herêmê dikê re wê, di awayekê de wê navê wî derkeve li pêş.

Pêşveçûnên nû wê, di wê demê de wê di destêkê de wê li medainê wê di dema ku wê Mutarrif b. mugire wê herê wir de wê bibê. Li gorî ku wê, were ragihandin wê di wê demê de wê, kesek bi navê Sebîb wê li medainê wê serî hilde û wê raperîn wê bikê û wê raperîna wî li herêmê wê belav bibê. Di wê demê de wê Mutarrif wê li hemberî raperînê wê dihê gotin ku wê, nizanibê ku wê çî bikê û wê di wê demê de wê, serî li haccac wê bide ku ew alikariyê li hemberî raperîna Sebîb bixwezê. Di wê demê de wê, bi çend kesa wê agahiyê ji wê re wê bişênê û wê di wê demê de wê were gotin ku wê, haccac wê, di bin fermanîya kesên weke Sebre b. Abdurrahman b. Mihnef û Abdullah b. Kunnaz wê hêzek weke dihê gotin li dora 300 û ankû 400 wê bişênê ji alikariya mutarrif re. Wê dema ku wê, Sebîb wê agahiyê dihilde wê hêzên xwe wê bînenê û wê li Behuresirê wê bi cih bikê. Mutarrif jî wê li Kisra'yê li devera ku wê qasr li wê bê li medainê wê hêzên xwe wê bicih bikê.

Dihê gotin ku wê di wê demê de wê, mutarrif wê, pirra wir wê bigirê û wê di wê demê de wê agahiyê ji mutarrif re wê bişênê ku ew dewetî wê î çî dikê wê dixwezê wê fêr bibê. Di wê demê de wê bersivên ku wê ji kesên ku wê mutarrif wê bişênê re wê, sebîb wê bibêjê ku ew wan dewetî li ser rêya haqiyê dîkin. Di wê demê de wê xalkê wan hemû wê girêdanî bacê wê bihata kirin wê hertimî wê, rêjeyek zêde wê ji wan biheta girtin. Sebîb wê, di wê demê de wê, ya ku ew dixwezîn wê bi wê rengê wê bêne ser zîman ku ew ya ku ew ji xalkê de dihê standin ew li wê were wergerandin û êdî wê ew li ser rêya rastiyê êdî ew serbest were hiştin.

Di wê demê de wê, wê, agahiyên ku wê Sebîb wê bişênê ji mutarrif re wê ew bin ku wê, çawa wê karibin xwe ji bin 'zilma haccac' wê xilas bikin bê.

Ji navaroka gotinên sebîb ên ku wê piştî wê were ragihandin wê ew wê bi zêdeyî wê were fahmkirin ku wê ew wê çawa wê weke li ser rêya rastiyê û wekhevîyê de wê xwediyê xwestekê bê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were hanîn li ser zîman. Di wê demê de wê, mutarrif wê di wê demê de wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew li herêma hêza xwe wê, çêbikê û wê di wê temenê de wê aligirên xwe çêbikê. Lê çendî ku wê bandûra haccac wê zêde hebê û wî dizanî ku wê ti kesek wê bi hesanî wê nikaribê canê xwe bide ber çavê xwe û wê di wê rewşê de wê li hemberî wî bisekinê. Lê Mutarrif wê biqasî ku ew wê were ser zîman ew rewşê hinekê din wê fahmbikê û wê di wê demê de wê, ji serokên aşîra muzen suleyman b. huzeyfe, ya esd Rebia b. Yezid, û nedir b. selih re wê dema ku wê, kesan bo alikariyê wê bişênê wê, di wê demê de wê bahsa zilma ji haccac wê were ser zîman. Bi wê re wê navê Abdulmelik jî ku wê di wê demê de wê li dora şam û heta herêma cizirê wê serwer bê wê bahsa wî jî wê were kirin ku ew çawa wê xwediyê kirinên xirab bê.

Di wê demê de wê agahiyên ku wê werina ser zîman wê, mutarrif ku wê li hemberî haccac wê weke ku wê xwediyê pozisyonekê wê derkeve li holê û wê di wê demê de wê kesekê bi navê Yezid b. abu ziyad mutarrif re wê bêne ser zîman ku ew gotinên wî bigihîna gûhê haccac wê, di wê demê de wê encamên wê xirab bin. Ew jî wê li ser wê wê hêzên xwe wê berê wan wan bide bi çolê ve û wê li wir wê bigihê herêma aşîra hasanîyan û wê bi serokê wê Kabise b. Abdulrahman di menestira 'Yezdicerd' re wê werina cem hev û wê li hev wê rûnihin. Li wir wê di awayekê de wê, mutarrif wê hinekî wê bihizirê û wê di wê demê de wê, bi kesên bi xwe re wê biaaxifê û wê, di wê demê de wê, li gorî ku wê were ser zîman wê di temenê gotinên ku wê Sebîb wê ji wî re wê werênê

ser ziman wê di wê temenê de wê bi wan re wê biaxifê. Li ser wê weke ku wê were ser ziman wê, gelek kes wê di wê demê de wê ji wî vaqatihin û wê xwe bigihênina haccac. Lê zêdetirî wê kesên bi wî re wê girêdana xwe wê li wê bidina nîşandin û wê di wê temenê de wê li rex wî bimênin.

Agahi wê di wê demê de wê bigihê haccac û wê piştî wê demê wê biçê û wê bigihê Abdulmelik jî. Di wê demê de wê, di wê temenê de wê êdî wê ev wê rewşê wê weke raperînekê wê pênasebikin û wê, haccac wê hêzek mazin wê amede bikê ku ew bi ser sebîb û mutarrif de bide şandin. Di wê ensnayê de wê biqasî ku wê were gotin wê hêzên haccac wê têrê nekin ku ew karibin xwe serwerî rewşê bikin. Ber vê yekê wê, piştî wê, piştî şandina agahiyê ji Abdulmelik re wê ew jî wê hêzek mazin wê ji şamê û dora wê bide amedekirin û wê bide şandin bi ser hêzên sebîb û mutarrif de ku ew bi wan re bikeve şer de.

Li gorî hinek rîwayatna wê hinek ji wan kesên ku wê di wê demê de wê bi mutarrif re bin wê dem ku ew wê piştî wê ji wî vaqatihin wê piştî wê di nava wan hêzên ku wê Abdulmelik û haccac wê ji du aliyan ve wê bişênina bi ser sebîb û mutarrif de wê di nava wan de cih bigirin.

Di wê temenê de wê êdî wê di wê temenê de wê li herêmê wê li ser wê temenê wê di awayekê din de wê rewşek din wê xwe bi wê re wê di awayekê din de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê, rêya mutarrif wê weke ku wê were gotin wê di wê demê de wê bi aliye hemedênê ve wê bikeve, dakû ew alikariyê ji waliyê wir hamza b. mugire bistênê. Ber ku ew bira bûn.

Di wê demê de wê çendî wê rast bê em wê zêde nizanin. Lê wê bê gotin ku ew wê rêya wî di wê demê de wê bi hilwanê wê bikeve û wê, di wê demê de wê ji kurdên wir wê, alikariyê wê bixwezê û wê, ew wê li hemberî wî rabin û ew wê gelek ji wan wê bikujê. Piştî wê rêya xwe wê bi hemedênê wê bikê û wê di wê demê de wê biwqasî ku wê were giotin ku ew wê li hemedênê wê xwarin û çekan wê hildin. Piştî wê rêya xwe ji wir wê bi kum û kaşanê ve wê bikin. Di wê demê de wê biqasî ku wê were ser ziman wê di wê demê de wê bi beer isfahanê ve wê herê û wê di wê demê de wê bi aşîra sekîfê re wê bikeve tîkiliyê û wê ev wê serokê wê Suveyd b. sirhan, aşîra bacel bukeyr b. harûn û ji bajarê rey wê li dora sed û ankû dused mirov wê weke ku wê were gotin wê, tevli wî bibin.

Di wê demê de wê weke ku wê were ser ziman wê li isfahanê wê, ji sekîfî Bera b. Kabisa wê ji haccac re wê nameyekê wê bişênê ku wê mutarrif wê li wir bê. Wê di wê demê de wê, haccac wê hêzek alikariyê wê di wê demê de wê ji wî re wê di awayekê de wê weke ku wê were ser

ziman wê bişênê. Di wê demê de wê weke ku wê were ser ziman wê dema ku wê agahi wê bigihê waliyê reyê aşîra iyadê serokê wê Adiy b. Wettad wê agahiyê bişênê û wê ji wan bixwezê ku ew bi herina bi ser hêzên mutarrif de.

Li gorî ku wê di wê demê de wê were ser ziman wê, haccac wê di wê demê de wê, ji hemedênê jî wê, bixwezê ku ew bi serê hêzên mutarrif de bimeşin û herina bi ser de. Di wê demê de wê hamza b. Mugire wê nexwezê ku ew bi serê birayê xwe de herê û wê, di wê demê de wê, xwe ji wê şer wê vekişênê. Li gorî ku wê piştî wê were ser ziman wê, haccac wê, li şûna wî li hemedênê ji aşîra êçl kesekê bi navê key b. said wê weke waliyê hemedênê wê di wê demê de wê li şûnê wê tayin bikê. Piştî ji wî jî xwest ku ew hamza bigirê û biavêjê zindanê. Di wê demê de wê, piştî girtina hamza wê were gotin ku wê ji wê, ji rey û isfahanê wê artişek bi li dora şeş-hezar kesan wê bi ser hêzên mutarrif de wê herin. Di wê demê de wê, di wê şerê ku wê li wê herêmê û di demê de wê were kirin wê bê gotin ku wê mutarrif wê were kuştin bi gelek kesên bi wî re ji aşîra şakiffyan jî wê, Sûveyd b. Sirhan û Adiy b. Bûkeyr jî wê werina girtin û wê piştî wê destûr li wan wê were dayin ku ew ji wan cihê bibin. Di wê demê de wê ew newina kuştin. Lê di wê demê de wê, weke ku wê were gotin wê ev dem wê, di wê temenê de wê weke demek zêde bi raperîn wê di wê temenê de wê derbas bibê. Ji van minaqên ku me di wê demê de hanî ser ziman wê bi rehetî wê ji wan wê di wê demê de wê çawa wê demek wê were jinkirin li herêmê wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li herênê wê êdî wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de û hevrastê de wê pêşveçûnên ku wê bibin wê li dûv hev wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê li herêmê wê, ev rewş wê, bi zêdeyî wê di awayekê de wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin.

Di dema despêka derketina islamê de herêmên başûrê kurdistanê û hebûna sasanîyan

Di awayekê de wê weke ku wê were dîtîn wê di wê demê de wê sasanî wê li herêmê wê serwer bê û wê di wê demê de wê weke ku wê were dîtîn wê kurd wê bi gelek aşîr û êlên xwe yên mazin ên herêmî re wê li herêmê wê serwer bin.

Gelek dîrokzan wê dema ku wê demê wê şîrovebikin wê di wê demê de wê, navê gelek herêmên kurd wê bi xalkên wan re wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, deerketina islamê wê weke faktorek din ku wê bandûra wê li herêmê wê bikê. Bo ku ew li herêmê

serwer bibê wê, di wê demê de wê, fetihkirina herêmên sasanî û yên dervî wê ên kurdan wê di wê demê de wê, were dîtin.

Tabî wê divê ku mirov wê, werênê ser ziman wê bi navê îraqê û ankû navekê din ê nêzî wê ti desthilatî wê ne berî wê ne jî piştî wê li herêmê wê rû bidin. Ji xwe wê dema ku wê mirov wê li herêmê wê binerê wê, di demên li dora dawîya sedsale 7' min û heta sedsalê 8' min û ji wê û pê de wê, di wê demê de wê rewşa desthilatîyên kurd ên weke eyeridi, kekoyidî, şeybanî, hasanîkan û hwd wê were dîtin ku wê derbas bibê.

Herêmên başûrê kurdistanê wê heta baxdadê wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê islamistên demê jî wê ji xwe re wê bikina armanc. Di demên pêvajoya şerên weke yên desptêkê ên bi sasanîyan û hwd re wê werina kirin weke 'şerê zikar', û hwd wê, di wê temenê de wê weke şerên ji hêz xistinê jî wê di awayekê de wê werina ser ziman. Di wê demê de wê di wê çerçoveyê de wê navê serwerîya seybanîyan û serekên wan ên weke Musanna b. Harise û hwd wê di wê demê de wê derbas bibê.

Di wê demê de wê weke ku wê were dîtin wê di aslê xwe de wê, hema bêja wê arab wê hîc wê nebin. Wê kurd, faris, û çend komên din ên ji nava dîroka kevn a herêmê ku wê hebûna xwe wê bidina domandin wê hebin. Di wê demê de wê komên bi armanca fetihkirinê ên islamî wê biherikina li herêmê û ev pêvajoyê wê weke pêvajoya şer a ridde jî wê di awayekê de wê bidomê. Di wê demê de wê, dema Ebu bekir ku wê derkeve li pêş weke xalife wê di wê demê de wê piştî wan dema wê li gorî wê hinek rîwayatna ku wê çendî wê rast bin wê mihtacê lêkolînê bin wê bê gotin ku wê Musanna wê dema ku wê, alikariya leşkerî wê ji medîne wê bixwezê wê di wê demê de wê Ebu bekir wê di bin serfermanderîya Xalid b. welid de wê, hêzek mazin wê bişênê herêmê bo ku ew herêmê fetih bikin. Xalid b. welid wê, şerê li herêmê wê bi herêmên rojavayê kurdistanê û şamê ve wê bide herikandin. Di wê demê de wê bi zêdeyî wê li herêmên başûr û baxdadê û dorê wê weke ji basra û heta tikrit, kuffe û hwd wê, pêşî bixwezîna ku ew bikina destê xwe. Wekî din wê herêmên ber diclê ku ew serwerî li wan hat kirin wê weke ku wê bi hesanî wê fetihkirina sasanî ji rojhilatê kurdistanê û heta herêmên farisan û xorasanê û hwd wê di wê temenê de wê, bi derfet ba. Di wê demê de wê xorasan wê weke kesên weke abu mislimê xorasanî, babek û hwd ku ew bi aslê xwe kurd in wê di wê demê de wê, navê wan derbas bibê.

Hêzên ku wê bin serfermandarîya xalid b. Welid de wê werina şandin wê bi herêmên rojava û bakûrê kurdistanê û heta şamê wê bi zêdeyî wê

bidest alaquadarbûnê wê bikê û wê herêmên weke yên heskifê wê di wê demê de wê, li wan wê hêrîşên xadar wê ji aliyê hêzên wî ve wê li wan wê were kirin. Piştî wê, Hz. Omer wê di wê demê de wê, bo alikariyê ku wê rastarast wê herina wan herêmên başûr ên kurdistanê û baxdadê û dora wê, di bin serfermandariya abu ubeyd es-sekafi de wê, hêzek mazin wê li wan herêman wê bişênê û ev herdû hêz wê, piştî gihîştina wê hêzê li herêmê wê bê temenê şer û pevçûnên mazin ku wê li herêmê wê bikin. Di wê dema ku ev hêza abu ubeyd wê were wê, yekser wê bi artişên herêmê ên sasaniyan re wê, bikeve şer de û wê weke ku wê were ragihandin wê windahiyan mazin wê bidin. Ev şer wê weke 'şerê pirrê' jî wê were bi navkirin wê di wê demê de wê, Hz. Omer wê dema ku wê ev agahiya dana windahiyan mazin ji aliyê hêzên Abu ubeyd ve wê demê wê di bin serfermandariya Cerîr b. Abdullah el-Becelî de wê hêze mazin wê bişênê bi wî ve û li herêmên weke Sawadê. Di wê demê de wê hinek ragihandinên ku wê ji wê demê û ankû di derbarê demê de wê werina kirin wê di derbarê wê de wê were gotin ku wê şerê 'lêxistin û bi şûn ve vekirinê' wê bi armanca ji hêz xistin û paritandinê wê bê kirin. Ev rewş wê piştî wê heta dema şerê bi şasaniyan ê Calûla.

Di wê demê de wê, di wê şerê de wê hêzên islamî li wan deverên ku ew ketinê de wê tenê wê bi xwe li wan bicihkirinê re wê, di awayekê de wê, qazanca wê bikin. Di wê demê de wê ev herêm wê di wê temenê de wê weke herêmek tampon wê di nava hêzên şasani û islamî de wê weke ku wê were ser ziman wê ji wê demê û pê de wê weyn bileyizê.

Di wê demê de wê weke ku wê were ser ziman wê Hz. Omer wê fahmbikê ku wê rewş wê çendî wê cidî bê wê banga cihadê wê bikê ku wê herkesekê ku ew destê wan çek digirê ew rajina çekê û herina wir şerê. Di wê demê de wê ev hêzên ku wê bibin wê li Hire wê bi hêzên musanna re wê weke ku wê were gotin wê bigihina hev wê bi ber navenda sasanî medainê ve wê herin. Di wê demê de wê were gotin ku wê hêzên said abu wakkas wê, heta navenda sasanî medainê wê herê.

Li gorî ku wê dîrokzan wê di derbarê wê demê de wê werina ser ziman wê, bi wê re wê werina ser ziman ku wê li dora 637 û hinekê ji wê wirdetir bi demê re wê şer û pevçûn zêde bi xwûn wê di wê demê de wê li herêmê wê bibin. Wê mesele û mijar wê tenê wê bi şerkirina bi hêzên sasanî re wê bi sînor wê nemênê. Wê herênên weke navçe, bajar, bajarok, gund û hwd wê rastî wan hêrîşan wê werin di bin navê 'fetihkirinê' de û wê di wê demê de wê gelek herêm wê di wê demê de wê weke ku wê were ser ziman wê, werina kaviil kirin.

Di wê demê de wê herêmên başûr ên kurdistanê û heta ber firat û herênên li dora baxdadê wê di nava cengên mazin de bin. Wê raperînên mazin wê di wê demê de wê bibin. Hz. Omer wê di wê demê de wê weke ku wê were ragihandin wê bi zêdeyî wê li ser herêmên başûr ên kurdistanê û herêmên li dora wê heta baxdadê wê bisekinê û li gorî wî ev herêm wê dema ku wê werina fetihkirin wê ne tenê wê bê temen û sedema fetihkirina sasanî wê deriyê wê ji wan re wê vekê ku ew heta herêmên xorasan û hindistanî û herêmên din heta basrayê jî wê deriyê wê ji wan re wê vekê. Ber vê yekê wê, di wê demê de wê, bi cihadî wê, herikinek zêde mazin wê ji aşîrên arab wê li wê herêmê wê bibê û pirranîya arabên herêmê wê yên ku ew di wê demê de wê werin bin.

Di wê demê de wê, herêmên başûr û dora baxdadê wê temenê ketina destê hêzên islamî de wê bi şerê Nihawendê ku wê bibê re wê, bi derfet bibê. Ev şer wê, bi temenî wê weke ku wê ev herêm wê êdî wê, bê sedema wê ku ew bikevina destê hêzên islamî de. Di wê temenê de wê ev şer wê, baxtê şer û pevçûnên ku wê piştî wê werina kirin jî wê tayin bikê û wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê di nava dîroka islamê de wê jî wê şerê re wê weke 'şerê fetiha fethê' jî wê bi navkirin û wê were ser ziman. Piştî wî şerê wê waliyê ku wê li basra wê were avêtin wê weke waliyê Ahvâz, Fars, Kirman, Mekrân, Sicistan, Horasan û gelek herêmên din ên li dora wan jî ku ew îdere dikê wê were pênasekirin. Waliyê ku wê li kufê wê were avêtin wê ji herêmên isfahan û heta xorasanê, qaazwin, rey, hemedan û hinek herêmên li dorê hera herêmên qafqasya ên weke ermeniya roja me û dora jî wê weke ji jê were pirsin bibê.

Di wê demê de wê li herêmên başûr û baxdadê wê rêxistiniya ku wê di wê temenê de wê temenê wê bê avêtin wê bi wê re wê hin bi hin wê hem mayinda bibê û hem jî wê sînorê wê bi fetihkirina herêmên li dorê re wê were berfireh kirin. Ev herêmên ku wê pêşî wê weke werina fetihkirin wê weke herêmna ku wê rola tampon wê bo giştîya herêmê wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve jî wê weke ku wê bileyizin. Di dema Hz. Omer de wê kabileyên ku wê weke wê bînen dayin goçkirin li van herêmên başûr û heta baxdadê, basra, kufê û hwd, wê ên bi navê ezd, tay, kinde, abdulkeys, selûl, hazrac û hwd bin. Wê hinek kabileyên din jî wê, navên wan wê derbas bibê. Wê navê kabileyê seyban jî wê derbas bibê. Lê ev nav wê, hinekê wê bi nîqaş bê. Ber ku wê weke navekê ji herêmê li gorî ku wê were ser ziman wê li herêmê berî wê jî wê hebê bê. Di wê demê de wê, were dîtin ku wê, di her demê de wê bo pêşîya raperinên herêmê wê were girtin wê ji dema Hz. Omer û heta ya osman û piştî wê hertimî wê

waliyên nû wê werin avêtin. Di wê demê de wê, di awayekê de wê, herdû herêm wê di nava du navendên giring ên dîrokî de wê, herin û werin. Ew jî wê şam û baxdad bê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê dikarê wê bibêjê ku wê ji baxdadê heta şamê serwerî wê, bi teybetî wê têkiliya wê bi kurdên demê û mirgehên wan ve wê alaquadar bibê û wê di wê temenê de wê ew jî wê, bi demê re wê, gelek ji wan wê ya bi rêyên danûstandinê wê çina ser ola islamê bo ku ew serwerîyên xwe yên herêmî ji hêrişan biparêzên.

Di wê demê de wê were fahmkirin ku wê di awayekê de wê, pêşketina desthilatîyên islamî wê ji wê demê û pê de wê li kurdistanê jî wê pêşkevin. Ya hasanika, eyeridiyan kokoyidiyan û gelek mirgehên din wê di wê temenê de wê karibê wê bahsa wan wê were kirin.

Di wê demê de wê, kurd wê bi herêmên xwe re wê weke herêmek tampon wê di wê demê de wê bi wê rengê wê bileyizin û wê di wê çerçoveyê de wê, serwerîya islamê a li wan herêman wê derîyê fetihkirinên herêmên din jî wê vekê. Di wê temenê de wê bi demê re wê, piştî ku wê, islam wê bê olek kurdistanî jî wê bi demê re wê, ew wê bi wê re wê were dîtin ku wê gelek herêm wê bina misilman. Lê wê yên ku ew weke xwe êzdayî, zerdeştî, maniyî, yaresanî, mezdekî û hwd wê bimênin jî wê bibin.

Ji wê demê û pê de wê ne bi şûr lê wê bi rêyên xwandinê û fêrbûnê û hwd re wê, ew wê li herêmê wê bicih bibê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê gelek nîşanakên wê hebin. Minaq weke elimên ji wê olê ên kurd ên weke weysel qaranî û hwd wê di demê de wê derkevin û wê, weke kesna ku wê wê olê wê li herêmê wê belav bikin.

Li gorî ku wê ibni Kuteybe wê werênê ser ziman wê di wê demê de wê, waliyê demê ê basra Ziyad b. Ebih wê, bi şêwayek û sazûmanek ku ew pêşdixê wê ew çare pêşî wê li gîştîya başûrê kurdistanî û heta baxdadê wê, serwer bibê. Di wê temenê de wê ev herêm wê di wê temenê de wê, weke herême wê rewşek nû wê hin bi hin wê bibê. Di wê demê de wê li gorî ku wê were ser ziman wê ji herêmên başûr ên kurdistanê, baxdadê û herêmên dorê wê bi dewetîya wan wê hz. Huseyin wê were herêmê. Lê di wê demê de wê waliyê di dema walîtiya ubeydhullah de ku ew, weke kesekê zêde wê bi muawiya ve wê girêdayî bê wê, ew wê, bê xistin li xafkê û wê were qatil kirin. Bûyare 'kerbelayê' ku wê were bahskirin wê di wê temenê de wê li herêmê wê rû bibê û wê piştî wê, di awayekê de wê, rengê pêşveçûnên bi bawerî û bertekên wan jî wê li hemberî hev wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Piştî wê rewşê û ne bi gelekî re wê bi piştî mirina muawiya wê herêm wê ji destê wan herê. Bi bandûra wê rewşê wê, kesekê din wê derkeve li pêş û ew jî wê bi navê abduallah b. Zubeyir bê. Wê ew jî wê li herêmên başûr û baxdad û dora wê heta basrayê wê birayê musab wê weke wali tayin bikê.

Ev rewş wê di awayekê de wê weke rengê bi serê xwe wê cihê pêşketina herêmê û rengê pêşketina herêmê jî wê tayin bikê. Wê di wê temenê de wê, bi aligirîya Ali û hwd re wê di wê temenê de wê hin bi hin wê temenê şîitîyê wê li herêmê wê pêşkeve. Kurd wê di wê demê wê bi girseyî wê bi zêdeyî wê xwe nêzî hizrên şaffî wê bibînin û wê, di wê demê de wê zêdetirî wê, ew li herêmê wê derkeve li pêş. Lê di wê çerçoveyê de wê jî wê mirov dikarê wê bibêjê ku wê ti nîşanakên wê nebin ku wê, li herêmê wê pevçûn wê, di nava şîi, şaffî û ankû malikî û hwd de wê, li herêmê wê bibin.

Di wê temenê de wê, ev rewş wê, di awayekê de wê, rewşa başûr ku wê di wê demê de wê weke herêmek navend wê hin bi hin wê ji wan baweriyên re wê pêşkeve wê êdî wê di temenê de wê temenê wê were avêtin. Ev bawerî wê li herêmê wê bicih bibin. Lê herêm wê bi baweriyên xwe yê qadim ên kevn re jî wê hebê û wê di wê temenê de wê ev rewşê piştî wê, di awayekê de wê, were dîtî ku wê, di demên xalifetiya mutasim bileh û hwd de wê, raperînen kurdê babeki, desni û ên xorasanîyan û hwd wê, were dîtî ku wê li ser wê temenê wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, kurdên herêmê wê di wê demê de wê şerkirina li hemberî hev wê herê nekin. Wê ber vê yekê wê komên arab ên goçî herêmê kirina wê werina bikarhanîn û di dewama wê de wê komên weke yê mogol, selçûqî û hwd wê di wê temenê de wê bi hinek komên din ku wê piştî wê biherikina li herêmê wê werê dîtî ku wê werina bikarhanîn di wan şerê bi wan kurdan re.

Piştî wê demê wê li herêmên başûr û baxdadê wê were dîtî ku wê waliyê demê musab ku wê bimirê li şûna wî Mûhelleb b. Abu sufre wê bibê û ew jî wê taqabûlî dema abdulelik b. Merwan wê bikê. Li dora 690 û wan de wê, weke waliyê herêmê wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê derkeve li pêş. Bi wê re wê, di awayekê de wê, bi xwezayî wê dawî li serwerîya abduallah b. Zubeyir wê were.

Lê di wê demê de wê, li herêmên weke yê xorasanê wê bi serkêşîya kurdên weke abu mislimê xorasanî wê ev komên selçûqî û ankû tirk ên demê ku wê werina herêmê wê bînin bi çekkirin û wê bînin şandin bi ser wan de. Bi heman rengê bi ser babekiyan de jî wê di wê temenê de wê

were dîtin ku wê bibê. Ev wê, di rewşa kurdên desni de jî wê di wê rengê de wê were dîtin ku wê bi wê rengê wê bibê.

Ev dem wê weke ku wê were dîtin wê di wê demê de wê li herêmê wê di bin demên weke yên ziyad, haccac, halid b. Abdullah kasri û hwd de wê derbas bibê. Kiryarên wan hersê kesan wê di demên piştire wê bi gelek awayên nebaş weke bi komkujiyên mazin ku wê bidina kirin re wê were ji wan axiftin.

Di wê demê de wê li ser rewşa sasanî jî wê weke gotina dawî wê dikarê wê bibêjê ku wê, piştî ku wê di nava şerên li hemberî wê de wê ji kal wê bikeve wê êdî wê ji serî ve wê biryara bûhûrîna li ola islamê wê bide. Lê wê di wê demê de wê çawa wê bi xosletên xwe yên dîrokî û çandî wê bide domandin wê li ser wê temenê wê bi demê re wê ev jî wê weke bi rengê bi formulakirina navaroka gotina şîtîyê re wê, were bi temen kirin.

Di wê temenê de wê, weke awayên wê yên cihê wê bi demê re wê, piştî rewşên weke yên kerbeleyê wê minaq wê, di nava kurdên herêmê de wê, destpêka mejuya elewtiyê wê bê avêtin. Lê di aslê xwe de wê elewtî wê ne destpêkek wê bi wê re bê. Wê dema ku em li nîrxên wê yên kevnera wê binerê wê, di wê temenê de wê di çerçoveya nîrxên berî islamê de ku wê di wê çerçoveyê de wê weke xwe bi rengê jîyane xwe wê ew wê formulebikin re wê di rengê de wê bi wê re wê were dîtin.

Di wê di awayekê de wê, mijare rengê baweriyên herêmê wê weke ku wê heta demên merwanê duyem wê çawa wê di awayekê de wê êdî wê di rengê weke şerê nava bawerîyan de wê bê dîtin ku wê xwe bide domandin. Di şerê li keviya zapê ku wê li dora 750 wî were kirin û ew jî wê di wê de wê jîyane xwe wê ji dest wê bide wê şerekê bi wê rengê bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Her çendî ku wê li herêmê wê heta demê abu sufyan wê hewldanên li herêmê xwe bi hêz pêşbixin li ser temenekê mezhebî wê, bi sernekevin. Dema abu sufyan wê êdî wê weke deme ku wê li ser temenê xanadaniyên islamî ku wê pêşkeve bê û wê di wê temenê de wê ew jî wê weke ji aliyê xwe ve wê weke yê xanadana emewîyan wê pêşkeve. Wê ji wê zêdetirî wê pêşkeve.

Lê aliyekê din wê hebê ku mirov wê bê ku mirov wê, kirpendinekê li ser wê nekê wê mirov nikaribê derbas bibê bê. Ew jî wê rewşa malbate merwaniyan a di demên abasiyan de bê. Di wê temenê de wê her çendî ku wê di wê çerçoveyê de wê di demên dawî de wê were hanîn ser ziman jî lê wê ji rewşa şerên di nava abasiyan bixwe de ên li ser esasê taxt û hwd ku wê di wê temenê de wê bê kirin û rewşên weke yên mirina

merwanê dêyem û hwd wê bide dîyarkirin ku ew rewş wê ne weke rewşek ku em dikarin wê tenê di çerçoveya emewiyan de wê dikarin wê werênina ser ziman û ne jî wê dikarin wê bi ya hemberî wê bi tenê wê werênê ser ziman.

Ev wê di rengê malbatek herêmî a bi serê xwe wê di renekê de wê di dîmenekê de wê xwe bidina dîyarkirin û wê di wê temenê de wê, werê dîtî ku wê di wê temenê de wê derkevina li pêş. Wê ji kûderê mirov wê fahmdikê? Ji rewşa xaro reşîd û birayê wî bahlûl û zaroyên weke abdullah û hwd wê fahmdikê. Di derbarê wê malbatê de wê nîqaşên ku ew heta roja me wê di nava kurdan de wê werina kirin û di nava vegotin û çîrokên wan de wê weke 'malbete kurd' wê were pênasekirin. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê were dîtî wê gelek aliyên wê yên ku ew di wê temenê de werina lêkolînkirin û bi serê xwe fahmkirin wê hebin.

Li herêmê wê mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, başûr û herêmên li dora wê heta baxdadê wê di wê demê de wê, di pêvajoyek bi tengezerî de wê derbas bibin. Di wê demê de wê, hatina herikinên kabileyên arab li herêmê û piştî wê, herikinên bi komên weke yên mogol û selçûqîyan wê di wê temenê de wê, li rex van pîrgirêkên wê temenê tengezerîyên civakî û herêmî wê biafirênin bin. Ev wê di demên piştî de jî wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmîkê wê were dîtî ku wê piştî zêdebûna hatina araban wê, li herêmê wê di wê temenê de wê bi teybetî wê, temenê pevçûnên mazin wê biafirênê.

Li herêmê desthilatiya abasiyan wê, piştî wê avabibê. Di dema el-mensur de wê hin bi hin wê, herêma baxdadê wê weke navend wê were kirin. Lê piştî wê bi şerên di nava emin û me'mûn de wê, li herêmê wê giştî wê, di wê temenê de wê weke ku me li jor hanî ser ziman di çerçoveya têngîna malbate merwaniyan de wê, weke du malbatên ku wê di taxtê abasiyan de wê, weke ku wê li ser wê hertimî wê şerbikin wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin bin. Di dema mutasim bileh de wê, weke ku wê were dîtî wê baxdad wê, ji wan şeran wê hema bêja were rûxandin. Li ser wê yekê ew wê samara wê ji xwe re wê, hin bi hin wê beremberê wê weke navendekê wê hilbijêrê.

Weki din komên ku wê, di dema haccac de ên weke zûtan ku wê werina bicihkirin wê hêrişên talanê wê li herêmê wê bikin û wê di encama wê de wê bêzariyek mazin wê bi demê re wê li başûr û dora wê û heta baxdadê wê biafirê.

Di aslê xwe de wê, dema ku em bahsa demên abasiyan bikin wê bi zêdeyî wê demên mutasim bileh wê bi zêdeyî wê were dêtin ku wê derkeve li berçav. Di wê demê de wê, piştî şerê zapê ku wê di wê demê de wê merwanê duyem wê jiyane xwe de wê ji dest bide û pê de wê, pêvajoyek şer a bê navber wê ji aliyê kesên ku wê werina ser taxt heta mutasim bileh wê bidomê. Mutasim bileh wê di wê temenê de wê, li herêmê wê komên ku ew xwe piştî xwe bide wan wê kêmbin. Xalkên herêmê wê zêde ji kirinên wî nexweş bin. Pêvajoyên wî yên şer li hemberê xorasanê, weke li hemberê abu mislimê xorasan, babak û piştî desniyan û çend gotinên din ên herêmê ên kurd li herêmê wê bi wê re wê bi temenê wê, ji aliyê piştgiriyê wê bêpar wê bide hiştin. Ew jî wê di wê demê de wê komên hin kabileyên ku ew ji herêmên araban hatina dayin goçkirin li wan herêman û komên selçûqî, mogul û hwd ên tirk ku wê, bi demê re wê werina herêmê û wê hêrîşên talanê wê bikin wê, wan di bin destê xwe de wê hin bi hin wê bi sazûman bikê, bi çekbikê û wê bide hêrîşkirin li ser herêmê bo ku ew karibê kontrolê bidest bixê. Di wê demê û temenê de wê, bi dema mutasim re wê hêrîşên wî yên li herêmê ku wê di dema wî de wê werina kirin wê bi zêdeyî wê weke hêrîşna zêde mazin û rûxandinê wê zêde wê di wê temenê de wê weke ku wê bi xwe re wê werênin bin. Di wê demê de wê herêmên başûr, û rojhilat heta xorasanê wê di wê temenê de wê karibê bahsa wê bikê ku wê, di çerçoveya hêrîşên van komên ku wê mutasim wan saz bikê de bin.

Li dora salên 892'an de wê dema xalife Mu'temid-alallah wê hinekî din wê tevger wê li herêmê wê bibin. Di wê demê de wê kurdên hamdanî wê, li dora musilê û heta kerkûkê û hwd wê mirgehên xwe wê avabikin. Li dora salên 906'an û hwd wê tevgera kermetî ku wê pêşkeve wê di demek kin de wê li giştîya herêmê wê belav bibê. Wê di wê demê de wê, di çerçoveya rewşên ramyarî de wê were dîtî ku wê, di dewama wê de wê bûveyhi wê, derkevin li holê û ev ji navendê wê başûr û rojhilat wê bibê û wê, di demek kin de wê giştîya herêmê wê weke tevgerê ku wê belav bibê bê. Xalife Mûstekfî-bileh wê di demê de wê serokê bûveyhiyan bi navê Ahmed wê bi unwana Mûizzûddewle wê li emirûlûmerayîyê wê tayîn bikê. Lê bûveyhi wê ji hebûna mûstekfî wê ne xweş bin. Wê piştî wê li çavên wî mil wê bikişênin wê kesekê din bi navê Mutî-lillah wê weke xalife wê were denezandin. Di wê demê de wê, weke ku wê were ragihandin wê herêm wê di bin serwerîya bûveyhiyan de bê. Bûveyhi wê bi giştî wê ji nava kurdan û herêmên wan ên başûr û rojhilat wê derkevin û wê, hin komên din ên weke yên farisan jî wê piştgirîya wan ji wan re

wê hebê. Li ser wê temenê wê li giştîya herêmê wê weke tevgerek zêde xort wê were dîtin ku wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Ev rewş wê heta dema bahauddewle li dora 1012'an wê weke ku wê xwe bide domandin. Lê di wê demê de wê, desthilatiyên herêmî wê di wê temenê de wê li herêmê wê bi zêdeyî wê bibin. Di wê demê de wê, piştî wê demê wê, li dora 1021ê wê mûşşerifûdewle wê were serê desthilatê. Di wê demê de wê, desthilatiya şadadîyan wê di awayekê de wê pêşkeve û wê biqasî ku mirov wê dibînê wê ev rewş hemû wê di bin kontrola wan de wê, di awayekê de wê weke ku wê bibê. Xalifetî wê di wê demê de wê weke sazîyek dagerî wê li herêmê bi abasiyan re wê bimênê.

Lê piştî mihemedê kûrê şadad wê, di awayekê de wê, desthilatiyek herêmî wê avabikê wê ew wê, di demê de wê têkiliyê wê bi hemû hêzên esasî ên herêmê re wê dênê û wê di wê temenê de wê were dîtin ku ew wê desthilatiyek xort wê li herêmê wê avabikê. Di wê demê de wê, ji xwe wê piştî ku wê desthilatiya şadadîyan wê ava bibê û wê weke desthilatiyek giştî a herêmê wê pêşkeve wê di dewama wê de wê êdî wê were dîtin ku wê, serwerîya ku wê bi navê bûveyhiyan wê were ser ziman wê di wê demê de wê derbasî destê şadadîyan wê bibê.

Di wê demê de wê çendî ku wê xalifetiya aabasiyan wê weke sembolikî wê bimênê jî lê wê di wê demê de wê, bikeve nava tevgerna xirab de. Di wê demê de wê di dema xalife Qaim-Biemrilleh de wê, bo ku ew wê rewşê xwe li wê serwer bikê wê pêngavekê wê bixwezê bide destpêkirin. Wî ne dikarî di wê rewşê de li herêmê serwer bibê. Tenê bi rewşek şer wê kariba ew wê bikira. Ber vê yekê wê, komên selçûqî wê bixwezê wan li herêmê berhevbikê û wan bide herîşkirin li hemberî mirgeha bûveyhiyan û di dewama wê de desthilatiya giştî a şadadîyan. Di wê de wê, di awayekê de wê ser jî keve. Wê komên selçûqî ên di bin serkêşîya Tugrul beg wê werênê herêmê û komkuji, talan û kavilkirinên ku wan koman kirina wê heta roja me wê, dîrok bi ibretî wê ji wan wê biaxifê.

Di wê demê de wê belaya ku wê xalifê abasî wê bîne herêmê di wê temenê de wê, êdî wê ne tenê wê karibê weke belayekê wê şîrovebikê. Di demên piştî wê, ev rewş wê bina sedema wê ku wê, piştî wê, di dema selahadin de ku ew seferê li baxdadê bikê û bi tememî xalifetiye hilde li dest û dawiyê li xalifetiya abasiyan û hwd werênê.

Dema tugrul beg jî û heta dema hêrişên şancar bixwe jî wê li herêmê wê herîşên pirr zêde ku wê bi xwe re wê rûxandinê wê werin wê bikin. Lê wê zêde wê nîşanaka wê nebê ku wê, li herêmê wê karibin desthilatiyekê avabikin.

Di wê demê de wê xalîfê abasî Mustersid-bilah wê fahmbikê ku wan çî xirabi kirina. Ber vê yekê wê bixwezê ku ew rêyekê bibînê ku ew tigrul beg û wan ji herêmê derxê. Ber vê yekê wê, li gorî hinek rêwayatna wê, kesekê bi navê mesud ku ew wê, piştgiriyê wê li hemberê wê bidiyê û ew jî wê bixwezê ku ew herêmên weke yên musilê û hwd ku ew bide bin destê xwe de. Wê di wê demê de ku ew şer li hemberî musilê û dora wê dide destpêkirin de wê jîyane xwe wê ji dest bide. Di wê demê de wê, ji aliyekê din ve jî wê, hêrîşên mogolan wê ji aliyekê din ve wê li herêmê wê destpêbikin. Wê di wê demê de wê, li herêmên rojhilat û başûr wê, gelek herêmên ku wê bikevina bin hêrîşên wan û wê werina kavilkirin wê bibin.

Di wê demê de wê şadadî wê desthilatîyek giştî wê avabikin û wê li herêmê wê bi wê serwer bin. Wê di wê demê de wê di bin serkêşîya şahên wan ên weke aliyê askerî, fadl û heta demên anûşîrawan hwd de wê li giştîya herêmê ku wê herêmên qafqasan ên weke yên heta hazarê û hwd jî wê hilde li nava xwe wê seferên leşkerî wê li hemberî wan koman wê li dar bixin. Di wê demê de wê nîşanakên wê hebin ku wê çawa wê, di wê demê de wê pevçûn û şer wê bibin. Di wê demê de wê herêmên weke ermeniya û heta azarbeycana roja me wê, di bin serkêşî û fermanarîya malbate eyûbîyan de bê. Wê ew wê li wê serwer bin û wê sehêt û ankû kontrolê û aramiyê wê ew wê çêbikin.

Ji sedsale 9' min û pê de başûrê kurdistanê

Gelek pêşketinên ku wê li herêmên başûr wê rû bidin wê bi yên rojhilat re wê di zikhev de wê bibin. Her wusa wê bi yên bakûr û rojava re jî wê têkiliyek wan wê hebê. Weke ku wê di dema Xalid b. welid de wê were dîtin wê çawa wê, ew wê, di wê temenê de wê li ser herênên şengalê û hwd re wê, di awayekê de wê têkiliyê wê bi herêmên rojava re wê were dîtin wê bibê. Di wê temenê de wê, pêvajoyên hêrîşê wê di wê demê de wê li herêmê wê kêm nebin.

Di aslê xwe de wê dema ku em dîrok û demografiya herêmê wê şîrovebikin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ew wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin ku wê di wê demê de wê bi wê were dîtin ku wê di wê demê de wê jî wê li herêmê wê şer wê êdî wê kêm nebin. Ku em di çerçoveya pêşketin û pêşveçûnên demê de li sedema wan şer û pevçûnan bigerihin wê du sedem wê xwe bi wê re wê karibin bidina dîyarkirin. Yek wê di wê temenê de wê li ser temenê mezhebî ew temenê nakokiyê ku wê biafirê bê. Ev wê temenekê valahiye

jî wê li herêmê di serwerîya wê de wê di awayekê de wê biafirênê. Komên ku wê derve wê werina herêmê wê ji wê valahiyê ve wê daxili herêmê herêmê wê bibin û wê di wê temenê de wê bi ji wan nakokiyên nava mezheban re wê, xwe li herêmê wê bikina hêz. Ev wê weke bi komên selcûqî û ankû tirk wê karibê bo wan wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên şer ên li herêmê wê xwe bi wê re wê bidina domandin. Nakokiyên nava mezheban wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di mijare hizirkirinên li ser herêmê de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ji sedsale 9^{min} û pê de wê di awayekê de wê, rêveberfîyên herêmî wê cih bi cih wê zêde wê derkevin. Di wê demê de wê islam wê weke nirxek kurdistanî wê êdî wê pêşkeve Di destpêkê de wê çîna serdest ku wê xwe li wê bigirê bo ku ew wûcana xwe ya rêveberfîyê û desthilatî û hegomenikî wînda nekê wê bikê wê, bi wê re wê, gûharandinên olî wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê mirov wê bi rehetî wê kifşbikê wê di wê temenê de wê êdî wê bi wê re wê di rengekê de wê bibê bê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa kurdistanê a demê wê, di wê temenê de wê, bi mirgeh û desthilatîyên weke yên şedadîyan û hwd re wê li herêmê wê di temenekê dewletî û ankû imparatorî de wê li giştîya herêmê wê zêdetirî wê pêşkevin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li herêmê wê malbatên kurd ên ku wê di wê temenê de wê bi hêz wê biafirin wê di rengekê de wê temenê wê biafirênin. Di awayekê de wê, dema ku em bahsa têngîna merwanîyan wê bikê wê di dewama wê de wê, rewşa şadadîyan di wê demê de wê bikê û hwd wê di wê temenê de wê karibê bahsa wê bikê Di awayekê din de jî wê, piştî wê, rewşa selahadin wê derkeve li pêş. Ev wê weke sentezek ku wê li ser wan hemû deman re wê bi we re wê bide çêkirin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, desthilatîyek û ankû imparatoriyekek herêmî wê di çerçoveya giştîya herêmê de wê biafirênê.

Di wê temenê de wê, ev wê di wê demê de wê, di demên şadadîyan de wê, mirgehên badînanî wê derkevina li pêş û wê li ser axa başûr wê di wê temenê de wê serwerîya wan wê heta herêmên baxdadê wê di awayekê de wê weke ku wê biafirê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê din de wê ev herêm wê, li rex rojhilat û encamên wên wê yên desthilatî wê, xwe zêdetirî wê bi awayekê wê bide dîyarkirin. Wekî din wê di mejuya wê de

wê, li herême wê dîrokek civakî wê hebê. Bajarên wê yên ku wê di wê demê de wê hebin hema bêja wê hemû wê, ji demên wê yên berê bin. Wê çanda wê ya civakî wê, di awayek de wê bandûra wê li kirinên demê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirn.

Di wê temenê de wê piştî ku wê dem wê were sedsale 10' min de wê were dîtîn ku wê di wê demê de wê zêdetirî wê li ser temenekê perwerdeyîya civakî wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtîn ku wê pêşkeve. Pêşveçûnên zêhnî wê ji wê demê û pê de wê li gorî aqilê demê wê zêdetir wê xwe di awayek de wê were dîtîn ku wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê tariqatên kurd ên weke ya gêlanî û hwd wê di demê de wê bibin. Kesên weke şêx abdukkadirê gêlanî wê weke alimên kurd ên ji wê baweriyê bin. Di wê temenê de wê weke wan wê gelek wê bi demê re wê derkevin.

Di awayekê de wê derfetên kurdan wê zêdetirî wê di wê temenê de wê bi temenê kifşkirinê û ankû dana kifşkirinê wê hebin. Şêxîfî wê li herême wê tenê wê di nava kurdan de wê weke têgînekê wê bi baweriyê wê hebê. Li ser wê re dergahtî wê pêşkeve û wê ev wê weke deverna ku wê beşên civakê wê bi xwe ve wê bidina girêdan bin.

Di wê çerçoveyê de wê çavkaniya şextiyê wê di nava baweriyên kurdan de wê weke ku wê bi êzdayîyê re wê were dîtîn wê heta berî demên islamê wê herê. Lê ev wê, weke saziyna civakî wê di wê demê de wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê di wê rengê û temenê de wê dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, wê li herême wê di wê demê de wê di dema şadadîyan de wê, heta baxdadê jî wê di bin serwerîya kurdan de bê. Wê, di wê temenê de wê taxte xalifetiyê wê bi awayekê dagerî wê li wê hebê. Berr vê yekê wê, giringîya xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ew jî wê, piştî wê heta dema ku wê selahadinê eyûbî wê seferekê wê li wê bikê wê di wê seferê de wê dawiyê li xilafetiya baxdadê wê werênê û wê hemê erkên xilafetiya wê hilde li dest wê bidomê.

Di awayekê de wê, di wê demê de wê, desthilatîyên din ên kurd wê li herême wê bibê. Li rojhilat wê were dîtîn ku wê di awayekê de wê, sefewî wê di awayekê de wê, di wê demê de wê derkevina li pêş. Di destpêka wê de wê, bi awayekê orjina wê kurd bê wê bibê. Avakarê wê şafi-addinê erdebilî ku wê bi aslê xwe de wê kurdek bê wê bê. Di wê demê de wê, ev wê li ser malbate wî re wê heta demên şah ismail wê bibê ev kes wê dema ku em li nivîsên dîrokî ên di derbarê de di wan de li

rewşa wî dinerê wê di wan de wê weke ji malbatek bi aslê xwe kurd wê were hanîn li ser ziman.

Di wê warê de wê dema ku Sefewî wê weke desthilatiya sasanî a dema islamê jî ku mirov wê pênamebikê wê rast bê. Wê di bin sêwane wê de wê, pêşî wê kurd û faris bibin. Piştî wê xalkên din ên herêmê wê bèn bicihcîhkirin. Wê di şewayekê de wê bi demê re wê rengê û şewayekê mezhebî jî wê li wê were dayin. Ev wê ji wê xwe wê dema ku wê piştî wê demê wê di demên şerê çardiranê de wê, bi wê re wê were dîtin ku wê çawa wê li ser wê temneê wê, şer wê were kirin.

Lê wê çendî ku wê di temenekê mezhebî de wê bibê jî lê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê were dîtin ku wê, di nava hev de wê bi civakê wê derfeta jîyankirinê wê hebin. Li herêmên bakûr, rojava û herêmên din ên anatolia û hwd wê di wê temenê de wê were dîtin ku ew wê, hebin.

Li başûr jî wê di awayekê de wê, weke desthilatiyek serwer bê. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, rewşa wê were dîtin. Başûr û herêmên li dorê wê di awayekê de wê hertimî wê weke heremek giring wê were dîtin. Di demên sasaniyan de ku wê hz. Omer wê çawa wê bo fetihkirina sasanî wê, bi wê rengê wê li wê bihizirê. Wê di demên piştî de jî wê bi wê rengê wê, giringiya wê were dîtin. Li wê herêmê serwerî wê deriyê vebûna li herêmên din ên asya jî wê weke ku wê bi xwe re wê vekê. Wekî din wê herêmên rojhilat û heta bahra hûrmûzê wê di wê demê de wê, di awayekê de wê karibê bandûrê li wê bikê. Di demên piştî wê dema ku wê, eyûbî wê desthilatiyên herêmî piçûk û mazin wê di bin desthilatiya xwe de wê bigihênina li hev wê di wê demê de wê di awayekê de wê, êdî ew jî wê di awayekê de wê bi wan re wê di ahengekê de wê tevbigerihi. Eyûbî wê li herêmê wê hêzên mazin wê avabikin. Gelek komên mazin ên artişî weke bi sûwarî, sekban û hwd wê ava bikin. Di wê temenê de wê, hêze xwe ya bahrê jî wê ava bikin. Û ew jî wê ji re wê li ser keştiyên avê ku wê eyûbî wê çêbikin wê bi gotina bahriya wê werina bi navkirin. Wê gelek deverên weke tersxane ku wê di wan de wê keştiyên mazin wê werina çêkirin wê werina avakirin. Di wê temenê de wê serweriya wan a li ser avê wê û li dora herêmê jî wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de ku em gotinekê bo piştî wê bibêjin wê dema ku wê osmanî wê derkevin û hêzên xwe yên avê wê çêbikin wê di temenê wê çêkirin û hebûna hêzên wan ên avî de wê, yên eyûbîyan ên ku ew pêşî wê werina destserkirin wê hebin. Piştî wê jî wê weke ku wê eyûbî wê bi nav bikin wê bi navê 'bahriya' wê werina bi

navkirin û gotina bahriya wê di kurdî de wê, li ser temenê 'bahrê' wê ava bê û gotina bahrê wê were wateya ava mazin a weke ya deryayan û hwd.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê were dîtî ku wê rewşa eyûbîyan wê li herêmê wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Selahadinê eyûbî ew kir weke imparatoriyeke û mazin kir. Piştî wê herêm bi herêm wê desthilatîyên eyûbîyî wê biafirin. Minaq li misrê wê desthilatîya eyûbîyan wê karibê wê di wê temenê de bahsa wê bikê.

Di demên şadadî de wê, serwerîya wan a li herêmê wê bi zêdeyî wê mazin wê were dîtî. Wê herêmên başûr, rojhilat hinek ji wan û heta herêmên ermeniya roja me û azarbeycana roja me wê bi hinek herêmên li dora wan re wê, di bin serwerî û serdestîya wan de bin. Komên selçûqî ên ku ew li herêmê dibin wê di temenê dana nîşandina iteat û girêdana xwe ji wan re wê bijîn. Rewşa alpaslan ku wê navê wî bi şerê malazgirtê re wê were ser ziman jî wê di wê temenê de wê, bi dana nîşandina wî ya girêdana xwe ji şahê kurd fazl û emirê şirwanê abu-l answar re wê bidina nîşandin. Wê piştî wê karibin li herêmê destûra mayinê bigirin.

Di wê temenê de wê ev rewş wê bi xwe re wê di awayekê de wê bidina nîşandin ku wê herêm wê di awayekê de wê, di bin serwerîya kurdan de bê. Wê di wê temenê de wê, hegomeniya wan wê li herêmê wê pêşketî bê.

Di demên piştî selahadinê eyûbî de wê were dîtî ku wê, piştî wî kamil adilê eyûb wê bi zêdeyî wê navê wî derkeve li pêş. Wî di xwest ku ew aramî û aşîtiya sermedî a demê wê bi awayekê mayindayî wê çêbikê. Bi danûstandinên wî yên bi friedrichê duyem re ku wê bi nameyan wê bikê wê li ser wê temenê wê xwediyê wateyekê bin û wê di dewama wê de wê, ev danûstandin wê sedema dawîlêhatina seferên xaçîyan ên li herêmê jî bin. Di dewama wê de wê, bixwezê ku ew li ser temenekê rêgezî bi têngîna 'wekheviyê' çêbikê. Ew wê wekheviyê di çerçoveya têngîna misilmantîyê de wê pêşî wê weke ku wê li wê bihizirê. Lê di wê temenê de wê, ev wê bi awayekê de wê yên geyri-mislim jî wê bi wê re wê êdî wê werina tevlikirin.

Di wê temenê de wê, ev rewş wê, demekê rehetiyê û aramiyê wê bi hewldanên kamil adilê eyûb re wê werênê li herêmê. Lê ev wê zêde ne domnê. Heta dema derketina osmanîyan ku wê bi hêrîşên xwe wê ew wê levkirina herêmî û civakî wê bi hêrîşên xwe wê xirabikin re wê bidomê. Piştî wê, di awayekê de wê, di wê temenê de wê êdî wê piştî wê demê wê pêvajoyek bi şer û aloz ku wê heta demên hemdem wê li ser wê temenê wê bidomê wê were dîtî ku wê bê domandin.

Herêmên başûr û dora wê heta baxdadê wê di wê demê de jî wê di awayekê de wê, di nava wan pêvajoyên şer de wê pêşveçûnên xwe wê bijî. Di awayekê de wê, kesên ku wê navê wan wê derbas bibê ên weke 'efrasiyab' ku wê ji basra û heta baxdadê wê di awayekê de wê hêzên xwe wê çêbikin û wê herêmê wê kontrol bikin wê derkevin.

Di wê demê de wê, ev herêm wê demekê di bin desthilatiya efrasiyab de wê, bimênin. Li gorî ku wê, di wê demê de wê, were dîtin wê, piştî wê ev desthilatî wê heta demên derketina osmanî wê bimênê û wê osmanî wê ji wê aciz bibê. Dihê gotin weke rîwayatna ku wê, ji amedê wê di bin serfermandîya mir mihemed de wê, sefer wê li wê herêmê bo werina bidest kirin wê werê kirin. Ev herêmên ku wê bahsa seferê wê li wan wê were kirin wê herêmên başûr û heta basrayê bin. Lê di wê di dewama wê de wê were ser ziman ku wê li hemberî hêzên efrasiyab wê, di wê demê de wê, ev hêz wê ti encamê wê bidest nexin.

Mijare efrasiyab wê li gorî ku wê were ser ziman wê li dora salên 1615'an û wan bê. Li gorî hinek ragihandinna wê were dîtin ku wê di demên ku wê osmanî wê hêzên xwe wê li herêmê wê pêşbixê wê, di wê demê de wê bixwezê ku ew wan herêman bidest bixê. Lê di dewama wê de wê were ser ziman ku wê aşîr û kabileyên kurd û li dora wan ên arab jî wê bo parastina herêmên xwe ji wan hêrîşên li wan dibin wê, hertimî wê weke di pêvajoyek raperînî a şer de bin. Li aliyekê din jî wê herêmên başûr wê di awayekê de wê, weke herêma tampon wê bimênin. Kurd wê di awayekê de wê li ser temenekê mirgehî û wê hukümetên xwe wê avabikin. Di wê temenê de wê xwedî şancaq bin. Di wê temenê de wê, bi wê temenê wê levkirinên ku ew bi wan re şer nekin û ew jî tevli wan nebin re wê, di awayekê zimmî de wê, dem bi dem wê bikevina nava rewşên weke yên levkirinê de. Heta ku wê li wan û li jîyane wan hêrîş nebin ew jî wê ne rabina ser xwe.

Li ser wê temenê wê, hertimî wê bo kurdan wê gotinên weke 'kesna li azadîya xwe pîr zêde dihizirin' wê werina pênasekirin. Kengî ew sînorê wan ê azadîya wan hat binpêkirinê êdî ew bo wan sedema raperînê ba.

Ev herêm wê weke herêma ku wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê bijîyan ban. Dem ku wê were demên sedsala 17'min û pê de wê li herêmê wê di awayekê de wê êdî wê, ji deverên din ên weke ingilisî û hwd wê werina herêmê. Di wê temenê de wê berî hingê wê alaqa wan wê bo herêmê wê bi zêdeyî wê bo herêmên hindiya ku ew di bin metingerîya wan de bûn. Di wê temenê de wê bi mantiqê li wan deveran wê rûdayinek wê wê bandûra domino wê bikê wê di wê temenê

de wê li wê bihizirîyan. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê êdî wê alaqaya xwe wê li wan herêman jî wê bidina nîşandin û wê dem bi dem wê hêzên xwe wê li wê herêmê wê zêdetir wê bikin.

Di wê demê de wê, li serxate diclê û firatê û hwd re wê, herêmên başûr û rojava ên kurdistanê wê di awayekê de wê têkiliyek wan ya dayimî wê di wê temenê de wê hebê. Her çendî ku wê, di wê temenê de wê, hêriş li wan herêman wê bibin jî lê wê bi zêdeyî wê weke ku wê nikaribin rewşa civakî bi temenî bi şikênin û ji holê rabikin.

Lê li bakûr û bi awayekê li ser keviya sînorê rojhilat wê were dîtî ku wê di wê demê de wê, hin bi hin wê tevger wê bibin. Di awayekê de kurd wê, di her demê de wê li wê herêmê wê were dîtî ku wê, di nava tevgerê de bin. Wê raperînen wan wê li ser temenê hêrişên li jîyane wan wê bibin.

Ji demên sedsale 18' min û pê de başûr û herêm

Li herêmê wê piştî şerê çadiranê wê were dîtî ku wê başûr wê di awayekê de wê bibê qada şerên osmanî jî. Di wê demê de wê, mirgehên kurd ên weke mihriwan, pelengan, badinan û hwd wê, di awayekê de wê, were dîtî ku wê bibin.

Weke ku mirov wê dibîne wê di wê demê de wê, herêmên silêmanî, rawanduz, musil, şehrezor û hwd wê weke deverna ku wê navê wan wê bi pêşketinên li wan ên civakî û hizrî û hwd re wê, derkeve li pêş bê. Di awayekê de wê, li dora sedsale 18' min û pê de wê were dîtî ku wê di awayekê de wê, li herêmê wê, hêrişên osmaniyan ên li herêmê wê, bi awayekê wê bina sedema raperînen mazin. Em i ro dizanin ku wê di wê demê de wê li dora destpêka sedsale 18' min de wê, raperîna mir mihemedê rawandûzî ku wê herêmê bigiştî wê ji xwe re wê bikê nav û wê, herêmên zagrosan û hwd wê li wan wê bicih bibê, wê bi deh salan wê weke raperînekê wê li herêmê wê bibê.

Di dewama wê de wê, raperînen piçûk mazin ên weke ya şêx abdulrahman li dora 1806an ku wê bibê wê karibê bahsa wê bikê wê ev raperîn wê bi giştî wê, herêmê wê bikê nava xwe. Wê, encamên wê raperîne wê weke ku wê were ser ziman wê bibin. Li herêmê wê îderyek civakî a kurdî wê piştî wê bibê û wê di dewama wê de wê hema bêja wê piştî wê, hebûna osmaniyan wê li herêmê wê dawî li wê were hanîn. Di awayekê de wê, dibîne ku wê di wê demê de wê, hêzên derve wê, bi zêdeyî wê qastî herênê wê bikin.

Di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, osmanî û hewldanên wê yên li herêmê wê hertimî wê bi kirin û seferên xwe yên leşkerî û hwd re wê, pêşîya pêşketinên herêmê wê bi wê bixwezê ku ew wê bigirê. Di wê demê de wê, kurd û faris û ankû şîi wê bi zêdeyî wê ji hebûna osmanî wê ne bi xweşbînî bin û wê, di wê temenê de wê tenê hinek komên arab ên li dora basra û deverên din ên baxdadê û hwd wê bi wan re wê bi tenê wê karibê xwe bigirê. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser nakokiyên ku wê di nava wan de wê çêbikê re wê, dem bi dem wê pirsgirêkên nava kurd û arab, arab û şîiyan û hwd wê, hinekî jî wê temenê wan wê li ser temenê politikayên osmani wê xwe piştire wê bide domandin. Di wê temenê de wê rewşek wê xwe li herêmê wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide domandin.

Kurd wê bi zêdeyî wê li herêmên xwe wê xwe di awayekê de wê bicivênin. Di wê demê de wê li herêmê wê weke li musil û hwd wê komên sûryanî wê hebin. Hinek komên cihû jî wê hebin. Lê ew wê zêde hebûna xwe wê nedina dîyarkirin.

Di nava kurdan de wê, di aslê xwe de wê weke ku wê, di nava şîi û sûnnîyan de wê, pirsgirêkek din jî wê hebê, Ew jî wê li ser temenê rengên baweriyên wan re bê. Di serî de wê di nava xwe de wê, şafîtiyê wê bikin û ev wê hinekê ji sûnnitiyê wê cihê bê. Di wê temenê de wê, osmanî wê ji wê aliyê ve jî wê di awayekê de wê hebûna wan wê ji xwe re wê bikina armanc.

Li başûr wê, di wê demê de wê, dema ku em li ser temenê baweriyê wê bêjin wê tariqatên kurd ên weke naqşibendîtiyê û hwd wê, pêşkevin û ev tariqat wê, li herêmê wê bi kok bin. Di wê demê de wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê di nava kurdan de wê, şêx ê weke sazîyek civakî a serwer wê derkeve li pêş. Minaq wê, şêx esadê erbilî ku wê şexekê demê ê kurd ji başûr bê wê, di dawîya sedsale 18' min de wê bijî û wê, dema ku ew li ser navê raperînanên kurd wê were stembûlê ku ew pirsgirêkên kurdan danûstandinê wê bikê wê ji aliyê osmaniyan ve wê bê girtin û wê were bi dervekirin. Ev jî wê di awayekê de wê, weke rewşek ku wê di nava kurdan de wê zêdetirî wê bê temenê nexweşiyê.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, hin bi hin wê destavêtina wê çîna weke ya destlênedêr a kurd a şêxan wê di nava kurdan de wê, weke rewşek ku wê weke pêl raya wan bikê wê li wê were. Ber vê yekê wê di wê demê de wê, êdî wê bi wê re wê rabina ser xwe. Di awayekê de wê rewşên weke yên ji raperînî ji mîr mihemedê rawandûzî û heta şêx abdulrahman wê encamên wê piştire wê xwe di awayekê de wê bidina

dîyarkirin. Di awayekê de wê başûrê kurdistanê wê, di wê temenê de wê di wê demê de wê, bi serê xwe wê, bê û wê, di nava hewldana serxwebûna xwe de bê. Keyaniyên kurdistanî ên weke şêx mahmûdê berzencî ku wê ku wê denezênê wê di awayekê de wê weke encamên wê bin. Di wê temenê de wê ev keyani wê, li herêmê wê çendî temenê wê zêde ne dirêj jî bê lê wê encamên wê yên ku wê bo kurdan wê piştî jî wê bandûrê li hêst û ramanên wan ên bixwebûn û serxwebûnên wan wê bikê jî wê temenê wê biafirênê.

Li dora salên 1914an ku wê taqabûlî şerê cihanê ê yekem wê bikê wê li dora şatularab wê, ihtilafa nava hêzên osmanî û ingilîsî wê bi ji herêmê paqijkirina hêzên osmanî re wê di awayekê de wê bi encam bibê. Piştî wê, hêzên ingilîs wê bi ber baxdadê ve wê herin. Di wê demê de wê, li herêmên weke yên 'kûtûl-amara' wê, di dewama basra de wê, weke herêmên ku wê hêzên ingilîs wê li wan wê bicih bibin. Piştî wê bi ber baxdadê ve wê bixwezin wê werin û di wê demê de wê zêde hêzên osmanî wê ne di wê rewşê de bin ku ew berxwedanakê li hemberî hêzên wan berxwe bidin. Ber ku wê di wê temenê de wê hêzên arab wê bi ingilîsan re wê tevbigirihîn û wê, di wê demê de wê, bi têkiliyên wan ên bi kurdan re ku wê ji wan re wê bînina sr ziman wê kurd wê li herêmên xwe wê desthilatiya xwe ya giştî a başûr wê avabikin jî wê di wê temenê de wê, bînina ser ziman wê, bi awayekê zimni wê bê sedema aligiriya kurdan jî. Ji xwe kurd dixestin ku ew osmanî ji herêmê derxin. Piştî wê rewşê ku wê hêzên ingilîs wê li baxdadê wê, serwer bibin wê, kurd jî wê keyaniya xwe wê li giştîya başûrê kurdistanê wê di awayekê de wê denezênin di pêşengîya kesên weke şêx mahmudê berzencî de. Piştî wê rewşê wê, di awayekê de wê, bi osmanî re wê, li dora salên 1917an mohrkirina 'muterekeya mondrosê' wê di wê demê de wê temenê dawîlêhatina osmanî li wê herêmê jî wê biafirênê. Ev peyman wê weke di aslê xwe de a dawîlêhatina osmanî jî bê.

Di wê demê de wê, ingilîs wê, li herêmên li dora baxdadê wê, xwe bişipêrênina hêzên kesên weke faysal ku wê piştî wê dema ku wê, dewletek nû bi navê iraqê wê temenê wê were avêtin wê ew wê were hanîn li serê wê. Faysal û ankû wê piştî wê weke 'key faysal' wê were bi navkirin wê weke serok û rêveberê pêşî ê iraqê bê. Wê, bi aslê xwe de wê arab bê. Di wê temenê de wê, ew wê, êdî wê, iraqek ku wê herêmên başûr jî wê di bin wê de wê werina bicihkirin wê, êdî wê were avakirin. Ev rewş wê, ne li leyha kurdan bê. Piştî wê, di bin destê arabên herêmê

de wê şîî û kurd wê werina ciwandin. Ev wê, ji destpêkê ve wê, bê temenê pirsgirêkên ku wê di demên xwe yên piştre de wê, iraq wê bijî jî.

Di awayekê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê li başûr wê ji xwe wê rewşek civakî, civaknasî, çandî, dîrokî û hwd wê temenê wê bi xortayî wê hebê. Di wê demê de wê, ingilis wê wê bi levkirinê weke 'sewrê' di 1921' û piştre wê, di heta demên paxta sadabadê wê, di awayekê de wê rengê statûqûya herêmê wê di wê de wê were dîyarkirn. Li ser temenê sewrê wê di awayekê de wê, konferansa lozanê wê di awayekê de wê were li darxistin û wê, bi wê re wê rewşên metingeriyê ên li herêmê wê werina esasgirtin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, bandûra wan peymanan wê di serî de wê, di awayekê de wê, kurdan wê li herêmê wê li ser wê temenê wê armanc bigirê. Bi teybetî di dema paxta sadabadê ku wê li dora salên 1937an de wê, di wê de wê, ev rewş wê werina li berçav girtin. Hebûna ingilistanê a li iraqe ku ew di bin desthilatiya key faysal de hatî avakirin û piştî wê hebûna firansa a li rojava û sûrîya ku ew hê ne hatî avakirin di wê demê de wê, li berçav wê were girtin. Di wê temenê de wê, ev rewş wê weke ku wan sînorê wê xêzkirina wê çawa wê weke xwe wê bimênin wê di wê temenê de wê li ser wê bisekin in.

Di wê demê de wê tirkiya wê nûka wê bi alikariya ingilistan wê were avakirin. Di wê temenê de wê bi pêşniyarîya M. kemal wê tirkiya weke 'mandayak ingilis' wê bixwezê ragihênê. Li ser wê temenê wê, bixwezê ku ew ji wan alikariyê bistênê. Ingilis wê di wê demê de wê fektorên weke rûdana rewşa bolşewikan û hwd jî wê li berçav bigirin û wê di wê temenê de wê, rewşa tirkiya wê li berçav bigrin. Di wê temenê de wê, rewşa kurdan wê di wê demê de wê, weke mijarek ji nîqaşên nava paxta sadabadê bê û wê di rêgeza pêşî de wê ew bê ku wê di nava sînorên welatên ku wê kurd di nava sînorê wan de bin ku wê li aliyekê wê kurd wê raperînê bikin wê aliyê din wê alikariyê nedê wan û wê vajî wê hewkariyê wê bide rejimê ku ew bi hevdû re wan bitafisênin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê, ev rewşên ku wê, di paxta sadabadê de wê, were ser ziman li hemberî kurdan wê ev wê heya sovyeta nû avabûyî wê ji wê bibê. Ew jî wê di awayekê de wê bo ku ew wê levkirina paxta sadabadê ku wê di awayekê de wê, weke konseptek statûqûyî wê li hemberî wê were bikarhanîn li hemberî sovyetê wê li hemberî wê bo xirakirina wê piştî wê bikeve rojhilatê kurdistanê û wê, temenê komare kurdistanê a mihabadê wê bide avêtin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê ji aliyê

sovyetê ve wê, hewldana bi komare mihabadê ve ku mirov wê şîrovebikê wê hinekê jî wê di wê temenê de wê wateyek wê hebê. Di wê temenê de ku wê, heta roja me wê weke aliyekê sergirtî wê bimênê ji xalên paxta sadabadê wê ji kijana wê bi şûn ve wê gav wê were avêtin ku ew newê pêkhatinên di demê de ku wê, weke li dijî sovyetê wê temenê rewşên rûdayî wê biafirênê wê, di encama wê de wê, sovyet wê hêzên xwe wê ji rojhilatê kurdistanê wê vekişênê ku wê, di wê demê de wê ew wê cardin wê were rûxandin.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê temenê vekişinên hêzên sovyet ji wê nûqtayê wê, di berdêla hinek tawîzên ku wê li ser levkirinên paxta sadabadê û hwd de wê werina kirin de jî wê bibê. Di wê temenê de wê ev di awayekê de wê, piştî wê bi awayê wê yê ku wê piştî temenê vekişîna hêzên sovyet wê biafirênê rojhilat wê were çêkirin û pê de wê, weke rengê dawî li wê çerçoveya paxta sadabadê a ku wê heta roja me wê, di awayekê de wê, rengê politika û ramyarên hêzên herêmê wê bi têkiliya wan a bi hev re bê û ankû wê li hemberî kurdan bê wê di awayekê de wê bide dîyarkirinê wê bê domandin. Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ev rewşa mihabadê wê di awayekê de wê, piştî wê bandûrên wê ne tenê wê li rojhilat û başûr wê bi awayekê wê bi tenê wê bibê. Wê li giştîya kurdistanê wê encamên wê bibin. Di wê temenê de lê wê bi zêdeyî wê li başûr wê bibê. Ber ku wê piştî wê temenê tekoşîna maf û azadi û serxwebûna kurdistanê wê bi wê û hêzên wê yên ku wê biherikina li başûrê kurdistanê û hwd re wê xwe bi awayekê wê bide domandin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, êdî wê li wê herêmê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, rewşa başûrê kurdistanê û tevgerên li wê jî wê êdî wê temenê wê biafirênê. Ev tevger wê, encamên xwe wê li dora salên 1970 û wan ku wê iraq wê xweşerîya başûr wê binasê re wê, bi encam bibê. Lê ew jî wê, di wê temenê de wê wê bi bîrkirina ji aliyê iran û tirkiya ve li iraqê xalên baxdadê û hwd re wê, di wê temenê de wê, bi şûn ve wê gavê biavêjê û wê, wê xweserîya ku wê bide nasîn wê bi şûn ve wê hilde.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev rewş wê, di wê temenê de wê bi wê pêwîstîya nûkirina ramyarîya paxta sadabadê re wê li wê were lê hizirkirin. Piştî wê 'paxta baxdadê' wê were lê hizirkirin. Ev paxta baxdadê wê bi gerîna serokê amarika ê demê John foster Dulles ku wê li welatên herêmê wê gerê bikê re wê bê destpêkirin li dora salên 1953'an û wan de. Di wê demê de wê

li serê iraqê nûrî saîd wê di wê temenê de wê, têkiliyên xwe wê bi tirkîya re jî wê dênê.

Lê di wê demê de wê, paxta baxdadê wê di awayekê de wê, di rewşa dizayna ramyariya herêmê a hegomonîkî de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, karibê wê fahmbikê bê. Sovyet wê, di wê temenê de wê, ji wê rewşê di awayekê de wê nexweş bê. Wê piştî wê, weke sere rastkîrînê ku wê bi rewşa mihabadê bi paxta sadabadê dana li gorî rastkîrînê wê weke ji wan bi şûn ve gavavêtinê bê wê bixwênê. Ber bê yekê wê, bo temenê wê paxta baxdadê xirabîkê wê di serî de wê, temenê derbeyê li hemberî desthilatiya key faysal û nûrî saîd wê çêbikê û ev pêvajoyê wê bi rûxandina wan desthilatiyan û bi avakirina rejîma baasê re wê di awayekê de ku wê weke rêxistinna ku wê hem li sûrî û iraqê wê werina hanîn li ser desthilatê û wê weke nêzî sovyetê bin di dîmenekê de wê were fahmkîrîn.

Mijare baasê wê li sûrî wê destpêbikê wê di wê demê de wê, ji aliyê salahadin el-bîter û mişel eflek wê temenê wê biavêjin û wê pêşbixin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê li herêmê wê êdî wê derkeve li pêş. Ev kes wê weke kesna ku wê di çerçoveya nîjadîya arabî de wê, di awayekê de wê xwediyê temenekê fahmkîrînê bin û wê li ser netewperestîya arabî re wê di wê temenê de wê, bibê.

Di wê temenê de wê di demek ne zêde dirêj de wê li giştîya herêmê wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê, serwer bibê. Li iraqê jî wê di awayekê de wê heta dema kasîm wê di awayekê de wê, pîrr zêde wê di nava iktidarê de wê, xort bibê û wê derkeve li pêş. Wê ji aliyê saddam ve wê her ku wê çendî wê li lê sûiqast wê werina kirin jî lê wê bi sernekeve. Piştî wê di rewşa ku wê weke 'şoreşa ramazanê' ku wê were bi navkîrînê de wê ji aliyê serbazekê baasî ê bi navê Ahmed hasan el-bekîr ve wê were xistin. Di wê demê de wê, di awayekê de wê, çendî ku wê, di destpêka tevgera baasê de wê weke ku wê têkiliyek wê ya serrû wê bi sovyetê û pêşveçûnê ve wê hebê jî lê wê di rewşa tevgera baasê a li iraqê de wê were dîtin ku wê çawa wê ji navaroka wê ve wê, bi awayekê were desgirtin û kontrolkîrîn wê di wê temenê de wê, bi hinek hewldanên ku ew jî wê di wê de wê, di awayekê de wê, ew wê weke ku wê bikin bin.

Di wê temenê de wê, çawa wê ji temenekê nêzî sovyetî wê bi ber têgînek netewperestî wê bibê wê nîşanakên wê di kongira baasî a sûrî ku wê di tabaxa 1960'yî de wê bikê de wê bi rexnegirtinê li bîter û eflek ku wê li ser temenê gîredaniya netewperestîya arabî wê werina kirin re wê êdî wê destpêbikê. Di wê temenê de wê, çawa wê, baas wê di wê temenê

de wê di dîmenê netewperestîya arabî de wê, bibê wê ji aliyê CIA ve jî wê were dîtin ku wê teşwikkirin wê were kirin. Di wê warê de wê ev wê bi xwe re wê, êdî wê gûharînên ku wê piştî wê li iraqî û sûrî wê bibin wê di awayekê de wê bi wan re jî wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di nava baasê de wê, du ali wê biafirin. Yek wê aliyê netewperestî ku wê weke li iraqê wê bi seddam û hwd re wê were pêşxistin û aliyê din jî wê bi kesên weke xwe marksist dibînin Ali salih es-sadî û hwd re wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, hizrên avakirina dewletekê wê di temenekê bîrdozikî de wê weke ku wê were ser ziman wê di nava wan herdû aliyên de wê bidimê. Lê di wê navberê de jî wê, hewldanên bûna desthilatdar wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, were dîtin.

Li gorî gelek kesên ku wê baasê wê şîrovebikin wê bi gotinên ew 'ji rastîya wê hat dîrkirin' ku wê di wê temenê de wê were ser ziman wê di awayekê de wê, weke hizirna ku wê li ser demên wê yên destpêkê armanca wê û encamên wê yên piştî ku wê bi wê re wê werina hanîn li ser ziman bin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev wê bi xwe re wê hinek şîroveyan civakî jî wê li ser wê temenê wê werênê. Şîroveyan li ser jîyane gûndîyan, karkeran û hwd wê di wê temenê de wê werina kirin. Rewşek weke ya li sovyetê wê bibê wê çawa wê di wê temenê de wê were pêşxistin û temenê wê were çêkirin wê li ser wê re wê weke hinek hewldanên ku wê bi wan re wê li ser wê were xabîtin û axiftin bin.

Di awayekê de wê weke ku wê çawa wê, xişîqîna ji xate sovyetê wê li iraqê wê bi saddam re wê were kirin wê piştî wê, li sûrî jî wê malbate esad û ankû bav hafiz esad wê, di heman rengê de wê, bi wê rengê wê pêşbixê û wê rengên din ku wê werina ser ziman wê tasfiyabikê.

Di wê temenê de wê, malbate esad wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, bi awayekê wê piştîgirîya ji rojava jî wê ji wê re ku wê bibê wê çawa wê pêşîya pêşketinek têgînek sosyalist weke dişibihê sovyetê pêşkeve ku wê bi wê pêşîya wê were girtin. Lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li ser politikaya dengê û ankû ahengê wê di awayekê de wê bileyizê û wê, ew wê, di wê temenê de wê politikayên xwe wê, di rengekê de wê bibê sêrî.

Di wê temenê de wê, li sûrî wê, di aslê xwe de wê di wê temenê de têgîna komara arab a sûrî û li bi heman rengê wê bi têgînekê bi seddam re

ku wê were pêşxistin wê weke di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê, were pêşxistin bê. Temenê paxta baxdadê ku wê, bi wê rengê pêşxistina têngîna baasiyê pêşî ku wê bixwesta ku wê tasfiyabikê wê, li ser seddam û hafiz esad re wê, di rengekê xwe de wê di awayekê de wê bi wê re wê bide domandin.

Ev rewş wê, di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê têngîna dewletê a ku ew pêşdixin wê di temenê serdestîya wê de wê êdî wê di wê temenê de wê hemû komnetewên din wê di nava xwe de wê di temenekê bişavtinê û ankû bindest kirinê û hwd de wê bixwezin ku ew bidina jinkirin. Di awayekê de wê, politikaya sovyet wê li herêmê wê bi seddam û hafiz esad re wê were têkbirin. Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov li mejuya wan kesan binerê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, weyna ku ew dileyizin li rojhilat wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di serî de wê fahmbikê bê. Sûrî, tirkîya û iraq wê, weke sê rejim û ankû dewletên ku wê di wê temenê de wê rengê pirsgirêkên herêmê wê ji temen ve ku wê bi wan re wê were jinkirin bê. Ev hersê dewlet û rejimên wan wê di awayekê de wê xwe di demên şerê şar de wê bi politikayên dengeyê ku wê weke ji herdû aliyan wê bixwûn û ankû wê piştgiriyê wê bigrin re wê di awayekê de wê bileyizin û wê di wê temenê de wê encamê jî wê di awayekê de wê, bidest bixin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, M. Kemal, hafiz esad û seddam wê di wê temenê de wê, sê kesên ku wê di wê temenê de wê, li rojhilat wê, xwediyê wateyekê bin. Hersêyan di awayekê, rengekê û çeremekê de wan şîrovebikê û fahmbikê. Ji aliyê pirsgirêkên herêmê û ku wê weke bin û wergerina li rengekê tengezeriya civakî jî wê bi wan hersê kesan û nêzîkatîyên wan ên nîjadperest re wê di awayekê de wê di wê temenê de wê weyn bileyizin. Xosletên wan hersê kesan wê xwe bi rojava ve wê girêbidin, wê nîjadperest bin, rejimên wan wê, bişavtinê wê pêşbixin, wê tenê li ser temenê serdesstîye komek etnikî û ankû kêmetewekê wê avabê. Di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê encamên yekî ji wan wê bi yên din re jî wê karibin temenekê fahmkirinê wê bidina me. Ber vê yekê wê ev hersê kes wê ji a aliyê ve wê dikarê wê di wê temenê de wê, weke kesên ku ew li ser temenê etnikî wê weke put bèn kirin û wê werina pêşxistin bin. Di wê temenê de wê, dikarê wê weke aliyekê wan ê giring wê werênê ser ziman. Ev encam wê ji salên 1970 û pê de wê bi zihniyeta wan kesan re ku wê bi rejimên ku wê li ser serê wan re bin wê encamên wan wê herî zêde wê gelên weke gelê kurd û hwd wê bijîn û wê bi wê re wê çawa wê bi demên demdirêj re wê rastî

pêvajoyên komkujiyan wê werin wê di wê temenê de wê karibê di awayekê de wê di çerçoveya rastiya herêmê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ya ku wê bi qazên kimyewî wê saddam wê di dema enfal û jenosidê de wê li helebçe wê bikê wê M. Kemal wê, berî wî li dersimê wê bide kirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê pêvajoyên piştî jî wê di awayekê de wê, wan hersê kesan wê di çerçoveya pirsgirêkên herêmê, rengê şerên wan ên ku ew li herêmê di din û dimeşênin û hwd re wê, bi zihniyetî wê weke hev wê bigihênê hev. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê, di serî de wê werênê ser ziman ku wê, seddam, M. Kemal û hafiz Esad wê di çermê hev de wê di rengekê de wê weke ku wê bi zêhnê wê bijin.

Ev zêhniyeta ku ew bi wê li ser temenekê etnikî wê serwer bibin wê encama politikayên rojava-amarika ên li dijî sovyetê ku wê weke ku wê bi baasa iraq û sûrî û hwd re wê pêşbixê re wê di rengekê de wê, karibê wê fahmbikê bê. Ev wê, li tirkiya jî wê heman rengê wê were pêşxistin.

Di wê temenê de wê, ev rewş wê, di wê temenê de wê bi demê re wê weke rastîyek herêmê ku wê di temenê pirsgirêkên wê yê demên hemdem de wê bibê jî bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di nava şerên etnikî de êdî wê di demên sovyetê û piştî wê jî wê bi deh salan ku wê ew wê bide domandin wê hinekê jî wê encama wê bê.

Li iraqê wê başûrê kurdistanê ku ew di nava sînorê wê de wê were hiştin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di awayekê de wê weke şewayekê wê yê giring wê xwe bi zêdeyî wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, ji demên ketina hêzên sovyet li rojhilat û pêvajoyên piştî wê re wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Ev pergalek etnikî ku wê bi rejimên weke sûrî, iraq û tirkiya re wê bo bi sînokirin û dorpêçkirina sovyetê wê were pêşxistin wê piştî wê, weke çerçoveyek ku wê bi deh salan wê bi kurdan re wê bê dayin şerkirin jî. Hinekê jî wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê ev rejim wê bixwe û ji berxwe wê negihijina wê têgîna netewtiyê di wê demê de. Wê di berdêla wê têgînê û pergale wê avakirinê de wê ji rojava wê alikariyê jî wê bistênin. Di wê temenê de wê, ev wê weke pergalek ku wê, bi wê pêşîya sovyetê wê, ji wê derbasî

herêmê bibê ku wê biwê re wê pêşîya wê were girtin bê. Di gelek şîroveyan ku wê, werina kirin de wê, bahsa bikarhanîna olê weke kêmebere pêşîlêgirtina sovyetê li herêmê wê were şîrovekirin. Lê di wê temenê de wê, ji wê zêdetirî wê, di navaroka wê de wê çandina têngîna etnikî û hwd re wê di wê temenê de wê ji temen ve wê bi têngînek etnikî ew wê, bi qalib, têngînên wê yên weke referansê û hwd re wê were pêşxistin û bikarhanîn.

Ji van aliyan ve wê dema ku mirov wê rastiya herêmê wê fahm nekê wê nikaribê wê temenê pirsgirêkên wê yên heta roja me ku ew dibin û dihên jî wan fahmbikê. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê fahmbikê bê.

Di mijare iraqê û başûrê kurdistanê de wê di wê temenê de wê, dîmenê ku ew bi teybetî bi dema seddam re were fahmkirin û bi şerên wî yên li ser temenê têngîna etnisîteya arab ku wê bi têngîna enfal û jenosidê wê bikê wê dîmenê tirkiya û sûrî jî wê di rengekê de wê bi politikayên wan re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê. Hafîz esad wê, bi malbate xwe re wê bi ingilistanê demê û ankû firansa ve wê girêdayî bê. Seddam wê bi alikariyên xwe yên ku ew distênê û hwd re wê ji temen ve wê bi amarîke ve wê girêdayî bê. Tirkiya jî wê bi heman rengê wê bi rojava û ankû ewropa û amarîka ve wê girêdayî bê. Hebûna wê ya nava NATO bixwe wê bi wê ve wê girêdayî bê.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê di wê temenê de wê li wê binerê wê di wê çerçoveyê de wê hê jî wê rejimên dema şerên şar bin ku wê bi heman mantiqê di demên piştê wê xwe bê ku ew karibin bi awayekê din de bi perspektîf û gûharandin bikin wê, di wê temenê de wê bidina dîyarkirin.

Têngîna netewî a desthilatî wê dema ku wê, di wê temenê de wê dîmenê wê yê li rojhilat wê were dîtin wê zêde ne xwediyê têngihîştin, hiş û fahmkirineka ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman bê.

Başûr wê bi rewşa wê ya piştî salên 1990 û pê de.

Di awayekê de wê gelek aliyên ku wê di zikhev de wê karibin werina hanîn li ser ziman wê hebin. Di demên ku em di wê de dijîn û hinekî jî wê bi rewşên bi mejuyê ve girêdayî wê karibin di wê temenê de werina fahmkirin bin.

Pêvajoyên şalên 1990 û pê de wê, di wê temenê de wê ne tenê wê li herêmê û başûr wê her wusa wê li giştîya cihanê jî wê weke rewş û demek giring bê. Di awayekê de wê di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê li wê binerê wê, piştî şarê cihanê ê duyemin û pê de wê, dûnya di pêvajoyek bi navê 'şerê sar' de wê derbas bibê. Di wê demê de wê, du qutub wê biafirin û wê yek wê bixwezê ya din bi hegomenikî wê bin bixê. Di wê temenê de wê, şerê ku wê bi awayekê wê pirralî wê bibê wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê jî demên şerê cihanê ê yekemin û pê de wê bi bûyina sovyetê û pê de wê bibê. Piştî wê, di wê temenê de wê, ev dem wê di awayekê de wê xwe di rengekê de wê bide domandin.

Di demên piştî de jî wê, di wê temenê de wê hemû politikayên herêmê wê li ser temenekê bin xistina aliyekê wê bibin. Di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê yekitiya sovyet wê bi rûxihê wê êdî wê di wê temenê de wê, weke aliyê din ê pêşî wê bi pêşketina şerê kendavê û ankû mudahaleya li iraqê û pê de wê, weke ku wê herêm jî wê bikeve pêvajoyek nû de.

Heta wê demê wê di awayekê de wê, li herêmên başûr wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din wê başûr wê heta wê demê wê, şerê xwe yê maf û azadiyê wê bide kirin. Heta wê demê wê, di nava şerê iran û iraqê de wê, bi zêdeyî wê kurd û herêmên wan wê di awayekê de wê weke ku wê di bin pêvajoyên şer de wê, bimênin. Di wê demê de wê, bi zêdeyî wê herêmên kurdan wê di wê pêvajoyê de wê windahiyên mazin wê bidin. Lê di wê demê de wê zêde wê bahsa wan jî wê newê kirin.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê iraq wê di wê demê de wê, hem wê bi kurdan re wê şer bikê û hem jî wê bi iranê re wê şer bikê. Di wê demê de wê, gelek rewşên kû wê weke yên şerê rejima baxdadê a bi kurdan re ku wê saddam wê bide kirin wê weke şerê bi iranê re wê bide nîşandin. Windahiyên ku wê, werina dayin li kurdan jî wê weke windahiyên di nava şerê iran û iraqê de bûna wê bide nîşandin.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Ev şer û ankû pêvajoya şerê nava iran û iraqê wê li dora 7 salan wê bidomê û wê li dora salên 1988'î wê bi dawî bibê. Di wê demê de wê seddam wê bixwezê ku

wê heman politikayên ku wî berê kirina wî kuştinên xwe yê ku wî li herêmen kurdan wî dana kirin ku wê weke di nava şerê iran û iraqê de bûna ku wê bide nîşandin wê di wê temenê de wê, di wê destpêka dawîbûna şerê nava iran û iraqê de wê, oparasyona bi navê enfalê wê li hemberî kurdan wê bide kirin û wê di wê de wê hemê çekên giran û gazên kimyewî û hwd wê li hemberî kurdan wê bide bikarhanîn. Ku wê weke dager û ankû sembola kumujiyên kurdan ên ku wê bi gazên kimyewî û ankû bi çekên kimyewî jî wê were heta roja me wê were bi navkirin helebçê wê di wê demê de wê minaqek baş bê ku mirov wê bi navbikê. Wê di wê de wê bi carekê wê di encama bi karhanîna gazên kimyewî ên hardalê û hwd de wê, li gorî rêjeyên fermi wê, ser pênc hezaran re wê kurd wê werina qatil kirin. Lê di rastiyê de wê rêjeya ne fermi wê gelekî li ser wê re bê. Wê di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev pêvajoyê wê weke pêvajoyek ku wê ne tenê wê bi wê rengê wê bikeve dîroka kurdan de wê bi heman rengê wê, bikeve dîroka herêmen de jî.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di wê demê de wê şerê rejima seddam wê ne tenê wê weke şerê wê fahmbikê. Wê di çerçoveya pêvajoya şerê rejimên herêmen ên weke yê ku kurdan re ku wê bahsa wê bikin. Ber ku ev wê di wê temenê de wê weke pêvajoyek ku wê rejimên herêmen ên ku wê kurdistan û civake kurd wê di nava wan de wê were qatkirin li çaran wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wan ê ku ew hertimî wê bi wê re wê bikin bê. Di wê temenê de wê ev pêvajoyê wê di wê temenê de wê li başûr jî wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bibê.

Lê li başûr wê piştî salên 1990 û pê de wê cihêtir wê hinekî wê bi xosletên xwe yê teybet wê, bidomê. Piştî ku wê, amarika wê mudahaleya li iraqê wê bikê wê herêmen başûrê kurdistanê wê di çerçoveya 'hevra 36'an' de wê werina girtin û wê di wê temenê de wê kurd wê di wê demê de wê hinekî wê bi xwe û wê weke xwe wê di wê pêvajoyê de wê pêşketinê wê bi xwe re wê li herêmen xwe wê bijîn.

Di wê demê de wê kurd wê di awayekê de wê bigihijina rewşek ku wê piştî wê, di destûra iraqê a giştî de jî wê were pênasekirin a federeya herêmen kurdistanê ku wê xweser wê bi serê xwe wê pêşkevin. Wê di wê temenê de wê, pêvajoyek wê di wê temenê de wê bibê.

Wê dema ku ev bû wê, rejimên weke iran û tirkiya ku ew jî şerekê wan bi civake kurd re wê hebûya wê piştî wê, bo ku ew rewşa statû û xweserîya kurd hertimî wê di bin pêvajoyek şer de wê were hiştin û wê newê hiştin ku ew bandûra wê li beşên din ên kurdistanê bibin wê di wê

temenê de wê şerên xwe yên bi beşên kurd û kurdistanê ên xwe re wê barî wê herêmê wê bikin. Di wê temenê de wê piştî salên 1990 û pê de wê, ji ber wê sedemê wê tirkiya û iran wê herêmê wê, ji xwe re wê hêncetên ku wê çêbikin wê bi wê re wê bikina weke qada şer. Di wê temenê de wê ev pêvajoyê wê di wê temenê de wê, weke pêvajoyek ku wê ji destpêka serwerîya kurdên başûr ku wê li herêmên wan wê bibê wê di wê temenê de wê ew jî wê re wê şerên xwe wê barî wir bikin.

Armanc wê di wê barkirina şerên xwe yên li wir wê, ne tenê wê bi şerê bi kurdan re ku ew barî wir dikin bê. Wê ne tenê wê ew bê. Wê bi wê re wê çawa wê rewşa serwerîya kurdan wê bi pêvajoyên wê bi tafîsênin û ankû wê dibin pêvajoyên şer de wê bihêlin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê mijare şerên li wê herêma kurdan wê çawa ku wê berî salên 1990î wê bibê wê bi wê rengê wê piştî wê jî wê di wê temenê de wê bibê. Wê di wê rengê de wê barkirina şer li wir wê di wê temenê de wê hinekî wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê nehêlin ku ew şerê wan ê bi kurdan re ji wê herêmê jî dawî li wê were bê.

Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, piştî salên 1990 û pê de wê li herêmê wê di wê temenê de wê bînavber wê di wê temenê de wê pêvajoyek şer a ku wê li başûr ku wê tirkiya wê ji aliyê xwe ve wê di wê temenê de wê weke 'oparasyonên der sînor' û bi heman rengê îran wê weke oparasyonên der sînor û hwd wê bi nav bikê wê di wê temenê de wê were kirin. Ev wê, di wê temenê de wê, weke pêvajoyek şerê giştî ê rejimên herêmê ên bi kurdan re bê.

Di wê temenê de wê, çendî ku wê, kurd wê xwe ji şer wê dûr bikin û wê bixwezînin ku ew bahsa aşîtiyê wê bikin jî lê wê di wê temenê de wê pêvajoyên şer wê di wê temenê de wê, karibê wê di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman bê. Di demên piştî de ku wê li irojawa wê rewşek serwerîya xweser a kurdan wê pêşkeve wê ew jî wê bi dagirkirin û pêvajoyên hêrişên bi bombardimanan wê di wê temenê de wê were kirin. Wê bi heman mantiqê wê ew jî wê di awayekê de wê ji aliyê tirkiya vewê di wê temenê de wê kirin. Di aslê xwe de wê pêvajoyên şerê rejimên herêmê ên bi kurdan re wê di wê temenê de wê dikarê wê di dewama pêvajoyên şerên berî wê demê de wan werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev pêvajoyek şer a ku wê dikarê wê wê ji gelek aliyan ve wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Dema ku em bahsa pêvajoya şerên li başûr di çerçoveya demên hemdem de bikin wê di destpêkê de wê divê ku em ji demên şerê cihanê ê yekem de wê bidina destpêkirin. Wê di wê demê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê dema ku wê ingilis wê bikevina herêmê wê hingê wê herêmê wê ji aliyekê ve wê di wê temenê de wê di rengekê de wê osmaniyan wê ji herêmê wê derxin. Wê di wê demê de wê, di demên ku wê tirkiya wê were avakirin de wê iraq jî wê di wê demê de wê di awayekê de wê, were avakirin.

Di wê demê de wê, herêmên kurdan wê berî wê jî ku wê ne bi demek dirêj jî bê wê, di bin keyaniya şêx mahmûdê berzencî de wê, di temenekê weke bi sînore başûrê kurdisitanê wê rêveberîyek kurdistanî wê kin jî bê wê avabikê. Wê di wê demê de wê, piştî avakirina iraqê wê ew rêveberîya kurd wê were rûxandin. Di wê temenê de wê arabên ku wê di wê demê de wê piştgiriye wê bidina ingilistanê ku ew bikevina herêmê wê di wê demê de wê di bin serdestîya wan de wê rêveberîyek iraqî wê were avakirin û wê ew jî wê bi wê re wê were girêdan. Piştî wê di awayekê de wê li iraqê wê êdî wê kurd wê dîsa wê di çerçoveya tekoşîna ku ew didin de wê, xwe di nava tekoşînek civakî a demdireêj de wê bibînin. Piştî wê demê wê, demên serhildana simkoyê şîkak li rojhilat wê bandûra wê li başûr jî wê bibê û wê di wê temenê de wê tevger wê bi zêdeyî wê li herêmê wê bi wê minasebetê wê bibin. Piştî ku wê komare kurd a mihabadê wê ava bibê wê, di wê demê de wê ew wê weke pêvajoyek demî a giring wê bandûra wê li giştîya kurdistanê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Piştî rûxina komare kurd a rojhilat wê ji wê herêmê wê gelek şerwan û tekoşerên kurd wê derbasî başûr bibin û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê temenê tekoşînek berfireh a giştî wê li herêmê wê bibê. Di wê demê de wê, şerê peşmergayan ku wê bibê wê bandûra wê bi zêdeyî wê li civake kurd wê bibê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, heta salên 1970 wê bê sedema ku wê ku rejîma baxdadê wê bihizirê ku ew xweseriyê bide kurdan. Di wê demê de wê, di awayekê de wê, ev wê çendî ku wê zêde pêşnekeve jî lê wê weke faktorekê ku wê di nava mejiyê dema dîroka kurd de wê cih bigirê.

Ev pêvajo wê piştî wê di awayekê de wê zêdetirî wê temenê tekoşîna civakî wê xorttir wê bikê. Bandûra pêşveçûnên li deverên din ên cihanê û sovyetê wê li kurdan wê bandûr wê bikê. Di wê demê de wê, li bakûrê

kurdistanê wê PKK wê hin bi hin wê derkeve li holê wê dem bi dem wê gûrr bibê.

Wê di wê temenê de wê li başûr jî wê hebûna wê were dîtîn. Di wê temenê de wê ev dem wê êdfî wê di wê de wê tevgerên kurd wê ne tenê wê bi beşek kurdistanê re wê xwe bi sînor wê bihêlin. Wê weke ku wê PKK wê li başûr û rojhilat wê pêşkeve wê PDK ku wê weke rêxistina kurd a başûr wê li bakûr, rojava û rojhilat jî wê, di awayekê de wê, aligirên wê bibiîn û heta ku wê rêxistinên wê yên vêşarî wê li wan herêmên kurdistanê wê bibê.

Di wê temenê de wê dikarê wê bibêjê ku wê, di awayekê de wê, di dema ku wê PKK wê li bakûr wê derkeve wê, li bakûr wê rêxistinên kurd ên bi navê PDK jî wê şaqên wê hebin û wê xwe di awayekê de wê di nava civakê de wê bicih bikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê re wê 'dana tekoşîna kurdistanê' wê di awayekê de wê pêşkeve û wê di mejîyan de wê bicih bibê.

Ev pêvajoyê wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê, başûr wê di wê demê de wê piştî wê demê û pê de jî wê tekoşîna wê xorttir bibê. Ber vê yekê wê li ser wê rejimên herêmê weke ya iraqê wê, li bergirên ku ew wê bi wê çawa wê pêşîya kurdan wê bigirin jî wê, li wê bihizirin. Di wê temenê de wê, kesên pêşeng wê bigrin û wê biavêjina zindana û ankû wê qatibikin.

Ji xwe wê dema ku em pêvajoya şerê rejime seddam a bi kurdan re wê lê bikokê wê, di wê temenê de wê di çerçoveya wê rengê hizirkirinê de wê çawa wê bi temenî wê dengê kurdan wê qût bikin wê bi wê armancê wê serî li çekên kimyewî wê bidin ku ew li hemberî kurdan bixin. Mijare bikarhanîna çekên kimyewî wê çawa wê encamekê wê li gorî xwe wê bidest bixin wê bi wê armancê bê. Di wê çerçoveyê de wê ji salên 2014'an û pê de wê tirkiya jî wê zêde giraniyê bide bikarhanîna gazên kimyewî di şerê xwe yê li hemberî kurdan de. Ev dem wê destpêka dema ku wê di wê de wê rojava wê derkeve li holê bê. Wê piştî mudahaleya amarika li sûrî ku wê kurdên rojava wê dest dênina ser rêveberiyên bajarên xwe û wê serwerîya xwe wan li herêmên xwe wê çêbikin. Piştî wê çawa wê di demek kin de wê derbeyê wê li kurdan wê bixê wê bi wê armancê wê serî li bikarhanîna çekên kimyewî wê bixê. Heta ku wê DAÎŞê jî wê bi wê armancê wê were avakirî û wê bê hêrişkirin li ser kurdan.

Lê em dîsa vegehirîna li ser mijare xwe. Di aslê xwe de wê mijare başûr wê di wê temenê de wê di wan pêvajoyan de wê piştî wê, demê jî wê

hebûna pêvajoyên şer ên bi hêrîşên rejimên herêmê bê û ankû bi rêxistinên weke DAÎŞê û ankû haşdî sabî û hwd bê wê, di wê temenê de wê bi wan wê ew pêvajoya şer wê, li herêmê li hemberî kurdan wê di wê temenê de wê were domandin.

Di pêvajoya destûrî de kurd

Di awayekê de wê piştî salên 1990 û pê de wê, rewşa kurdan wê di awayekê de wê, bi zêdeyî wê di wê temenê de wê, di rengekê de aliyekê din wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê mijare destûrê bê. Di wê temenê de wê, wê hemû rewşên statûqû û temenê şerên rejimên herêmê ên weke tirkiya û iran û hwd wê li ser wê temenê destûrê re wê bi civake kurd re wê were çêkirin.

Ber ku wê di destûrên ku ew pêşdixin de wê tenê wê komek etnikî, minaq weke li tirkiya wê tenê tirk û li îranê wê tenê faris û li sûrî tenê arab û hwd wê werê ser ziman wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê ku wê temenê şerê wan ê bi kurdan re wê biafirênê bê.

Di rewşa iraqê de jî wê di wê temenê de wê ev mijar wê weke aliyekê ku wê çendî ku wê piştî salên a 1990 û pê de wê kurd wê li başûr wê li herêmên xwe wê, serwer jî bin wê, di wê temenê de wê xalên destûrê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliuyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Li iraqê wê dema ku mirov wê li wê binerê wê piştî ku wê rewşa statûya kurdan wê bi awayekê wê pêşkeve wê rewşa destûrî wê di awayekê de wê weke aliyekê din ê ku wê bi kurdan re wê bê kirin temenê şer û kontrolkiriinê wê were dîtin ku wê were bikarhanîn. Minaq wê herêmên başûrê kurdistanê ku wê li ser wê statû û xweserîya kurdan wê were pênasîn wê, ne hemû herêmên başûrê kurdistanê bin. Wê gelek herêmên başûr ên weke li dora wê, heta kerkuk, musil, şengalê û hwd wê herêmên ku ew dervî wê hatina hiştin bin. Di wê temenê de wê, di nava başûr de wê li ser wê temenê destûrî re wê qatbûnek din wê di nava kurdan de wê li ser yên fermî û ne fermî, yên bi deestûrî hatina pênasekirin û yên ne hatina pênasekirin û hwd re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di mijare başûrê kurdistanê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ev wê weke rewşek ku wê, çendî ku wê kurd wê di

awayekê de wê weke hinekî bi ghiştina mafên xwe yên civakî re wê were ser ziman jî lê wê di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê pirsgirêk wê di awayekê de wê li ser wê temenê destûrê re wê di rengekê de wê weke ku wê were domandin.

Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di wê temenê de wê, çawa wê were fahmkirin wê bê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyekê de ku em gotinekê wê bo sûrî jî wê bibêjê wê piştî ku wê li rojava wê, rewşa kurdan wê xwe bide dîyarkirin wê, di wê temenê de wê israrkirinên destûrek ku wê di wê de wê statûya kurdan wê bi navê wê newê pênasekirin wê weke aliyekê ku wê heta roja me wê li ser wê re wê bi kurdan re wê şer wê were kirin bê. Di wê temenê de wê, israriyên li ser temenê destûrî wê di wê temenê de wê aliyekê din ê ku wê weke temenê şerê wan rejimên herêmê ê bi kurdan re wê biafirênê bê.

Li tirkîya wê hertimî wê bahsa çêkirina 'destûrek nû' jî wê di aslê xwe de wê ne temenê çêkirina destûrek nû de bê. Wê çawa wê li ser wê temenê wê xwestekên civakê ên bi civakî û mafên civakî ku wê weke ku wê kurd wê bixwezin wê manipulabikin wê tenê û tenê wê bi wê armancê bê. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê destûr wê di wê temenê de wê manipûlakirinên ku wê werina kirin wê weke aliyekê din şerê rejimên herêmê ên bi civakên di bin destê wan de wê di wê temenê de wê biafirênê bê.

Ev rewş wê, di rewşa iraqî de wê piştî rewşa başûr û pêşketina wê re wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di rewşa başûr de wê, destûra ku wê, weke destûra nû wê piştî mudahaleya li iraqê û ankû li rejîma seddam wê werê kirin de ku wê were çêkirin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li iraqê wê, rewşa başûr wê bi pirsgirêkên destûrî re wê di wê temenê de wê xwe di çerçoveya pirsgirêka kurd û domandina wê de wê di wê rengê de wê bi rûyekê din wê xwe bide dîyarkirin. Wê ne tenê wê bi rewşa herêmên başûr ku wê dervî çerçoveya xweserîya başûr wê werina hiştina re wê bi aliyên din ên weke pêkhanîna xalên wê û her wusa rewşên weke dabeşiyên aborî û hwd ku wê werina kirin de jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di nava iraqê de wê, kurd, şî û arab ku wê weke sê beşên ku wê li wê xwediyê temenê dakifşkirina ramyarî jî bin wê di wê temenê de wê derkevina li pêş. Di salên 1970 de wê dema ku wê peyman a cezayirê wê çêbibê wê di wê demê de wê li gorî wê çawa wê, iraqek ku wê di wê de wê aliyê girseya şî jî wê di nava pergalek ramyarî de wê cih bigirê û wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, iraq wê di temenekê dijber ê li hemberî wê newê bikarhanîn de wê bi zêdeyî wê li ser wê bisekinê. Xalên peyman a cazeayirê wê hinekê jî wê di wê temenê de wê, li leyha iranê wê di awayekê de wê di wê demê de wê werina çêkirin.

Di dewama wê de wê di wê demê de wê ev rewş wê piştî wê demê de wê, di hundurê deh salan de wê, girseya şî wê di awayekê de wê, derxê li pêş. Hinekê jî wê hewldanên şerê iraqê bi îranê re ku wê seddam wê bi destpêka ketina şatularabê re wê bidest destpêkirin re wê, di awayekê de wê hinekê jî wê bi wê ve girêdayî wê hinek aliyên wê hebin. Wê di wê temenê wê fektorek şî û sūnnî wê di wê temenê de wê di wê pêvajoyê de wê di awayekê de wê weyn bileyizê. Ev fektor wê ber çî wê derkeve li pêş. Wê hinekê jî wê di çerçoveya rengê ahenge ramyarîya demê a hegomenikî de wê di awayekê de wê dikarê wê li wê bihizirê. Di wê demê de wê dema ku wê, li herêmê wê bo weke çekekê li hemberî sovyetê were bikarhanîn wê ol wê were derxistin li pêş wê di wê temenê de wê, ev komên olî wê di awayekê de wê, rengê xwe wê bi zêdeyî wê bidina diyarkirin. Temenê mezhebî, û hwd wê, di awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Di awayekê de wê dema ku em mijare iraqê wê hildina li dest di çerçoveya rewşa kurd de wê ji tirkiya, iran û sūrî wê nikaribê cihê wê werênê ser ziman. Ev dewlet wê, tégîna terorê wê weke politikaya dewletê wê li hemberî civakê wê pêşbixin û wê di wê temenê de wê şerên xwe li hemberî civakê wê pêşbixin. Armanc wê ew bê ku wê di nava sînorên ku ew hatina xêzkirin de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, çawa wê, mijare kurd wê bi wê re wê, weke temenekê ku wê, bi wan wê netewên wan dewletan ên serdest wê ji wê re wê bikê temen wê bi wê armancê wê li wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, di nava sînoran de wê, hêrişên ku wê, di wê temenê de wê, li civake kurd wê werina kirin wê piştî salên 2015'an û pê de wê wê, bi awayekê vekirî wê êdî wê hemû sînorên ku wê bo qatkirina kurdistanê û civake kurd wê di lozanê de wê werina danîn wê werina qatkirin û derbaskirin. Wê di wê temenê de wê, rejimên herêmê wê weke rejimekê ku wê çendî wê pirsgirêkên nava wan jî wê hebin wê li hemberî kurdan wê di awayekê de wê tevbigirihin û wê,

di şerên ku ew bi kurdan re ew dimeşênin wê di awayekê de wê bi bi wê rengê wê, tevgerihin. Ne tenê rewşa DAIŞê wê gelek rewşên din jî wê di wê temenê de wê weke rewşna ku wê karibin wê piştrast bikin bin.

Destpêka tengezerîya salên 1990î û başûr

Di mijare têngîna destûrê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê gelek aliyên wê yên ku ew werina hanîn wê hebin. Lê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi herikina mijarê re wê karibê cih bi cih were hanîn li ser ziman.

Di mijare iraqê de wê, piştî şerê nava iraq û iranê de wê, di wê temenê de wê, iraq wê hinekî jî wê bi teşwîkên rojava û amarika re wê, di awayekê de wê bikê. Lê diwê demê de wê, çendî ku wê hêvî dikir ku wê li hemberî iraqê wê rejima şah wê di demek kort de wê ji hev wê bi felişê. Wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê, vajî wê di awayekê de wê zêdetirî di demek kort de wê xwe li hev bide hev û wê, bikê pozisyonek şer bê. Di wê temenê de wê ev wê weke rewşek ku wê ne li bendê bûnê bê.

Di demên piştre de jî wê dema ku wê dema ku wê bahsa mijare mudahaleyên li iranê wê werina kirin wê di aslê xwe de wê ev rewş jî wê weke rewşek ku wê newê piştguhkirin wê di mejîyan de wê bimênê.

Di wê demê de wê şerê nava iraqê û iranê wê weke di nava şîî û sûnnîyan de bê wê di awayekê de wê were kirin. Di demên ku wê destpêka wê şerê de wê, bê kirin wê kesên weke şadr ku wê werina girtin û wê, êşkence wê li wan wê were kirin û wê xwûşka wî li berçavên wî were destlêavêtin û kuştin û rewşên weke êşkenceyên dijwar ku wê bikin wê di wê demê de wê di nava cihane şîî de jî wê werina bihîstin û humeyni wê li ser wê bi gotina ev rejim divê ku ew ji hev were felişandin wê bi wê gotinê wê werênê ser ziman û wê bangê li şîîyên iraqê wê bikê ku ew rabina li ser pîyan.

Ev dem wê weke demek bi aloz wê di wê demê de wê bibê. Di aslê xwe de wê rejima saddam wê di awayekê de wê, bi xwe bawer wê wan kirina wê bikê. Di wê temenê de wê, weke ku wê piştî xwe dide hinek hêzan. Heta wê dema ku wê kuweyt wê di bin destê ingilisan de bê ku wê, ew wê xwe bikişênin wê di awayekê de wê çavê xwe wê berdê wê. Di demên berê de wê, hertimî wê kuweyt wê ji iraqê re wê weke derîyekê aborî wê were dîtin û berî wê demê jî wê gelek caran wê di warê alikariyên ku wê werina kirin de wê ji kuweytê wê werina kirin.

Di awayekê de wê, di wê demê de wê, kuweyt heta wê demê jî wê di rewşekê de wê weke ku wê, di awayekê de wê, weke ku seddam li wê dihizirî ku ew bikeve wir wê, di cih de wê ew wê bidest bixê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, dema ku wê bikeve kuweytê di 2 tabaxa salê 1990î de wê, piştî wê ew bixwe jî wê weke ku wê ne li bendê bê ku ew rastî çî hatiya wê bertekna xwe ku wê ji giştîya cihanê û herêmên araban jî wê were.

Wê bidina nîşandin ku ew dagirkirina kuweytê herê nekin. Li ser wê temenê ew wê di wê temenê de wê, li hemberî wê bisekinê. Di rewşa iraqê û dagirkirina kuweytê de wê, piştgirîya ku wî hizir dikir wê bi dest nexê. Vajî wê rastî bertekan wê were. Ev rewş wê weke rewşek ji wan rewşên ku wê bê destpêka mudahaleya li iraqê jî.

Di wê temenê de wê, rewşa ku wê bibê wê, di wê demê de wê, ev wê di aslê xwe de wê weke rewşek ku wê êdî wê weke bê gotin ji kûve zirav ku ew di wive biqatihê wê bi wê mantiqê êdî wê di rewşa ku wê seddam wê bikê jî wê bi şûn ve wê gavê wê ji wê neavêjê. Di wê demê de wî hevî ne dikir ku emarikaya ku wê heta heyv berê ku çek dana wê ew li hemberî wê bikeve nava tevgerîyekê de.

Di wê demê de wê, rewşên nava iraqê jî wê, werina ser ziman. Heta wê demê ku wê rewşa kurdan wê ji nedîtî ve wê were û rewşên weke bikarhanîna çekên kimyewî li hemberî kurdan wê di wan de wê bêdengîyek wê bûba wê, bi carekê wê derkevina li pêş.

Ev rewş wê bi demê re wê, êdî wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê, rewşa iraqê wê êdî wê di awayekê din de wê, bide birin bê. Ji xwe wê, piştî wê ne bi gelekî re wê, gotinên weke ku wê ji seddam re wê weke muhlet danîşandina bi şûn ve kişînê ku ew wê nekê wê piştî wê mudahale wê li wê were û bibê. Wê êdî wê mudahaleya iraqê wê di demê de wê dest pê bikê.

Mudahayeleya iraqê wê dikarêwê weke tenê mudahaleya li iraqê wê fahmbikê? Bêgûman wê nikaribê wê tenê wê di wê rengê de wê di awayekê tenê de wê fahmbikê wê, ev wê weke demek dirêj a weke pêvajoyek li herêma giştî jî wê bibê û wê, di dema pêvajoya şerê pêşî ên kendavê de wê, iraq wê bi temenî wê were bê bandûrkirin lê wê newê rûxandin. Ev wê, ji mudahaleya duyemin a li iraqê ku wê li dora destpêka gûlana salê 2003'an û hwd de wê bibê wê ji wê re wê were hiştin.

Di wê demê de wê iraq wê di wê temenê de wê bi temenî wê rejima seddam wê were rûxandin û wê di wê demê de wê, ew bixwe jî wê piştî wê di awayekê de wê were girtin û wê, were bi dervekirin ji ber sûcên ku

ew wê lê werina isnadkirin ku wî kirina. Seddam û rejima wî di wê temenê de wê di awayekê de wê were dîtin ku wê were kirin. Lê rejima seddam wê bermehiyên wê piştî jî wê di temenê alozî şerê navxweyî ê iraqê de wê xwe bide dîyarkirin. Yanî wê rejim wê hesanî wê neçê.

Di awayekê de wê di aslê xwe de wê, piştî seddam wê kesên weke malikî ku wê werina ser desthilatê wê di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, rewşa zêhnî a ku ew bi esasî iraq li ser wê temenê avaya wê ew wê weke xwe wê were hiştin û wê piştî wê jî wê di awayekê de wê were domandin. Di aslê xwe de wê piştî wê demê wê neçareserîya pirsgerêkên navxweyî, rûdayinên şerê navxweyî û hwd wê, hinekî jî wê bi wê temenê ve wê girêdayî weke aliyana ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji temen ve wê, gûharîn wê li iraqê wê nebê. Di wê temenê de wê di mudahaleya li iraqê de wê, herî zêde wê rejimên herêmê ên weke tirkiya, iran û sûrî wê di awayekê de wê weke aliyên ku ew bi zêdeyî wê li wan wê were hizirkirin bê. Ber ku wê hinek nûqtayên wan ên zêhnî û desthilatî ên hevbeş wê hebin.

Li vir dikarê wê were pirsên ku wê iraq û iran wê ji hev cûda bin û wê li dora heftsalan wê berî wê bi hev re wê şer jî wê bikin, wê demê wê çi hevbeşî wê di nava wan de wê hebê? Di awayekê de wê çendî ku wê di awayê rejiman de wê gûharîn wê hebê jî lê wê di zêhniyetek temenî de ku ew bi wê destûr dihên nivîsandin wê di wê temenê de wê hebûna wê newê gûharîn û ew wê, di wê temenê de wê, weke nûqtaya wan ya hevbeş bê. Li ser wê nûqtayê pirsgerêka wan ya kurd wê weke nûqtaya wan a din bê ku mirov wê karibê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê, weke van aliyên wê di mijare herêmê de wê ew wê nexwezî ku ew temenê esasî bigûharê. Ya ku ew hertimî li wê dihizirin û wê weke k uwê tirk wê werênina ser ziman hebûna 'parastina yekperetîya dewletê' ku wê werina ser ziman wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê were hanîn li ser ziman. Ev alî wê dema ku ew newina fahmkirin û ew newina ser ziman wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, aliyên ku wê piştî mudahaleya li iraqê û piştî wê di ya sûrî de jî wê çawa wê wergerênina li awayekê şerê navxweyî wê di wê temenê de wê ew wê zêde newê fahmkirin. Di serî de wê ev alî wê bi rejimên weke iran û tirkiya ve wê girêdayî bê ku mirov wê di serî de wê, werênê ser ziman bê.

Iraq wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, pirsgerêka kurd wê tenê wê were salixkirin. Çendî ku wê desthilatiyek kurdî û kurdistanî li başûr

wê piştî wê were avakirin jî û wê were nasîn jî lê di aslê xwe de wê ev nebina sedema çareserîyekê ku mirov wê karibê wê teqez bahsa wê bikê.

Ji xwe wê weke ku me li jor bi têgîna destûrê ve wê hanî ser ziman wê, di rengekê de wê, pirsgirêk wê vê carê wê li ser temenê deestûrî re wê di awayekê de wê were domandin. Herêmên başûr nêvî ji wan wê bi statûya kurd re wê were misogerkirin. Lê herêmên başûr ên ku ew dervî wê hatina hiştin jî wê di wê temenê de wê, weke aliyên ku wê bi wan wê çawa wê pirsgirêk wê di temenê destûrî de wê were domandin bê. Minaq xale 140 ku wê weke ya rewşa statûya wan herêmên dervî wê mana wê çareserbikê û wê bi wê re wê ya kerkûkê û hwd wê bikê wê, newê cibecihkirin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê pirsgirêk wê bo demên piştre jî wê di awayekê de wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê were domandin. Ev jî wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov di nava sînore iraqê de wê bo piştre jî wê di çerçoveya giştîya pirsgirêka kurd li herêmê de ku wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare tengezerîya kendavê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bibêjê ku wê, dikarê weke hinek pirsna pêşî bi pirsê. Seddam ku ew bûba xwediyê kuweyt û dewlemendiyên wê yên serardî û binardî wê, encamên wê çi bûban? Aliyê din jî wê ew bê ku wê, bo herêmê wê encamên wê çi bibin ba? Ji xwe iraq wê, piştî şerê bi iranê re ku wê xwe serkevtî wê bide nîşandin wê di rengekê de wê bi wê pêbawerîyê û bi xwe baweriyê ew wê bikeve nava wê hewldanê de. Iraqek xwediyê kuweytê wê di awayekê de wê bandûra wê bi aborî û ramyarî wê li herêmê wê zêde bûba û wê di wê temenê de wê bûba xwediyê wê hêzê ku wê kariba bi serê xwe daba dîyarkirin û kifşkirin.

Di wê temenê de wê, hêzên hegomonikî ên weke rûsya û amarika jî wê di wê temenê de wê, ew wê herê nekin. Ji xwe wê di dema mudahaleyê iraqê de wê rûsya wê bi bédengîya xwe bê û ankû ji hinek aliyên din ên ku wê bédengîyê temem dikin re wê piştgirîya wê bikê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê li dijî wê nese kinê. Tenê wê rewşa ku wê di çerçoveya mudahaleyê de wê bibê wê ne dixwest ku ew tenê bi serê xwe bihêlê ku ew serwer bibê. Wê di nava wê hewldanê de bê. Lê rûsya di destpêkê de xwe bi sînor kiribû û wê di wê temenê de wê nikaribê tiştêkê bibê. Wekî din pirsgirêkên wê yên navxweyî ên gûharîna rejimê ji dema sovyet û li rûsya dema nû jî wê weke aliyna weke fektorên ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Lê di demên piştre wê weke ku wê di dema mudahaleya li sûrî de wê nexwezê ku ew di heman pozisyonê de bimênê. Ber vê yekê wê di awayekê de wê, di pêvajoya mudahaleyê de wê, weke aliyekê ku wê aktiv bê. Wê di kifşkirinên politikaya li ser sûrî û mudahaleyên wê de wê, ji temen ve wê bide dîyarkirin.

Weki din em dîsa vegehirina li ser mijare iraqê. Wê di wê demê de wê çawa wê bê xwediyê rengekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Kuweyt wê di destpêkê de wê weke navendek ku wê ji ingilistan û amarika re wê bi wan ve wê girêdayî bê û wê di wê temenê de wê xwediyê rewşekê bê.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dema ku wê bahsa mudahaleya li iraqê wê were kirin wê bi gotina 'dixwezê ku ew li ser deverên weke kerkukê ên ên niftê kontrol bikê' re wê werê ser ziman. Lê mijar wê ji wê zêdetirî wê xwediyê wateyekê bê. Wê bi serwerîya li herêmê û ramyarîya hegomonikî ve wê girêdayî. Di wê temenê de wê hêzên ku ew li herêmê xwedi ramyarî na wê di wê temenê de wê li wê bihizirin.

Di aslê xwe de wê di çerçoveya rewşa nava iraqê û şerê wê de jî dikarê wê gotinekê wê bibêjê. Mudahaleya li iraqê bi dervekirina seddam wê di aslê xwe de wê weke peyemek ji demên piştre ên rojhilat re jî bê. Di wê temenê de wê ev bi wê peyamê wê ya ku ew di serî de were fahmkirin wê weke ku wê bi wê re wê demek were girtin û demek wê were vekirin. Di wê temenê de wê, demên desthilatîyên ne vekirî û xwe na sipêrên civakê û otoriter wê di awayekê de wê, weke ku wê di awayekê de wê, were li ser wê re peyam dayin. Ev rewş wê, ji aliyê ocalan ve wê weke rewşa daxistina Luisê 16' min ê berî dema şoreşa firansa wê were pênasekirin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, li ser temeneê gûharînek giştî a demdirêj ku wê were tefkirkirin re wê xwediyê têgîhek û çerçoveyek fahmkirinê a giring û giştî bê. Di dema ku wê di pêvajoya mudahaleyê de wê peykelê seddam wê were daxistin û wê li ser wê re wê, bi girseyî wê were pîrozkirin wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê weke kêlîkek di wê temenê de a dîrokî ku mirov wê karibê wê pênasebikê bê.

Di aslê xwe de wê, di pêvajoyên xwandina hêstên komên civakên di nava sînore iraqê de wê, bi teybetî wê tenê wê yên sûnnî ku wê weke aligirên seddam wê di her demê de wê, weke aliyekê desthilatî bin wê werina dîtin. Wekî din wê yên dervî wan wê dilxweşîya xwe wê werina ser ziman. Seddam wê ji tikritê bê û wê, di wê demê de wê di demên

desthilatiya xwe wê tikritiyan wê hemûyan wê bênê ser deverên giring ên desthilatiyê. Wê ber vê yekê wê dema ku ew ketin wê di wê temenê de wê, hemû wê bi hevdû re wê, ji wê rewşê wê, bandûr bibin.

Hewldanên dilnexweşiyê wê bi zêdeyî wê, ji aliyê hinek kesên weke ji rejima tirk û iranê ku wê bi rejima seddam re wê xwediyê heman pirsgirêk û rewşên weke wê ên di çerçoveya pirsgirêka kurd û hwd de bin. Ev rejim wê, li hemberî kurdan wê şer bikin û rejimek weke ya seddam ku ew li hemberî şerkirîya û gelek komkuji kirina û gazên kimyewî bikarhanîya ku ew were derizandin û bi wê re ev rewş weke rewşên derizendî werina dîtî wê di serî de wê, wan wê aciz bikê. Ber vê yekê wê, girtina seddam û bi dervekirina wî di serî de wê wan rejiman wê ji temen ve wê aciz bikê û ew wê nexweşî û aciziya wê bi gotinên vekirî wê werênina ser ziman.

Ki çi bêjê bila bêjê lê wê piştî mudahaleyê wê komên weke yên sî û kurd ku ew hertimî di bin zilm û hêrîşên rejimê de bin wê tev hemû komkujiyên ku wê wrina serê wan wê qizinc bikin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê di demên piştê wê, bi gotina 'iraqê nû' ku wê were ser ziman wê, ji politikayên tengezerîyê wê xilas nebê. Lê di wê temenê de wê, aliyê şîiweke iranê bixwe jî wê weke aliyekê pirsgirêka kurd û aliyekê bi pirsgirêkkirinê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ber vê yekê wê, di demên piştî seddam de wê, ew jî wê li ser nêzîkatî û bandûra iranê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, bikevina pozisyonekê de. Di wê temenê de wê çendî ku wê ji nava civakê wê, ew rast newê dîtî jî lê wê bi wê re wê iran wê di temenê de wê di wê temenê de wê, piştî seddam ku wê çendî wê humeyni wê hêrs û nefreta xwe wê li dijî seddam wê werênê ser ziman jî lê wê, di çerçoveya politikayên piştê de wê, ji ya dema seddam ne cûdatir wê bina sedema wê ku encam li iraqê piştî seddam encam derkevina li holê. Ji aliyê iranê ve wê sedema wê bi rojhilatê kurdistanê ve wê wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê, ew wê, bo wê yekê wê politikayên demên berê ên seddam ku ew hatibûna meşandin wê hinek ji wan wê di wê temenê de wê weke wan wê di rengekê de wê bidina meşandin.

Lê ya ku wê di gotinê de wê cihêbûn û wê cûdahî û wê weke di temenekê rexnekirinê û hwd de wê, gotin wê werina ser ziman lê wê ew wê ne bo iranê û ne jî wê tirkiya ku ew jî wê di wê temenê de wê gotinê wê werênê ser ziman wê rast bê. Kirin û gotin wê kji hev wê pîrr cûda bin di kiryarên wan de. Gotin wê di awayekê de wê, bo ser kiryarên xirab

werina nûxûmandin bê. Ber vê yekê mirov nikaribê wê weke wê û bi wê re di ahengekê de wê gotinê wê fahmbikê.

Ev kirin û gotin ji hev cûdabûnê wê weke renegekê ramyarîya wan a li herêmê jî bê. Wê bi gotinê bi renegekê wê bidina nîşandin û wê kirinê wê bi renegekê din wê bikin. Ev wê di wê temenê de wê, weke reng û awayên ku ew bi wê re ew wê politika û ankû ramyarîya xwe ya herêmê û demê wê cihê û cihê wê bi wê re wê birêve bibin.

Di awayekê de wê rewşa aloziyên nava iraqê wê dikarê wê ji sê aliyan ve wê pêşî wê fahm bikê. Aliyê pêşî wê bi tirkîya û politikayên wê yên li ser temenê şerê wê yê bi kurdan ve girêdayê bê. Di wê temenê de wê çawa wê rewşa bêstatû hiştinê wê bide domandin di nava xwe de û wê bandûrên wê bi dîmenê aloziyê wê kêmtir bikin wê bi wê re wê daxili nava wê bibin û wê rewşên weke yên pevçûnan wê gûrr bibin. Ji aliyê din ê duyem ve wê bi iranê ve wê heman sedem wê hebê. Lê bi iranê re wê hinek aliyên din jî wê hebin. Ew jî wê di wê temenê de wê, bi ramyarîya wê ya şîitîyê a li herêmê ve wê girêdayî bê. Her çendî ku wê bi mudahaleya li iraqê re wê şîiyên nava iraqê wê derkevina li pêş weke hêzêkê jî ew wê çawa wê li gorî xwe wê rêvebibê û wê li ser wan re wê politikayên nava iraqê wê bide diyarkirin wê di nava hewldana wê de bê. Wê di wê temenê de wê, di her demên dîrokê de wê îran wê bo wê herêmên başûrê kurdistanê û heta baxdadê wê bo wê weke herêmna tampon bin.

Ji aliyê din ê sêyem ve wê ji aliyên fektorên nava iraqê bixwe ve wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di nava îraqê de wê di wê demê de w, komên sûnnî wê desthilatiya xwe wê winda bikin û wê weke berê di nava saziyên dewletê de wê ne xwediyê erk û hêzê bin. Di wê temenê de wê, ew wê di wê temenê de wê hem şerê wê bidin û hem ji aliyekê din ve jî wê, di dema desthilatiyê de bin wê çawa wê zilmê li şîî û kurdan wê biikin bo ku ew di wê temenê de li wan serwer bibin wê di wê temenê de wê ew jî wê rêyeka aloziyê a şer wê bi wê rengê wê hîlbijêrên. Lê rewşa derûnîya sûnnîyên iraqê wê bi zêdeyî wê ji aliyê rejimên weke tirkîya ve wê pirr zêde wê baş wê were rêvebirin û wê di wê temenê de wê di temenê domandina wê aloziyê û berê wê aloziyê dayina li nûqtayên ku ew dixwezî. Di wê temenê de ku wê tirkîya li pişt wê wê bê taqînên li herêma kurdistanê a başûr ku wê di wê de wê sîyasetmederên kurd ên weke **samî** abdulrahman wê werina qatilkirin wê di wê temenê de wê ev rewşên ku wê tirkîya wê li pişt wan bê û wê bide bikarhanîn bê bin.

Têkiliyên nava rêxistinên kurdan

Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa rewşa kurdan a piştî salên 1990î û pê de wê bikin wê di wê temenê re wê rewşa rêxistinên kurdan wê, weke aliyekê giring wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Piştî şerê cihanê ê duyem wê, dema ku wê komare kurd a mihabadê wê bibê û wê di temenekê kin de wê bijê wê piştî wê, di awayekê de wê, rewşên piştî wê jî wê di wê temenê de wê li ser temenê rêxistinên ku ew tekoşîna maf û azadiyên kurdan wê bidin wê derkevin. Li rojhilat komale, li başûr PDK û yekîti wê, çend ji wan rêxistinên bin ku wê di wê pêvajoyê de wê ji hev derkevin û wê hin bi hin wê pêşkevin û wê, di nava civake kurd de wê bina xwediyê temenekê.

Lê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijarên ku wê bi rêxistinên kurdan ên ku wê piştî salên 1990 û pê de wê di nava PDK û yekîtiyê re wê derkeve li holê wê, ku ew bixwezin ew hevdû ji holê rabikin û ew yek bi serê xwe serdest bibê jî wê, ji aliyekê din ve jî wê bê temenê pirsgirêkên ku wê civake kurd wê li başûrê kurdistanê wê bijîn. Divê ku em ji bîrnekên ku wê di wê demê de wê hêzên tirk ku wê di wê destpêkê de wê li wir wê werina bi cihkirin wê bi hênceta ku ew 'pevçûnên nava van herdû rêxistinên kurd bigirê' wê bi wê armancê wê werênina aser ziman. Lê di aslê xwe de wê piştî wê derkeve li holê ku ev armanc wê tenê wê weke hêncetek ku wê were bikarhanîn bê. Ji wê zêdeyî wê armancên wê yên li herêmê wê çawa wê xwe bi cih bikê û wê bi wê re wê kurdan wê di nava wan de wê bi leyistina li nava wan re wê, politikayên xwe yên li dijî civakê wê bikê pîretikê wê bo wê bê.

Ev jî wê di wê demê de wê di awayekê de wê piştî wê, êdî wê were dîtîn. Hêzên tirk ku wê di wê temenê de wê, bicih bibin wê piştî wê bi deh salan wê bi kurdan re wê li wir wê pêvajoyên şer wê, pêşbixin û wê li çîya û zewiyên herêmê wê bi bombardiman wê bikin û wê herêmê wê bikina qada şer.

Barkirina şer li wir wê di serî de wê, di awayekê de wê weke rengekê mudahaleyên wê yên bi armanca li ser jîyane sivil a civakê ku wê bikê wê di wê temenê de bê. Çendî ku wê di demên piştî wê şerê xwe yê bi PKKê re wê bikê hêncet jî ev wê tenê wê weke hêncetna ku wê, tenê wê bi wê çawa wê li gorî xwe wê bidina bawerkirin bin. Lê weki din wê ev hêncet wê di rastîyê de wê armancên wê nikaribin werênina ser ziman.

Di dewama wê d ewê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê di warê desthilatî û hwd de jî wê başûr wê di nava rêxistinên de wê weke ku ew hatî beşkirin wê di wê temenê de wê,

rewşekê wê bijî. Lê di aslê xwe de wê, ev rewş wê, ji aliyekê din ve jî wê pêşîya çerçoveya netewî a giştî ku wê bi wê were girtin jî bê. Di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê êdî wê nixên netewî wê ji wan zêdetirî wê nixên malbatî û hwd wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê ev wê di demên hemdem de wê weke aliyekê din ku wê li pêşîya pêşveçûnên civakî ên li kurdistanê ku wê karibê wê bi rehetî wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, nakokiyên nava rêxistinên kurd wê sekna wan wê bide dîyarkirin. Li şûna ku wê nixên wan ên civakî wê sekna wan bida dîyarkirin ev wê di awayekê de wê weke ku wê li şûn wê bimênê. Di wê temenê de wê, ev jî wê di awayekê de wê êdî wê ji mijara civakê zêdetirî wê mijare desthilatîyê û xwe kirina serdest û hwd wê tenê wê weke aliyna ku wê bi wê re wê di awayekê de wê zêdetirî wê bi qiymet bibin û wê derkevina li pêş.

Wê dema ku mirov wê li wê çerçoveya xate dîrokî a civakê li wê binerê wê ev alî wê weke aliyekê din ku wê di awayekê de wê çawa wê pêşîya gelek awayên pêşketina wê digirin wê karibê wê kifşbikê bê.

Di wê temenê de wê di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê civakî wê pêwîstîya hebûn û pêşxistina têgînek civakî û serwerkirina wê û hertimî kirin û armancên xwe li gorî wê kifşkirin wê weke aliyna ku wê çerçoveyên civakî ên hemdem wê ji xwe re wê pêwîst bibînin bin.

Di awayekê de wê, rêxistin wê ne armanc lê wê amûr bin. Wê bi wê û çerçoveya wê li gorî mijar, û rewşên civakî ku ew pêşbixê wê weke armancna ku ew werênina li cih wê weke rêxistinên wê bin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, di awayekê de wê di serî de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, ev alî wê weke aliyna ku wê di vê pêvajoya ku wê îran, tirkiya û sûrî û hwd wê bi kurdan re wê şer dikin wê, weke nûqteyek ku wê ji wê sûdbigirin û wê bi wê re wê, temenê mudahaleyên xwe yên li nava civakê wê biafirênin bin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, mijare rêxistinîyê wê di wê temenê de wê, weke mijare civakî a zerorî û girîng wê weke ku wê pêwîst bê ku ew were hildan li dest û ew li ser temenekê rast were şirovekirin bê.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov li mejuya rêxistinên kurdistanê binerê wê, birin wê bi hanînen wan re wê dengeyekê wê bidina çêkirin.

Yanî wê dayina windahiyên wan wê ji qizinckirinên wan ne kêmbin. Ku ne zêde bin wê ne kêmtir bin.

Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê mijare civakê wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê ku wê, pêwîst bê ku ew were fahmkirin wê di wê nûqteyê de wê xwe bide dîyarkirin. Di encama dawî de wê dijberî û rexnegirtinên wan ên li hev wê, ji wan zêdetirî wê zirarên wê li hebûna civakê û pêşaroja wê bibê. Di dewama wê de wê qatbûnên din ên civakî wê di nava wê de wê, bide çêbikê. Di wê temenê de wê, temenê têkiliya nava beşên kurdistanê û kêmbûna wê yek ji wan sedemên wê jî wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê ev bê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê ev wê pêwîst bê ku mirov wê di wê temenê de wê di rengekê pêwîst de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dîroka civakê a di çerçoveya demên hemdem de wê ev alî wê weke aliyna ku mirov wê kaeribê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di pêvajoyên piştî salên 1990î û pê de ku wê li başûr wê rewşa serwerîya kurdan wê pêşkeve wê weke aliyekê ku wê kurd wê bi hev ve wê werina mijulkirin wê ev nûqta wê, hertimî wê weke nûqteyek ku wê li wê were lêyistin bê.

Li ser rewşa beşkirina kurdistanê û civake kurd re gotin bi lêvkin.

Di awayekê de wê mijare kurdan wê were hildan li dest wê weke aliyekê wê yê giring wê gotinên weke 'ew dixwezî kurdistanê serbixwe ava bikin' û ankû na bê. Ku ew bixwezî wê nebaş bin û ku ew nexwezî jî wê baş bin. Di wê temenê de wê gotinên 'netewperest', 'cûdakar' û hwd ku wê bo kurdan wê werina kiriin wê di wê temenê de wê çawa wê di nava wan sînorên ku ew li lozanê wê dervî wîna kurdan wê di nava wan de wê were xistin ku ew bi wan bidina herêkirin wê bi wê armancê bê.

Li ser wê temneê wê di awayekê de wê, salixkirinên bi kurdan re ku ew dikin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê dinde jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev pirsgirêk wê li iraqê jî wê bi kurdan re wê, were axifitin. Di wê temenê de wê, çawa wê pêşîya serxwebûna wan wê bigirin wê di wê temenê de wê, nêzîkatî wê were li wan kirin.

Di mijare kurdan de wê, dikarê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê ev xwe bi wê re wê bide

dîyarkirin. Di wê temenê de wê, weke komek etnikî wê dema ku wê bahsa wê were kirin ku ev li iraqê jî bê, li tirkîya jî û li iranê jî wê zêde bahsa mafên civakî ên hevbeş wê di wê çerçoveyê de wê newê kirin. Wê çawa wê gotinên weke bi navê kurd wê ji wan mafan dîr wê werina ser ziman wê di awayekê de wê, di çerçoveya netewên serdestî wan de wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê, werina ser ziman. Wekî din wê gotinên weke 'ew cûdabûnê dixwezî' jî wê bi derûnîya ku ew dihênina ser ziman wê çawa wê di awayekê de wê êşkenceyê wê li mejiyê wan wê bikin wê di wê temenê de wê bîna ser ziman. Wê di wê temenê de wê, ji hemû mafên civakî û mirov wê dîrbikin û wê li ser wê temenê wê nêzîkatî wê li wan wê were kirin. Li tirkîya weke tirk, li iranê weke faris, li sûrî û iraqê weke arab û hwd bijî wê di wê temenê de wê ya ku wê were farzkirin wê ew bê. Di wê temenê de wê ev gotin wê werina serifandin.

Di awayekê de wê rewşa statûya başûrê kurdistanê wê di wê nûqteyê de wê, li gorî wê rewşa ku ew li wê dihizirin wê xirabbûnek bê. Di wê temenê de wê çawa wê ew wê, were bê bandûrkirin wê di wê temenê de wê, nêzîkatî wê li başûr wê werina kirin.

Lê di aslê xwe de wê weke her milletê mafê civake kurd jî wê mafê wê hebê ku ew baxtê xwe bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, mijare maf û azadiyê wê li herêmê wê weke aliyekê ku wê xwe di wê temenê de wê, bide dîyarkirin bê.

Li vir salixkirinên bi civakî ku mirov li wan binerê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê giring bê ku mirov li ser wan bisekinê bê. Li ser wê çerçoveyê ku mirov wê bihizirê wê rewşa kurdan wê di awayekê din de wê rewşa giştîya rojhilat jî wê di wê temenê de wê çawa wê ji tîgînên maf û azadiyê wê dîr bê wê, dîmenê wê jî wê bi wê rengê wê bixwe re wê bide dîyarkirin bê. Li ser wê temenê wê pîrsgirêka kurd wê ne tenê wê li başûr wê, li beşên ên kurdistanê jî wê di wê temenê de wê temenê şer bê.

Li herêmê wê dema ku em dîroka kurdan wê hildina li dest wê di wê temenê de wê di awayekê de wê çawa wê, were dîtin ku wê çawa wê temenê şerên li herêmê ku ev rejimên herêmê diafirênin jî bê. Li ser wê temenê wê, dema ku wê kurd wê bi amarîka û ankû hêzek din re wê tîkiliyê wê dînin wê li ser wê temenê wê, çawa wê reşbikin wê li ser wê temenê wê gotinê wê bibêjin. Weke ku ew mafê wan nebê wê di wê temenê de wê gotinê wê li ser temenê dijberîya wê bibêjin. Di pêvajoya

mudahaleya li iraqê de wê ev rastî wê di awayekê de wê çawa wê were ser ziman wê weke mînaqek baş bê ku mirov wê li ser wê bisekinê.

Di wê warê de wê, iraqe dema nû jî di nav de wê sûrî, tirkîya û iran wê çawa wê, pêşîya serxwebûna kurdan wê bigirin wê di wê temenê de wê di nava şîyan, araban, tirkan û komên din de wê li dijî wê çawa wê dijberîyê wê bidina çêkirin ku wê kurd ê li ser wê re wê bi şûn ve wê gavê bidina avêtin wê weke aliyekê wê yê ku wê, bi teybetî wê, li wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê, dijberîyên ku ew dihên pêşxistin wê di wê temenê de wê tiştêkê din jî wê bi xwe re wê bidina hanîn li ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê çawa wê, bi wê re wê civak wê di wê temenê de wê, dil wê bi wê were girtin bê.

Lê di mijare kurd de wê rewşa başûr wê da nîşandin û bi ser ve ya rojava jî wê di dewama wê de wê bide nîşandin ku wê çareserîya beşek kurdistanê ku ew li beşên din ên kurdistanê ne bûhûrîner bê wê zêde wê ti temen û temenê wê yê xwe domandin jî wê nebê. Ber ku wê li ser wê temenê wê bi beşên din re wê ew wê were kirin temenê şer û pevçûnê. Di wê temenê de wê ev jî wê bi wê re wê were dîtin. Bi gotinek din wê were dîtin ku wê çareserîya hemû beşan wê bi hev ve wê ji navîkê ve wê girêdayî bê.

Ber vê yekê wê, ne tenê kurdên beşekê kurdên hemû beşan li ser çareserîya her çar beşên kurdistanê bûna xwedî gotin û armanc wê di wê temenê de wê karibê wan bigihênê temenekê rast ê bi fahmkirinê. Ber ku wê baxtê wan wê bi hev ve wê girêdayî bê. Wê dema ku mirov wê dîroka kurdistanê û ya civake kurd wê dixwênê û wê fahmdîkê ev wê baştirin wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin û fahmkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê dîroka kurdistanê wê di wê temenê de wê, ji xwe wê di temenekê baş de ne hatîya nivîsandin. Hinek nivîsandinên ku ew hatina kirin wê bi zanebûnê wê di de wê ji hinek aliyan ve wê şaşîti wê were bi cihkirin û hinek jî wê ji zêde zanebûnê wê dûr wê were ser ziman.

Kirina başûr weke ku me li jor hanî ser ziman ku wê bê kirin qada şer wê, bi destpêka pêşketina wê ve ku wê çawa wê şenaziyekê wê bi hemû kurdan re wê bide çêkirin bê. Li ser wê temenê wê bi hevdû re dana şer a kurdan wê bi teybetî wê bo hêrîşî wê hêstê bê kirin û ew di mejîyan de weke nûqteyekê hêvîyê wê ji holê rakirinê û hwd ve wê girêdayî bê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê piştî rewşa başûr ku wê piştî mudahaleya amarîka û pê de

wê rûbide wê alaqaya tirkîya û iranê a li ser îraqê û hwd wê ti alaqaya wê bi reşa iraqê ve wê ne alaqadar bê. Wê tenê wê bi rewşa kurdan ve wê alaqadar bê.

Di aslê xwe de wê, di nivîsandin, û pirtûkên ku wê piştî wê demê wê li ser iraq û başûr wê ji aliyê wan ve wê bi awayekê wê werina nivîsandin de wê çawa wê, di rengekê de wê mijarê wê li gorî xwe wê bikina pozisyonekê û wê, di temenê metingeriyên xwe yên li ser beşên din ên kurdistanê wê bidina domandin wê li ser wê temenê wê werênina bi lêvkin bin.

Bêgûman gotinên weke bi kurdan re ketina nava têkiliyek baş de ku wê ji aliyê iran û tirkîya ve wê werênê ser ziman jî wê ji wê nêzîkatîyê wê were fahmkirin ku wê derew bê. Ji wê gotina ketina têkiliyê de wê ya ku wê were fahmkirin wê ew bê ku ew çawa wê di çerçoveyek ku ew li gorî reşa xwe ya metinger rast dibînin ku ew li gorî wê di pozisyoinekê de wê bigrin bê.

Di wê temenê de wê mijare başûr wê di wê temenê de wê hemû rewşên wan ên ku wê, di wê temenê de wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê di demên piştre wê, pêşxistina DAÎŞê ku wê destê tirkîya û hinekî iran jî wê di wê de wê hebê û wê di awayekê de wê hevkarîya sûnnîyên iraqê zêdetirî wê di wê de wê hebê wê weke projeyek wan rejim û dewletan bê ku wê bi carekê wê bi wê derbeyekê wê li kurdan wê bixin û wê rewşa statûya kurdên başûr jî wê di nava wê de wê winda bikin û ji holê rabikin wê di wê temenê de wê armançek wê jî wê hebê. Di serî de wê, ji musil û herêmên weke kerkûk û herêmên başûrê kurdistanê ên ku ew dervîsinorê rêveberîya başûrê kurdistanê bi destûrî hiştina wê ew wê weke herêmên pilot ên ku ew ji wan wê hêrîşên DAŞê wê bînin dayin destpêkin.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê êdî wê piştî wê di awayekê de wê çawa di reng û awayekê de wê bê jinkirin û domandin wê li ser wê were sekin in. Ber vê yekê wê, di destpêka rûdana rewşa rojava de wê DAÎŞê wê weke projeyek sedsalê piştî gera Ardogan a li bruxselê ku wê ti encamê wê ji wê negirê û hevditinên wan bi rayadarên iranê ku wê di gera Ardogan a li iranê ku wê di qasra kasrî şîrênê wê li hev rûhin wê di wê temenê de wê karibê wê, werênê ser ziman. Li devera ku wê paxta sadabadê wê were li darxistin wê di wê temenê de wê li wir wê, bi heman rengê ku wê bi mantiqê dúbarekirina wê ew wê, hevdîtîyê wê werina kirin. Çendî ku wê bê ragihandin ku wan li ser têkiliyên aborî û

pêxistina wê axiftina jî lê ev wê tenê wê weke gotinna manipulakirinê bin.

Di dewama wê de wê piştî wê ne bi dem zêde dirêj re wê piştî wê levkirina li wê civînê a bi rayadarên îranî de ku wê balyoza tirk a musul wê berî wê tişt cebilxane wê were kirin wê di wê temenê de wê weke ku wê DAÎŞê dest danîya li ser wê ew wê radestî wê bikin û wê bi wê re wê destpêka şerê wê yê li herêmê wê bidina destpêkirin. Pêşî ji şengal û musilê despêkirina li hêrîşan û li hin deverên din ên welatên arab taqînên ku wê weke bi navê wê werina kirin jî wê tenê wê di awayekê de wê weke bi temenekê manipilakirin û ku wê bi wê re wê çawa wê weke rêxistinek olî û tundrew wê bi wan wê bidina nîşandin û wê bi wê rengê wê hêrîşan wê bikin wê bi wê armancê bê.

Di wê temenê de wê hebûna rengê serwerîya tirkiya û iranê wê li herêmê bi awayê ku wan xwe bi pozisyon kiriya wê hertimî wê di regekê de wê, temenê şerên li herêmê bê. Di wê temenê de wê, pêvajoyên hêrîş û şer wê di wê temenê de wê li herêmê wê werina pêxistin.

Rewşa başûr û desthilatîya wê û bandûra wê ya li beşên din ên kurd û kurdistanê

Mijare başûr wê ji aliyê rejimên herêmê ku wê kurd û kurdistan di nava sînorê wan de wê hatî qatkirin de wê tenê wê nûqtetek ku ew wê li wê alaquadar bibin wê hebê. Li ser wê temenê û nûqteyê de wê hertimî wê manipulakirînên xwe wê bikin. Wê pêvajoyên hêrîşên manipulakirina wê bikin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê ew jî wê ew bê ku wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bandûr û têkiliya wan bi beşên din ên kurdistanê û civake kurd a wa beşan re bê.

Çendî ku wê were manipulakirin û wê li herêmê wê weke qada şer wê were dagirkirin û her wusa wê, di awayekê de wê çawa wê, weke li ser temenê dijberiyên nava rêxistinên kurd wê dijberiyê, hêrsbûn û hwd wê bikina ku ew li ser wê re di nava wan de wê çêbikin ku ew hêstên wan ên li hev û ji hev bişênin jî lê wê dîsa wê hebûna başûr wê di awayekê de wê weke aliyek û mijare ku wê hertimî wê, zêde wê nikaribin wê hazm bikin bê. Têkiliyên tirkiya ên ku ew bi awayekê koloni wê weke ku ew bixwezê wê dagirbikê jî wê di wê temenê de wê ji ber başûr wê çawa wê pêşîya rewşek serbixwe a kurd wê bigirin wê bi wê armancê bê. Têkiliyên wê yên weke 'pirralî' ku ew bi wê re pêşdixê wê yekser wê bo wê armancê bê.

Di wê temenê de wê, têkiliyên bi rêxistinên kurd ên weke PDK û hwd re wê dênin jî wê di wê temenê de bê. Li gorî xwe wê Îran wê li ser Yekiti û tirkiya li ser PDK wê re wê çawa wê kontrol bikê û wê pêşîya wê bigirê wê di wê temenê de wê, kiryarên xwe wê bidina dîyarkirin.

Ev rewş wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku di rewşa referandûma serxwebûnê di 25 êlûna 2017an de ku wê, werê kiriin li başûr de jî wê were dîtin. Di wê demê û referandûmê de wê kurdistanîyên başûr wê, bi rêjeyek li dora 92'wan wê bo serxwebûnê wê bêjin herê.

Di wê temenê de wê, piştî wê rewşê wê demek nû wê derkeve li holê. Di wê demê de wê bi zêdeyî wê tirkiya û îran wê li ser têkiliyên xwe yên leşkerî û aborî re wê çawa wê weke 'herêmê wê di nava xwe de wê izole wê bikin û wê gotinên xwe û kirinên xwe wê helwestên xwe re wê di awayekê de wê bidina nîşandin.

Bêgûman wê kirinên di wê demê de wê ji wê aliye ve wê dema ku mirov li wê binerê wê gelek encamên ku mirov wê ji wê aliyê ve wê bigirê wê di wê temenê de wê, karibê wê werênê ser ziman bê. Piştî wê rewşê re wê, di awayekê de wê, çawa wê, temenê wê hevqirtiniya başûr ku wê bi wê referandûm wê were çêkirin wê ji aliyê têkiliyên xwe yên sîyesî ên bi kurdan re wê bikina armanc.

Li kurdistanê yên ku ew bahsa kurdan dikin û dibêjin ku ew bi etnikê nêz dikin ew bixwe di wê temenê de wê xwediyê felsefeyek nêzîkatîyê a di wê temenê de ku ew serdestkirina û di wê temenê de ew nêz **dibin** bin. Li ser wê temenê wê ew li ser wê têngîna xwe ya etnikî re wê hêrîşî hebûna kurd wê bikin. Wê di wê temenê de wê, bixwezin ku ew etnikitiya ku wan bi xwe re wê pêşxistî wê serdest bikin. Ya din ji holê rabikin. Li tirkiya bi tirkîtiyê, li iranê bi farisitîyê û iraq û sûrî wê bi arabîtiyê wê ew pêvajoyên hêrîşê wê werina kirin.

Di wê temenê de wê, jî mirov dikarê wê bêjê ku wê dijberîyên nava kurdan ku wê hinekê ji ne zanin û kêm baş xwandina wan a rewşa demê a ramyarî ve jî wê girêdayî bê wê, li ser wê re wê di awayekê de wê, li ser wê re wê li nava kurdan wê bileyizin. Ev rewş wê ne tenê wê bo rêxistinên kurd ên başûr wê wusa bê. Her wusa bo rêxistinên rojava, bakûr û rojhilat jî wê dikarê bi heman rengê wê di wê temenê de wê bi heman rengê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê çend mijarên ku mirov wê karibê wan hilde li dest wê di wê çerçoveyê de wê bi rewşa parastinê, perwerde û hwd re wê xwe bi wê rengê wê bidina dîyarkirin.

1.Rewşa başûr bi hêzê wê ya artişî û mijare biçekbûnê: Di awayekê de wê dikarê li başûr bahsa hêzek kurd a parastinê ku ew nêvî bi nêvî wê di temenekê artişî de wê bahsa wê bikê. Çendî ku wê di nava xwe de wê weke li ser yekitiyê û PDKê û hwd re wê qatbûn jî wê di nava wê de wê hebê. Lê di wê temenê de wê hêza wê hêzê a parastinê ku mirov wê li gorî rewşên demê ên parastinê wê li wê bihizirê wê, kêmbê. Wê di destê wê de wêçekên xwe parastinê ên bi bandûr wê nebin.

Di wê temenê de wê hêza wan ya hewayî û bi aliyên din ên xwe parastinê ên bi bandûr wê nebê. Di wê temenê de wê, hemû hêrîşên ku wê li kurdan bibin jî wê weke ku wê li rojava û başûr jî wê werina dîtin wê ji aliyê wan çekên ku wê, di destê kurdan ve temenê wan ê xwe ji wan parastinê û bi wê rengê bersivê dayinê ku ew nîn in ve wê bibin. Minaq wê, di wê temenê de wê makanismeyek xwe ji çekên kimyewî parastinê wê nebê. Wê bi wê hêrîş wê bibin. Wê ji aliyê hêzên hewayî ve wê ew di destê wan de wê nebê û wê ji wan aliyan ve wê hêrîş wê li wan wê bibin. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Di demên hemdem de wê, di wê çerçoveyê de wê mijare kurd wê di awayekê de wê, pêşxistina pergalek xwe parastinê a giştî bi civakî wê weke aliyekê giring ê sereka wê bi ramiyarî û aliyên ve wê weke aliyên ku wê wê pêwîst bê wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa başûr wê di wê temenê de wê, weke ku wê heta roja me wê, bi pêşmergeyan wê xwe biparêzê bi çekên destê wan de wlê, nikaribê ji wê demê û pê de bi wê rengê ew wê bikê. Çendî ku ew bi canfîda jî wê di wê rewşa parastina civakê de wê, bibin jî li hemberî hêrîşan lê wê bi wê re wê were dîtin ku wê, di demê de wê hemû hêzên ku ew hêrîş dikin wê bi çekên hemdem ên pêşketî û bibandûr ku wê hêza mirov wê derbas bikê wê hêrîş bikin. Ber vê yekê wê dema ku mirov wê xwe bi wê hêza mirov bihêlê û ankû wê bi wê re wê bi sînor bê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê di serî de di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

2.Rewşa perwerdeyê û pêşketina zanîne weke temenekê xwe pêşxistin û parastinê: ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê karibê wê bibêjê ku wê di demên hemdem de wê mijare perwerdeyê wê bi zanebûnê û li gorî demê gihiştina wê asta zanîne wê weke aliyekê ku ew nebê nabê bê. Li ser wê temenê wê di wê temenê de wê karibê mijarê wê di dewama wê de wê hilde li dest bê. Piştî rewşa başûr ji salên 1990 û

pê de wê, mijare perwerdeyê jî wê weke aliyekê ku wê rejimên weke iranê ku wê li ser cemeatên weke yên fethulahiyên û hwd re wê li herêmê wê dest biavêjinê û di wê temenê de wê çawa wê bi wê temenê de wê, bi referansên olî wê bi yên civakî re wê li ser wê temenê wê cih bigûharênin wê di wê temenê de wê di nava wê hewldana wê de bin.

Weke din parvekirina pêşveçûnên ji herêmê li herêmê di temenekê civakî û hwd de wê weke aliyekê din ê wê fêrbûnê wê bi civakî wê biafirênê bê. Wê di wê temenê de wê weke xosletekê civakî ê ku ew nebê nabê jî bê.

Li ser wê temenê wê pêvajoyên hêrişê ku wê di wê temenê de wê li civakê wê werina kirin di dema DAÎŞê de ê were dîtin ku wê ji deverên weke ku wê bi mejuya pêvajoyên hêrişêmn li kurdan re wê weke dager wê were dîtin ên weke helebçê ku wê ciwanên ji wê di awayekê de wê ji wê rengê wê werina perwerdekirin wê di nava wan rêxistinên kujar de wê weke di dêmenekê li dijî civake xwe wê şer bikin wê karibê wê rastiye wê di awayekê de wê zêdetirî rastiya wê raxê li berçav.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê di awayekê ku wê nixrên civakî wê esas bigirê û wê li ser temenê zanîna zanyarî û zanistî a demê de wê bi zanebûnekê wê fêrbûn wê bibê û wê di wê temenê de wê pêşketin wê bibê wê weke aliyekê pêwîst ê giring wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de wê pergale perwerdeyê wê di wê temenê de de wê pêşxistina wê û gihandina astek zêde pêşketî a demî wê weke pêwîstîyek civakî jî bê. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê li wê bihizirê bê.

3. Sazyên weke rêxistin û komelên civakî ku ew xwe di nava civakê de wê bi felsefeyek hemdem û civakî pêşbixin û bi rê xistin bikin: Wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê mijara civakê de wê ev alî wê li ser aliyekê wê yê giring ê xwe pêşxistina civakê ve wê girêdayê bê û wê di wê temenê de wê çawa wê di awayekê de wê karibê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Di mijare sazîyên bi komelî û rêxistinên civakî de wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke k uwê karibê bide dîyarkirin bê.

Di mijare civakê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê xwe bide dîyarkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê hişmendiyeke civakî û kifşkirinê di nava wê de wê li ser temenekê civakî û civaknasî ku ew werina kirin û di wê temenê de wê di wekhevi û temenekê demokratikî

de wê, karibê wê çawa wê were pêşxistin wê weke aliyên ku ew karibin were li wan hizirkirin bin.

Di mijare başûr de wê, ji her demê zêdetirî wê dema ku wê ji wan aliyên wê yên din ve wê kêmbê û wê di temenê xwe parastinê de wê di wê temenê de wê kêmbê wê demê wê civakek ku ew karibê xwe biparêzê wê di wê temenê de wê çawa wê pêwîst bê wê bi wê re wê bi wê rengê ku ew çawa di derbarê xwe û di nava xwe de pêşketîya û bi rêxistina wê karibê bi wê re ew were bi tememkirin.

Di mijare civakê de wê, di wê temenê de wê, saziyên pêşxistina civakê ên nava civakê wê, di rewşa kurd de wê, li herêmê wê weke aliyekê elzem û jiyânî wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Li hemû beşên kurdistanê wê ev wê bi heman pêwîstiyê wê giring bin. Li başûr wê dema ku wê temenê wê hebê bi statûya rêveberiya kurd re wê çawa wê, di wê temenê de wê, hem temenê çareserîya pirsgerêkên nava xwe wê bi wê çêbikê û hem jî wê giştîya herêmên kurdistanê başûr ên ku ew di nava sînore wê de bin û dervî wê hatibin hiştin jî wê di wê temenê de wê, bo wan jî wê weke rêyek xwe hanîna ser ziman a civakî a jîyanî bê.

Saziyên sivil û ankû civakî wê rêyên wê yên xwe di nava wê de ew bi kifşkirinên nava civakê û felsefeya wê hanîna ser ziman bin. di wê temenê de wê weke aliyekê giring ê pêşketina demên hemdem û ankû civakek hemdem jî wê di wê temenê de wê biafirênin bin. Ev dikarin di warê destûrî û rewşên wê de bin, di warê rewşên zanîn, perwerde û pêşxistinê de bin, di warê ramiyarên civaknasî û dîrokî û hwd de bin. Weke wan gelek aliyên din ên bi rengê jîyanê û pêşxistina wê ve wê alaquadar bin wê karibin di wê temenê de ew werina pêşxistin bin. Weki din wê temenekê têkilidanîna civakê a di nava xwe de a bi hevdu re jî bê. Ber vê yekê jî bê wê weke aliyekê giring ê jîyanî wê biafirênê bê. Di nava herêmên wê yên cihê de jî wê, di wê temenê de wê temenê têkilidanîne wê bi wê rengê wê,, biafirênê bê. Ji aliyê felsefeya têkilidanîne û nêzîkbûna li hev de wê, di wê temenê de wê rengên pêşveçûnên bi zimanî û herêmî ku ew cihê bûna wê di rengekê de wê sînorekê wê biafirênê. Minaq weke herêmên sora, hewrawan, rojava, bakûr, başûr û heta herêmên din ên rojhilat û hwd re wê karibê wê di wê temenê de wê bi felsefeyekê wê hilde li dest û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

4.Di mijare rêveberî û mekanismayên desthilatî û têkiliyên wê yên bi civakê re: Wê mijare têkiliyên rêveberîyê û civakê wê weke mijarek zêde giring wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin bê. Di wê warê

de wê karibê gelek lêkolînên bi felsefeyî û zanyarî jî bi awayekê pêwîst werina pêşxistin. Di wê temenê de wê li gorî herdemê wê şîrove û pêşxistinên wê karibin werina kirin.

Di wê temenê de wê, pêşxistina civakê û rengê nêzîkbûna li civakê wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di temenekê destûrî û desthilatî de wê rêgezên demokratikî û mafû azadiyê ku ew li berçav digirin ew bi wê werina esasgirtin. Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin bê.

Felsefeya rêveberîyê, serokatîyê û hwd wê, di wê temenê de wê, bi şîroveyên wê re hanîna ser ziman û pêşxistina wan û di wê temenê de wê, hişmendiya wê pêşxistina wê weke aliyekê wê yê giring û jîyanî wê biafirênê bê. Ev wê di wê temenê de wê bi temenekê dîrokî û civakî û hwd re wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, karibê were lê hziirkirin bê. Ji wê aliyê ve wê, salixkirinên ku ew werina kirin û rewşên civakî û rêveberî dem bi dem nûkirinên wê û hwd wê di wê temenê de wê dikarê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Rêveberîya civakê wê weke di renge xanadanakê û ankû ya malbatekê de wê li wê hizirkirin wê tenê û tenê wê bi wê civak wê ji pêşketina wê were dîrkin bê. Wê di wê temenê de wê, pêşîya wê bigirê û wê ji holê wê rabikê bê.

Ber vê yekê ev ali wê weke aliyên ku ew di serî de weke aliyên ku ew pêşîya pêşketina civakê digirin û ku ew di wê temenê de werina mahkum kirin bin. di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bi wê re ew wê bide dîyarkirin bê.

Rêveberî tenê bi serdestîya xwe re wê, nikaribê wê fahmbikê wê bi sazûmana wê ya civakî, rênîşandin û hebûna wê ya ramyarî wê bi qasî wê aliyên wê yên bi civakê û hebûnê ên dîrokî, civaknasî û hwd jî wê weke aliyên giring bin ku mirov li wan bihizirê bê. Di wê temenê de wê, her demên civakê di demên zanîn û ragihandinê de wê di temenê ku ew şoreşekê di nava xwe de bikê wê wilqasî wê giring bin û wê di wê temenê de wê perspektîf wê di wê temenê de wê ji wê aliyê ve wê hertimî û demê wê giring bê.

Rewşa desthilatiya kurd û gotinên weke nîjadperestiyê û ankû netewperestiyê ku wê piştî wê bo kurdan wê werina ser ziman.

Di awayekê din de jî wê piştî wê rewşa pêşketina desthilatiya kurd wê di awayekê de wê gotinên weke kurd bigihijina desthilatiya xwe û statûyê li herênê wê bêarami wê bibê û ankû wê, başûr wê çawa wê bê temenê hêstên netewperestî ên kurdan û wê di wan de wê şiyarîyan wê çêbikê re wê were hanîn li ser ziman. Pêşî ez gotina netewperestiyê bi rengê ku ew dihê hanîn li ser ziman û bi wê re wê li ser kurdan wê di wê rengê ku wê dahûrkin wê li ser kurdan wê were kirin wê di wê temenê de wê bi çî armancê bê wê di serî de wê di awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Berî her tiştê wê pirsê em divê ku wê bikin. Netewek û ankû civakek weke ya kurd ku ew hê bindestiyê bijî bê wê karibê bahsa netewperestî û nîjadperestiya wê were kirin bê. Di wê temenê de wê, dema ku ew di wê temenê de wê tekoşîna maf û azadiyê ew wê bide ku ew di wê temenê de wê were hanîn ser ziman wê bêgûman wê hinek aliyên ku wê, di wê temenê de wê bi hinek nîyetên nebaş ku wê di wê de wê werina ser ziman wê hebin.

Ew jî di wê temenê de wê di serî de wê ew bin ku wê dema ku wê, tekoşîna kurdan wê bi hêstên nîjadperestiyê û ankû netewperestiyê wê pênasekirina wê re wê çawa wê pêşîya pêşketina wê ya tekoşînê wê bide girtin wê hinekê jî wê bi wê armancê bê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê weke ku ew wê li wê bihizirin 'divê ku ew newina şiyarkirin û di wê temenê de ti hêstên netewî û civakî di wan de newina ser ziman û ankû şiyarkirin wê di wê temenê de wê ew wê were hanîn li ser ziman.

Gotina netewperestiyê û ankû nijadperestiyê ku wê werina şîrovekirin wê armancên wê yên sereka wê çawa wê li hemberî hêstên netewperestî û nîjadperestî ên wan netewên serdest wê ya kurd wê di temenekê nagativ de wê bi wê rengê wê were şîrovekirin wê hinekê jî wê bi wê armancê bê. Di wê temenê de wê di serê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev şîroveyên bi gotinên netewperestiyê re ku wê werina kirin wê di awayekê de wê, bi wan wê çawa wê pêşîya temenê xwe parastinê û di temenekê civakî de wê xwediyê derketinê wê bigirin wê hinekê jî wê bi wê

armancê bê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê ev wê bi wê re wê werina lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava kurdan de wê, hanîna wan gotina ser ziman wê, di wê temenê wê, ji aliyekê din ve jî wê bêxwestin ku ew encamên bi wê re wê were jîyankirin. Ew jî wê di nava netewa serdest ku ew li tirkiya di nava tirkitiyê de û li iranê bê di nava farisitiyê de wê çawa wê, xwe li wê bigirê û wê di wê temenê de wê weke wê bijî. Wê dema ku ew weke wê bijî wê, ne netewperst û ankû nîjadperest bê. Lê wê dema ku ew li gorî xwe û nirxên xwe yên civakî bijî wê weke netewperst û nîjadperest bê. Wê di wê temenê de wê ev nûqte wê bê nûqteyek ku wê gelek kurd wê bo ku ew wê xwe bi wê gotinê re newênina hanîn ser ziman wê, ji hemû nirxên xwe yên civakî, ziman û çanda xwe wê feregaetê wê bikin û wê ji wê bi şûn ve wê wê gavê biavêjin û wê bi yên serdestê xwe wê di wê temenê de wê bijîn. Di wê temenê de wê, hinekê jî refaransên di wan gotinan de ku ew hatina pêşxistin wê bi wan wê di wê temenê de wê çawa wê di awayekê de wê ji hebûna wê ya civakî û tekoşîna wê ya maf û azadiyê wê were dûrêkirin wê hinekê jî wê bi wê armancê wê ev gotin wê di wê temenê de wê werina hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev gotin wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, bo wê endamên civake bindest wê çendî ku wê weke negativ bin ku ew werina hanîn ser ziman lê wê bo ya serdest wê ew çendî jî wê weke di temenekê 'pozitiv' de wê were dîtin û wê were hanîn ser ziman. Heta ku wê di nava têngînên rêxistinên ramyarî û hwd de wê weke nav û rêgezên ku ew bi wê tevbigerihiin û gotinên xwe werênina ser ziman jî bê.

Di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê gotinên li ser navê kurdî re ku wê werina ser ziman jî wê di wê temenê de wê weke hin gotinên ku wê werina ser ziman wê bibin. Minaq wê, dema ku bi kurdî axift û jîyankir wê weke bi gotina 'kurdîtîyê dikê' re wê were hanîn ser ziman. Di wê temenê de wê di çerçoveyek negativ de wê were hanîn ser ziman. Lê beremberê wê li iranê û tirkiya farisîti û tirkiti kirin jî wê weke tiştêkê rast û pozitiv ku wê were dîtin û wê, di temenê pergale de wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê hêstên wê û rengên wê yên civakî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê çawa wê nebaş û negativ wê bê dayin nîşandin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê

din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê diakrê wê werênê ser ziman ku wê ev aliyên ku me di wê çerçoveyê û di çerçoveya wê gotinê de wê hanîn li ser ziman wê, ji aliyê wan netewên serdest ve wê weke di temenê şerên wan ên li hemberî civake kurd û kirinên bi komkujiyên wan ên ew bikin û bënina serê civakê jî wê di temenê wê de wê cih bigirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman wê ev alî wê di wê temenê de wê, di temenekê çandî û hwd de jî we weke temenekê şerkirinê ê bi civakê re wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Li ser wê temenê bi zimanê xwe jîyankirin û rengê jîyane xwe bi çand, orf û adet û kevneşopîyên xwe jîyankirinê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were xistin bin temen û awayekê hêrişê de jî. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em di encama van gotinan û bikarhanîna wan de ku em karibin werênina ser ziman bin.

Di gotinên weke 'kurditiyê dikê' û ankû 'netewperestiyê dikê' de wê, di awayekê de wê çawa wê, bi derûnîyek ku wê ji rastîya xwe ya civakê wê were dîrkin û wê li gorî ya netewa serdest û hebûna wê bide jînkirin wê weke armanca wê gotinê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di temenê wan gotinan de wê kifşbikê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di awayekê de wê ev jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê fahmbikê ku wê li kurdistanê wê di wê temenê de wê, çawa wê civak wê ji tekoşîna wê ya civakî û li wê xwedi derketinê wê were dîrkin wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin. Di salên 1990î û wan de wê dema ku wê li xwe derketina kurdekê û bi zimanê xwe axiftina wê weke 'şûnmayî', 'paşverû' û hwd wê li ser wê temenê û zihniyetê re wê biheta hanîn ser ziman. Wê di wê temenê de wê, bo ku ew weke kesekê li şûn nemayî û hemdem biheta dîtin û ankû pêşverû bûba û hemdem û nûjen ba wê pêşî divîyaba ku ew bi zimanê serdest ê serdestê xwe bijîya û xwe bihanîya ser ziman. Di wê temenê de wê êdî wê ne kurdîti wê bikira û ne jî wî wê netewperestî ku wê weke du hêstên negativ wê di mejyan de wê bixwestan bi çandan wê bikiran.

Ev herdû alî wê weke du aliyên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê êdî wê derketan li pêş. Li başûr wê ev wê encamên wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bidan dîyarkirin ku ew li gorî arabî bijîyan ban. Wekî din wê, aliyekê din wê ew ba ku wê li giştîya

herêmê wê têngîn olî û hwd wê, weke têngîna ku wê bi wan wê çawa wê mirov wê bi wê ji wê rastîya xwe ya civakî wê dûr wê di awayekê de wê bihata bi temenkirin û gihandiba fahmkirinekê ku ew bi wê di wê temenê de wê, hebûna xwe ya civakî wê negativ bidita wê di wê temenê de wê, li wê bihizirîyan. Wê di wê rengê de wê biheta bikarhanîn.

Li başûr wê dema ku wê seddam wê oparasyonên qirkirinê li hemberî kurdan wê bide destpêkirin wê gotina 'enfalê' ku wê weke navê sûreyekê kûranê jî bê wê, bikarbênê. Ev jî wê weke renekê din ê di wê temenê de ê istismarkirina têngînên olî ku wê di çerçoveya şerê xwe yên bi civakê re wê bikarhaniya ban.

• **Abdusamet Yigit, Kurdistanê, cizirabota, 2022**